

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

TUĞÇE NİLAY KURHAN

**KAPİTALİZMDE METALAŞAN SANATIN SOSYOLOJİK
ÇÖZÜMLEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mümtaz Levent AKKOL

YOZGAT 2019

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

TUĞÇE NİLAY KURHAN

**KAPİTALİZMDE METALAŞAN SANATIN SOSYOLOJİK
ÇÖZÜMLEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mümtaz Levent AKKOL

YOZGAT 2019

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

TEZ ONAY FORMU

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans 80110916007 numaralı öğrencisi Tuğçe Nilay KURJAN'ın hazırladığı "Kapitalizmde Metalaşan Sanatın Sosyolojik Çözümlemesi" başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 05/12/2019 Perşembe günü saat 13:30'da yapılmış, tezin onayına oy birliğiyle karar verilmiştir.

Başkan : Dr.Öğr. Üyesi Çağatay SARP

Jüri Üyesi : Dr.Öğr. Üyesi Mümtaz Levent AKKOL

(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr.Öğr. Üyesi Ejder ÇELİK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun .../.../... tarih ve ... sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

.../.../...

Prof. Y. ...

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

TUĞÇE NİLAY KURHAN

05 Aralık 2019

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ŞİMGE VE KISALTMALAR.....	viii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Kapitalizm	4
2.1.1. Kapitalizmin Ortaya Çıkışı.....	11
2.1.2. Kapitalist Üretim Tarzının Özellikleri	16
2.1.3. Kapitalizmin Öğeleri	18
2.1.3.1. Özel Mülkiyet	18
2.1.3.2. Özgür Piyasa.....	19
2.1.3.3. Rekabet	19
2.1.3.4. İş Bölümü	20
2.1.3.5. Yayılım (Küreselleşme).....	21
2.2. Metalaşma Olgusu	24
2.2.1. Metanın Tarihsel Gelişimi	26
2.2.2. Metanın Unsurları	34
2.2.3. Metanın Değeri ve Bu Değerin Oluşumu	38
2.3. Sanat	42
2.3.1. Sanat Kavramı	42
2.3.2. Temel Sanat Kuramı ve Temel Yaklaşımlar.....	44
2.3.2.1. Nedensel Yaklaşım.....	45
2.3.2.2. Anlatıcı Yaklaşım.....	49
2.3.2.3. Hikaye Edici Yaklaşım.....	51
2.3.2.4. İşlevselci Yaklaşım.....	52
2.3.2.5. Çatışmacı Yaklaşım.....	53

2.3.2.6.Yorumsamacı Yaklaşım.....	56
2.3.3. Sanatsal Formların Oluşumu	57
3. METALAŞAN SANATIN KAPİTALİZMLE İLİŞKİSİ.....	60
3.1. Metanın Kapitalist Üretimi.....	60
3.1.1. Hem bir İlişki hem de Süreç Olarak Sermaye.....	61
3.1.2. Emek Gücü Metası.....	61
3.1.3. Metanın Kapitalist Mübadele Süreci.....	64
3.2. Sanatsal Üretimin Kapitalist Forma Doğru Dönüşümü.....	66
3.2.1. Kapitalist Dönemde Sanatsal Üretim.....	66
3.2.2. Frankfurt Okulu Kültür Endüstrisi ve Sanat.....	67
4. SONUÇ.....	73
5. KAYNAKLAR.....	78
6. ÖZGEÇMİŞ.....	86

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kapitalizmde Metalaşan Sanatın Sosyolojik Çözümlemesi

Tuğçe Nilay KURHAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mümtaz Levent AKKOL

2019 – Sayfa : 72+X

**Jüri : Unvan Ad SOYAD
Unvan Ad SOYAD
Unvan Ad SOYAD**

Sanatın metalaştırılmasını belirleyen kapitalist ekonomik ve politik düzen kendi sanat akımını oluşturmuştur. Bu yeni düzen içerisinde kapitalizm tüm sanata ait kuralları yeniden tanımlayarak ve yorumlayarak kendi sanat yaratmış ve sanata yapay bir değer katmıştır. Sanatçının ürettiği en önemli şey olan eser, fert ve toplum için oldukça kolay bir tüketim nesnesi şeklini almıştır. Mevcut düzen ve referans noktaları yerini maddi ve ölçülebilir referanslara bırakmıştır. Muhafızların kapitalist düzene karşı koymak için önceleri kendilerini ifade etmek için kullandıkları sanatsal faaliyetler şimdi kapitalist süzenin bir parçası olma yolunda hızla ilerlemektedir. Sanatsal açıdan herhangi bir anlam ifade etmeyen eser, bir kapitalist düzen içerisinde önemli bir değer olabilmektedir. Sanatçı, eserini maddi gerçekler şeklinde okumakta ve bunu karşı tarafa kabul ettirdiği ölçüde değerlidir. Kapitalist düzende eser, sanatçının emeğini hiçe saymakta, meta olarak parasal değeriyle var olmak zorunda bırakılmaktadır. Bu durum sanat ve sanatçıların tüm estetik kaygılarını kenara itmelerine zorlamaktadır. Bu çalışmada kapitalist düzen içerinden yeniden yorumlanan ve kuralları yeniden tanımlanan sanatsal faaliyetler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Sanat, Meta, Çağdaş Sanat, Güncel Sanat.

ABSTRACT

Master Thesis

Sociological Analysis Of Commodified Art In Capitalism

By

Tuğçe Nilay KURHAN

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Üyesi Mümtaz Levent AKKOL
2019 – Page : 86+X

Jury: Prof.Dr.
Assoc. Prof.Dr.
Assist.Prof. Dr.

The capitalist economic and political order that determines the commodification of art has formed its own art trend. In this new order, capitalism created its own art by redefining and interpreting the rules of all art and adding an artificial value to art. The work, which is the most important thing produced by the artist, has taken the form of a very easy consumption object for the individual and society. Existing order and reference points have been replaced by material and measurable references. The artistic activities used by the opponents to express themselves before the opposition to the capitalist order are now rapidly becoming a part of the capitalist filter. The work, which does not make any sense in artistic terms, can be an important value in a capitalist order. The artist reads his work in the form of material facts and is as valuable as he makes it accepted. In the capitalist order, the work disregards the labor of the artist and is forced to exist as a commodity with its monetary value. This forces art and artists to push aside all their aesthetic concerns. In this study, artistic activities which are reinterpreted from the capitalist order and whose rules are redefined are discussed.

Keywords: Capitalism, Art, Meta, Contemporary Art, Actual Art.

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kisaltmalar	Açıklama
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
M	: Meta
P	: Para

ŞEKİL LİSTESİ

Sekil

Sayfa

Şekil 3.1. DamienHirst, ort he Love of God, 2007, Platin, elmas, gerçek insan dişi,
17,1 x 12,7 x 19,1 cm..... 69

ÖNSÖZ

Günümüz toplumunda para kazanmayı merkeze yerleştirerek var olan sistem dahilinde gerçekleştirilmeye çalışan her eylem sanatı boğmaktadır. Bu durumu değiştirmek için, öncelikli olarak yapılması gerekenler; iş, ortalama sanat üreticisi ve okuru üzerindeki “resmi” algıyı kırmaktır. Bu nedenden dolayı, sanatı ticarî kaygı gütmeyen icra edilmesi, bunları yapan kişilerin maddî veya psikolojik kaygı duymadan üretim yapabilecekleri ve eserlerini paylaşabilecekleri alternatif zeminler oluşturulması oldukça önemlidir. Bu bağlamdan yola çıkılarak çalışmada, kapitalist düzen içerinden yeniden yorumlanan ve kuralları yeniden tanımlanan sanatsal faaliyetlerin ilgili literatür çerçevesinde tartışılarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, benden desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen, değerli bilgi ve birikimini benimle paylaşan, saygıdeğer danışman hocam Dr.Öğr.Ü. Mümtaz Levent AKKOL’ a sonsuz teşekkür ederim.Eğitim hayatım boyunca benden maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen, hayatta her zaman bana destek olan, iyi bir eğitim almam için bütün olanaklarını sonuna kadar kullanan bütün zor zamanlarımda yanımda olan sevgili eşime ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca; üretim ve tüketim, belirli biçimler ve çerçeveler dâhilinde toplumsal bir davranış olarak var olagelmıştır. İnsan; nesnelere, emeğiyle ihtiyaçları doğrultusunda aletlere ve araçlara dönüştürmüştür. İnsan yaşadığı dünyayı dönüştürmeye devam etmektedir. Sanat unsurunun metalaşması da insanın dünyayı dönüştürmesinin bir parçasıdır. Bu çalışmada, sanat unsurunun metalaşması olgusu detaylı bir biçimde incelenmiştir. Bu inceleme; insan ihtiyaçları, tüketim ve üretim kültürü, kapitalizm, metalaşma kavramları arasındaki ilişki incelenerek çalışmada temellendirilmiştir.

Bu tema çerçevesinde öncelikle (çalışmanın, birinci bölümünün ilk kısmında), kapitalizm kavramı üzerinde durulmuş ardından, insanlık tarihinden bu yana şekillenmiş olan tüketim kültürü, insanlığın ihtiyaçları ve kapitalizm arasındaki ilişkinin bir taslağı sunulmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünün devamında, yirminci yüzyıl kapitalizminin en belirgin özelliği olan üretimden tüketime doğru geçiş kültürünün, üretilen malların piyasaya sürülmesi gayesiyle daha fazla tüketim malının arzulanması sağlanmaya çalışılarak, bireylerin tüketici olarak sosyalleştirilmeleri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, *kapitalizm* kavramının sosyolojide ele alınma biçimleri çeşitli yaklaşımlar bağlamında çözümlenmiştir. İkinci bölümün devamında ise *metalaşma* ve sanat olguları açıklanarak, buradan tezin diğer bölümleri için kavramsal bir çerçeve geliştirilmeye çalışılmıştır. Geliştirilen çerçevede öncelikle tüketim toplumunda kapitalist sistem eliyle yaratılmış olan yeni ihtiyaçların, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için değil, kapitalist sistemin ihtiyacı ve gerekliliği olan kâr devriminin gerçekleştirilmesinin yanı sıra üretim ve tüketim arasındaki dengenin kurulmasını sağlamaya hizmet ettiği yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu bağlamda birinci ve ikinci bölümde, daha sonraki tartışmalara ve teorik bakışlara zemin teşkil edecek temel malzemeler incelenmiş olup, çalışma alanındaki sosyal bilimcilerin bakışları tahlil edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise metalaşan sanatın kapitalizmle olan ilişkisi, sanatsal üretimin kapitalist forma doğru dönüşümü, kapitalizm ve sanatın

ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada aynı zamanda tüketim mallarına farklı değerlerin yüklenmesiyle birlikte ihtiyaçların sürekli olarak yaratıldığı ve tüketimin idealist bir uygulamaya dönüştürüldüğü vurgulanmıştır.

Çalışmanın temel kavramları olan metalaşma ve sanat olgularına ilişkin değer değişiklikleri, tarihsel süreçte ekonomik gelişmelere paralel olarak ve toplumların tüketim ve ihtiyaç değerlerinde ki değişiklikler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tüketim kültürünün temel özelliği, bu doğrultuda oldukça kapsamlı hem hizmet hem mal hem de deneyimler dizininin varlığıyla birlikte dinamik bir süreç olan yeni ihtiyaçların ortaya çıkarılmasıdır. Öte yandan, kapitalizm eliyle yeni ihtiyaçların yaratılarak insanda satın alma ve sahip olma arzusu canlı tutulmaya çalışılmakta, bu sayede gerçekte üretilen malların piyasaya sürülerek etkin bir şekilde elden çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, insanların ihtiyaçları, nesnelere, malları, tüketimi ve üretimi arasındaki ilişki, bireyin kendisini yaratmanın diyalektiğinin bir parçası değil, kapitalist sistemin döngüsünü sağlama aracı haline gelmiştir.

Esas olarak metalaşma olgusu, kapitalist sistemin toplumsal ve kültürel sonuçlarını meydana getirmektedir. Bu sebeple, nesnelere metalaşması aşamasında emeğin dönüşümü olgusunun açıklanması, kapitalizmin temel özelliklerinin dikkate alınmasıyla mümkündür. En basit şekliyle kapitalizm; büyük oranda kâr elde etmek gayesiyle üretime, metanın ve hizmetlerin değişimine yönelik, özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik sistem olarak tanımlanmıştır. Kapitalizm bu tanımın ötesinde çok daha karmaşık süreçleri bünyesinde barındıran toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden ve onlara karakterini veren bir sistemdir.

Bu bağlamda gelişen refah toplumuyla birlikte tüketim arzı büyümeye başlamıştır; bu sayede sosyal yaşamın en önemli unsuru olarak nitelendirilebilecek olan meta fetişizmi yükselişe geçmiştir. Toplumda kalıplaşmış olan tüketici kültürün şaşalı, büyüleyici bir hayatın göstergesi formuna dönüşmesi, bizi, bir tüketim toplumu gerçeğiyle karşı karşıya getirmiştir. Bu doğrultuda modern toplumun

neredeşye tüm yaşamsal hedefinin “iyi bir yaşam” sürmek olduğu bu durumun da tüketim kültürünün niteliklerini estetize bir formda yansımasıyla bağıntılı olduğu görölmektedir. Tüketim kültürünün niteliklerinin estetize bir formda yansıması sayesinde “modern insan”; kapitalist sistemin özendirmiş olduğu tüketim arzularını tatmin etme, tüketim gücü üzerinden yeni kimlik ve statüler elde etme ve tüketimdeki hazcı doyuma ulaşma gibi gayelerin peşinde koşmaktadır. Burada bahsedilen tüketim kültürünün uzandığı yelpaze oldukça çeşitli ve geniştir. Örneğin eşyalar, mekânlar, giyim, yeme-içme, müzik, edebiyat, tarih, sanat, beden, arzu, haz vs. gibi çok farklı dünyaları kapsamaktadır. Tüketimcilik artık bir güç göstergesi, üstünlük belirtisi, hiyerarşik ölçüt, sınıfların ve statülerin temsil aracı gibi, farklı niyetleri sergileme aracı olarak işlev görmektedir.

Sanatın metalaşması konusunda belli başlı etkenler belirleyici olmuştur. Bu etkenleri ele almadan önce sanatın kapitalizm düzenine dâhil olmasına sebep olan etkenleri ele almak gerekmektedir. Toplumun temel yapısını oluşturan psikolojik, kültürel, teknolojik, ideolojik, toplumsal etkenler sanatın kapitalizmin üretim süreçlerini benimsemesine sebep olmuştur. Bu sayede sanat üretimi kapitalist ekonomi düzeni içerisine sokularak, kapitalizm eliyle bir dönüşüme maruz kalmıştır.

Sanatçılar kapitalist üretim tarzının ücretli emekçileri konumundadırlar. Marx meta fetişizmini ele alırken, “emeğin toplumsal mahiyeti bize sisler arkasından görünür” sözüyle emeği etkileşime girdiği diğer unsurlarla birlikte incelemek gerektiğine dikkat çekmiştir. Emeği toplumsal bütünlükten kopararak, özellikle de dolaşıma girdiği ekonomik işlemlerden ayırarak ele alan her tartışma “emek fetişizmi” olarak tanımlanabilir. Bu da şeylerin metalaşması anlamına gelmektedir.

Marx, değerin kişiler arasındaki ilişki olmadığını savunur. Çünkü Marx’a göre değer, nesnelere arasındaki ilişki olarak ifade edilen bir kişiler arası ilişkidir. Aynı şekilde emek de, sadece nesne ve değer yaratan üretici bir faaliyet olarak değil, diyalektik olarak ele alınmalı, yarattığı nesne ve değerlerin dolaşımından geçtiği ve onların hükmü altına girdiği görölmelidir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kapitalizm

Kapitalizm kavramı, sosyal bilimlerin en çok tartışılan kavramlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Kavram hakkında birçok farklı tanımlama yapılmış olup bunlardan bazıları diğerlerinden daha çok kullanılmıştır. Literatür incelendiğinde, son yılların ekonomik ve toplumsal yazınlarının hemen hemen tamamı kapitalizm kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Kapitalizm kavramını sadece bir ekonomik sistemi tanımlamak üzere kullanılmamış ona ideolojik anlam yükleyenler de olmuştur.

George Fülberth, *Kapitalizm'in Kısa Tarihi* adlı eserinde Max Weber'in *Ekonomi ve Toplum* eserinden yola çıkarak, onun kapitalizm kavramını mutlaka niteleyici bir ifadeyle birlikte kullandığına işaret etmiştir. Aynı zamanda Fülberth'e göre Weber ve Marx'ın kapitalizm konusundaki analizlerinin ortak noktaları hem kapitalist davranış tarzları hem de kapitalist toplumlardan bahsetmeleri, yani kapitalizm kavramına ikili bir anlam yüklemeleridir.

Bu bağlamda görülebileceği gibi kapitalizm kavramının tanımının, kullanım şekli ve kullanım alanları konusunda Marx ve Weber'den başlamak üzere değişik şekilleri mevcuttur. Bundan dolayı kapitalizm kavramının hangi anlamları ifade etmek için kullanılacağına belirlenmesi için öncelikle kavramın bir tanımına bir açıklık getirilmesi gerekmektedir.

Fülberth ilk kez 1902 yılında basılmış olan "Modern Kapitalizm" adlı eserinde; Werner Sombart'ın kapitalizm kavramını ekonomik bir yaklaşımdan ziyade bir toplumsal sistem olarak kullandığını ifade etmiştir.¹ Werner Sombart'ın kapitalizm kavramını toplumsal sistem olarak ilk kez kullanmasının ardından birçok bilim insanı kapitalizm kavramını tanımlamaya girişmiştir. Richard Sennett de Fülberth ile aynı görüşte olmuş ancak, kapitalizm kelimesinin Werner Sombart tarafından oluşturulduğunu iddia etmiştir.

Braudel'e göre kapitalizm; ancak ona anlamını veren iki kelimenin, kapital ve kapitalist arasındaki bağın doğru bir şekilde anlaşılmasıyla tanımlanabilecektir. Bu doğrultuda Braudel bu kavramları şu şekilde açıklamıştır:

¹George Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Sadık Usta (Çev.), İstanbul, 2011, s.27.

“-Kapital, elle tutulabilir bir gerçekliktir ve daima işler halde bulunan mali kaynaklar yığınınını ifade eder.

-Kapitalist üretim sürecine sermaye ekleme işini üstlenen kişidir.

-Kapitalizm ise, kabaca bu sermaye ekleme faaliyetinin yapılma tarzıdır.”

Bu tanımlamalarından yola çıkarak Fernand Braudel’e göre kapitalist sistemin anahtar kelimesini sermaye yani kapital oluşturmaktadır. Büyük sermaye sahipleri yüksek kâr getirisi hangi iş sektöründe ise o sektöre geçiş yaparak bir nevi sürekli sektör değiştirirler. Braudel bu durumu kapitalizmin işler durumda olması olarak yorumlamış ve iktisadi durumdaki değişimlere göre şekillendiği görüşünü savunmuştur. Ona göre bu değişme ve uyarlanma yeteneği kapitalizmin en büyük kuvvetlerinden biridir.²

David Walker ve Daniel Gray, kapitalizm kavramını açıklarken onu “insanları dışarıda bırakacak şekilde kapitalist sınıf tarafından yönetilen bir system” olarak tanımlamışlardır. Walker ve Gray; bu sistemde, kapitalist sınıf tarafından, üretim araçları ve sermayenin birer meta unsuru haline geldiğini/getirildiğini vurgulamışlardır.³

Maurice Dobb ise kapitalizmi; üretimin yapıldığı araç, alet, yapı ve hammaddelerin, genel manasıyla sermayenin, çoğunlukla özel mülkiyetin ya da kişisel mülkiyetin tekelinde olması şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda Dobb, kapitalizmi bir nevi “özel girişim düzeni” olarak nitelendirmiştir.

Kapitalizmin tanımı yapılırken hemen hemen tüm düşünürlerin aklına ilk gelen isim olan Karl Marx(1818-1883), diğer düşünürler gibi kapitalizmin temel dayanağını girişim ruhuna ya da paranın kazanç sağlamak gayesiyle bir yığın mübadele işlemini finanse etmek için kullanılmasına dayandırmıştır. Marx diğer düşünürlerden farklı olarak kapitalizmin özünü belirli bir üretim sisteminde aramıştır.

Marx; bu üretim biçiminin sadece teknik bir sistemden ibaret olmadığını

²Fernand Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Mustafa Özel (Çev.), İstanbul, 1991, s. 74.

³David Walker, Daniel Gray, *Historical Dictionary of Marxism*, Toronto, 2007, s.45, Desai Meghnad, *Marksist İktisat Teorisi*, İstanbul, 1977, s.45, Akt., Ahmet Arif Eren, “James Steuart: Kapitalist Üretim Tarzının Eleştirel Tahliline Giriş”, *Sakarya İktisat Dergisi*, (Sakarya 2014), s.140.

belirterek; aynı zamanda bu sistemin üretim araçlarını elinde bulundurma biçimini ve insanların üretim sürecinde birbiriyle aralarındaki bağlantılarından doğan toplumsal ilişkileri de kapsadığını kast etmiştir. Bu doğrultuda Marx'ın kapitalizmin sadece meta üretimi sistemi olmadığını aynı zamanda işgücünün de metalaşarak pazarda alınıp satılan bir unsura dönüştüğünü vurgulamıştır.

İş gücünün meta olarak alınıp satıldığı bu sistemde; üretim araçlarının sahibi olmak, aynı zamanda üretim işini toplumun belli bir kesiminden oluşan bir sınıfın tekelinde toplaması anlamına gelmektedir. Bu durumun neticesinde de tek geçim kaynağı işgücünü satarak hayatını idame ettiren mülksüz bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, üretim faaliyetleri yasal zorlama yoluyla değil, belirli bir ücret karşılığında mülksüz sınıf tarafından gerçekleştirilmektedir.⁴

Immanuel Wallerstein 1984 tarihli “*Tarihsel Kapitalizm*” adlı eserinde, kapitalizmi anlayabilmek için öncelikle, ilk kez nasıl ortaya çıktığı ve nasıl geliştiğinin analiz edilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda Wallerstein kitabında; kapitalizmin geleneksel ayırt edici özelliklerinden bahsederken onları belli sınıflara ayırmıştır. Bu doğrultuda kapitalizmin ayırt edici özelliklerini; “geniş çaplı mal üretimi, kâr elde etme amacıyla kurulan girişimler, ücretli emek ve ileri teknoloji” olarak sınıflandırmıştır. Bununla birlikte yazar bu kavramları “önkapitalizm” olarak adlandırmış ve bunların kapitalizm için gerekli olduğunu ancak yeterli şartları sağlamadığını vurgulamıştır.

Bu saydıklarımızın yanı sıra kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden en önemlisi kesintisiz sermaye birikimidir. Kesintisiz sermaye birikimi olgusu ilk kez on altıncı yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkmış daha sonra geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.⁵

Schumpeter; kapitalizm kavramını açıklamadan önce kapitalizm konusunda Marx'ın kavramı nasıl kullandığını açıklamaya çalışmıştır. Schumpeter; Marx'ın kapitalizmi açıklarken üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti temel alarak hareket

⁴Maurice Dobb, *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, Mehmet Selik (Çev.), Ankara, 1981, s.8.

⁵Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Necmiye Alpay (Çev.), İstanbul, 2003.

Jale N. Erzen, “Sanat Tanımları ve Sanatım Üzerine”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt (1), Sayı (2), (Ankara 1975), s.528-529.

ettiğini belirtmiştir. Ancak kendi ekonomik teorisinde ise kapitalizmi, kapitalist toplumun mekanizmasına dayandırmıştır. Schumpeter'e göre Marx'ın bu teorisinin amacı; "Sosyal sınıf, sınıf çıkarları, sınıflar arasındaki ilişkiler gibi sosyolojik verilerin ekonomik değerler (kazanç, ücretler, yatırımlar) yoluyla nasıl gerçekleştiklerini göstermek; sosyal verilerin ekonomik gelişimi tetikleyeceğini ve devrimci bir dönüşüme sebebiyet verebileceğini kanıtlamaktır."⁶ Bu bağlamda Schumpeter bu açıklamayı Marx'ın teorisindeki alt yapı-üst yapı ilişkilerine dayanarak yapmıştır. Dolayısıyla yazarın bu açıklamaları sınıf farklılıkları bağlamında doğru kabul edilebilmektedir.

Marx'ın Kapital adlı eseri incelendiğinde, yazarın kapitalist sistem olarak adlandırdığı yapı, kapitalist birikim sürecinin ifadesine karşılık gelmektedir. Bu birikim sürecinin temelini de, kapitalist üretim süreci oluşturmaktadır. Bu süreçte sermaye "kendini değerlendiren değere" dönüşmekte ve sermaye yaratmış olmaktadır. İşçinin emeğinden elde edilen kâr ya da artık değer yeniden sermayeye eklenerek bu sistemin işlerliğinin devamını sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda kapitalist birikim süreci olarak da tanımlanmaktadır.⁷

Genel itibariyle bu tanımlamalarda kapitalizm; bir ekonomik sistem olarak görülmekte ve kavramın ideolojik ve toplumsal boyutu göz ardı edilmektedir. Bu doğrultuda yukarıdaki tanımlamalarda dikkat çeken nokta çoğu yazarın kapitalizmi tanımlarken üzerinde durdukları kavramın "sermaye birikimi" ya da "kâr" olduğudur. Bu noktada bu yazarların; kavramın, iktisadi boyutu ve iktisadi süreçleri üzerine eğildikleri anlaşılmaktadır. Ancak, sermaye birikiminin kapitalizmi kendisinden önceki toplumsal sistemlerden ayıran özelliği olduğu kabul edilmiş olsa dahi kavramın bir boyutu eksik kalmaktadır. Bu doğrultuda Robert Louis Heilbroner'ın "birikim dürtüsü" kavramına değinmek analizi tamamlayıcı olacaktır. Heilbroner, kapitalizmin ayırt edici özelliğinin birikim dürtüsü olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda Heilbroner'e göre kapitalistlerin kâr sahibi olma arzuları doğaldır. Başka herhangi bir gelirleri yoksa elde edilen kâr kapitalistlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için önemlidir. Bununla birlikte yazarın burada asıl dikkat çekmek

⁶Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Hasan İlhan (Çev.), Ankara, 2007,s.31

⁷Marx Karl, *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*, Mehmet Selik, Nail Satlıgan (Çev.), İstanbul, 2013, s.820

istediği nokta, kişilerin elde ettikleri kârın hepsini harcamaması ve kârın bir kısmını ayırıp yeniden üretim sürecine aktarmasıdır. Yazar bu sorunun cevabını aramış ve analizini *birikim dürtüsü* kavramıyla sonlandırmıştır. Heilbroner'e göre birikim dürtüsünün altında yatan sebepler kişinin benliğinde var olan, güç kazanma isteği, hâkimiyet ve itibar kazanma gibi dürtülerdir.⁸

Ayn Rand ise kapitalizme farklı bir açıdan bakarak ona daha farklı bir tanımlama getirmiştir. Rand'a göre kapitalist sistemde tüm mülkiyet hakkı özel olarak sahiplenilebilmekte ve kapitalist kişinin bireysel hakları tanınmaktadır. Bu tanımlama ile birlikte Rand, kapitalist sistemin insanın doğası ile en uyumlu ekonomik sistem olduğunu savunmuş, aynı zamanda kapitalist ekonomik sistemde insanoğlunun yaratılışından doğan özelliklere ve aklına saygı duyulduğunu ifade etmiştir.⁹

Rand kapitalizmle ilgili görüşlerini belirtirken; kapitalist sistemin üretim biçiminin toplumun büyük bir kesimi tarafından en makul sistem olarak kabul edildiğini de söylemiştir. Rand bu iddiasının yanı sıra kapitalist sistemin eleştirilme sebebini ahlaki ve kültürel olarak bazı özelliklerinin hoş karşılanmamasına bağlamıştır.¹⁰ Rand'ın bu iddiasındaki "kısa dönem olaylar" olarak nitelendirdiği durum insan emeğinin ve işgücünün metalaşmasıdır.

Rand'ın ve diğer düşünürlerin kapitalizmi emeğin metalaşmasına, toplumda oluşturduğu sınıf farklarına sebep olması nedeniyle eleştirmesine karşın Braudel; hiyerarşilerin eskiden beri var olduğu görüşünü savunarak, kapitalizmin toplumda eşitsizlikler yarattığı ve toplumsal tabakalar arasında hiyerarşi meydana getirdiği görüşünü reddetmiştir. Yazara göre piyasayı, hiyerarşileri, üretimi, tüketimi icat eden kapitalizm değildir. Kapitalizm yalnızca bu olguların kullanıcısı olmuştur.¹¹

Yukarıda bahsedilen yazarların yanı sıra, kapitalizmi siyasi özgürlüklerin korunabilmesi için zorunlu bir unsur olarak gören Milton Friedman gibi düşünürlere de rastlanmaktadır. Amerikalı İktisatçı Milton Friedman, özel mülkiyet, rekabet gibi kavramlar üzerinden kapitalist bir sistemde ayrımcılık, eşitsizlikler ve tekelleşme ile

⁸Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, ss.38-40

⁹Rand Ayn, *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, Necdet Kandemir (Çev.), İstanbul, 2004, s.16.

¹⁰Rand, s.32.

¹¹Braudel, s.74.

mücadele edilebileceğini belirtmiştir.¹² Friedman'ın bu düşüncesinden yola çıkarak; Friedman'ın kapitalizmle demokrasi arasında bir bağ olduğuna dair inancı olduğu söylenebilir.

Kapitalizmle ilgili birçok farklı görüş olmasıyla birlikte, hemen hemen hepsinde kazanç sağlamak amacıyla para biriktirme ve yatırım yapma olgusu vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra bu tanımlamalarda görülen bir diğer ortak özellik kapitalizdeki, kâr olgusu ve bu kâra sahip olmak için bir aracın (sermayenin) kullanılmasıdır. Bir başka ifadeyle; sermayeyi yeni bir sermayeye sahip olmak için kullanmaktır. Bunların dışında kapitalizm tanımında karşılaşılan bir diğer ortak ifade; kapitalizmin, malların alım satımını sağlamak veya hizmete dayalı işgücünü arz etmek ve satmak koşuluyla kazanç döngüsünü sağlayan toplumsal bir işleyiş tarzı olduğudur. Belirli bir sermaye vasıtasıyla mal üretimi olarak ifade edilen bu toplumsal işleyiş tarzı sermayenin kullanılmasıyla birlikte yeni bir malın üretilmesi için üretim koşullarının hazır hale getirilmesi anlamına gelmektedir.¹³

Genel olarak kapitalizm olgusu, özel teşebbüse ve serbest piyasaya dayalı bir üretim sistemi olarak tanımlanmıştır. Diğer bir tanımda kapitalizm; sermayenin ve sermayedarların hâkim mevki tuttuğu rejim demektir. Bir başka tanıma göre kapitalizm; üretim aşamasında kullanılan araç, alet, yapı ve malların daha kapsayıcı bir ifadeyle sermayenin bireysel ve özel mülkiyete dayalı olduğu bir sistemdir. Kapitalizm konusunda yukarıda anlatılanların da gösterdiği üzere değişik tanımlamalar mevcut olsa bile bu tanımlamaların ortak özellikleri vardır ve bazı açılardan birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Aşağıda bu özellikler ele alınmaya çalışılmıştır.

Kapitalizm özgür piyasa ekonomisi, özgür girişim ekonomisi gibi farklı kavramlarla da adlandırılmaktadır. Bunlardan en sık görüleni kapitalizm yerine özgür girişim düzeni kavramının kullanılmasıdır. Kapitalist sistemin dayanağını dört faktör oluşturmaktadır. Bunlar girişimcilik, sermaye, işgücü ve topraktır. Kapitalist kişinin yani girişimcinin sermayesi yatırıma döndüğü zaman faiz kazanan forma

¹²Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, İstanbul, 1988, s.24, Akt. Adnan Güriz, *Kapitalist İdeoloji*, Ankara, 2010, s.141-142.

¹³Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 17

dönüşmektedir. Bu döngüde işgücü marjinal ürüne eşit ücret kazanmaktenken; toprağın değeri ise kıtlık derecesine bağlı olan bir kira değeri ile ölçülmektedir.

Müteşebbislik ruhu diğer adıyla girişimcilik, kapitalist düzenin hayati bir unsurunu meydana getirmektedir. Teorik manada girişimcilik ruhu, kâr fırsatlarına hassas olma durumudur ve sermayeye sahip olmaya dayanmaktadır. Sermaye teorisini Böhm Bawerk geliştirmeye çalışmıştır. Böhm-Bawerk üretim sistemindeki sermaye faktörünün üretken bir yapıda olduğunu, bu bağlamda yatırıma aktarılmış olan sermayedeki dönüşümün, işgücü ile aynı değere sahip olamayacağını ileri sürmektedir. Esasında sermaye faktörünün temelini zaman ve emek meydana getirmektedir. Eşyaları tüketim aşamasına getirmek zaman alacağından, bireyler, yatırım için kullanılacak fonların meydana getirilmesini sağlamak için tüketim faktöründen sakınmalıdırlar. Bu yüzden kapitalizm dönüşümlü üretim tekniklerini zorunlu kılmaktadır. Aynı şekilde bu teknikler de bekleme zorunlu kılmaktadır. Bu sayede uzun vadede daha fazla tüketim malı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, temel tüketim fazlası ve daha sonra yatırıma dönüştürülen bu fazlalığı oluşturan bütün sistemler, kapitalist sistemin özelliklerine sahip olmaktadır. Kapitalist sistem ekonomik yapının belirli bir safhasını veya periyodunun gelişimiyle bağıntılıdır. Böyle olmasına rağmen kapitalist ekonomi sistemleri tarihin hemen her safhasında var olmuşlardır.

Genel itibariyle ele alacak olursak kapitalizm; üretim araçlarının ve kar amacıyla ticareti yapılan malların özel mülkiyetine dayalı ekonomik sistemler bütünüdür. Kavram olarak incelendiğinde ise; toplumsal ekonomik yapı ve üretim şeklidir. Kapitalizmin temelini oluşturan düşünce tarzı liberal düşünce tarzı olarak da nitelendirilmektedir. Kapitalizm; bireysellik, özel mülkiyet, sözleşme serbestisine, rekabet ortamına, serbest piyasaya, serbest dış ticaret ve sınırlı devlet müdahalesine dayanmaktadır. Bireyi ve bireysel çıkarı ön planda tutan, kar amacıyla hareket eden ve bu uğurda çaba sarf eden sermayedar girişimci de *kapitalist kişi* olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizm bir nevi, bireylerin üretim araçlarının mülkiyetine sahip olabildikleri ve yine bireylerin işgüçlerini piyasanın belirlediği bir fiyattan satmakta serbest oldukları ekonomik sistemdir. Esasında kapitalizmin üretmiş olduğu eşyalar ve ortaya koyduğu hizmetler tüketicilerin arzularını

karşulamaktadır. Kapitalistler de kar elde etmek için tüketicilerin arzularını karşılamaya çalışmaktadırlar.¹⁴

Ekonominin tarıma dayandığı feodal yapının ortadan kalkmasının ardından, sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist sistemin, ortaya çıkış aşamaları sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

2.1.1 Kapitalizmin Ortaya Çıkışı

Kapitalizmin kökenine ve ortaya çıkışına ilişkin öne sürülmüş birçok görüş bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında öncelikle kelimenin kökeni ve tarihi olarak kullanım şekilleri incelenmiştir.

Kapitalizm kelimesinin kökeni olan İtalyanca “Capitale” kelimesi ilk kez on ikinci ve on üçüncü yüzyıllara doğru kullanılmaya başlanmıştır. Kelime anlam olarak; fon, mal stoku, para kitlesi veya faizi olan para anlamlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Kelime ilk kullanım zamanlarında, İtalya’da dönemin ticaret şirketlerinin sermaye değerlerini ifade etmek için kullanılmıştır. 1300’lü yıllardan itibaren ise giderek para sermayesi anlamına da sahip olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere kelime hemen açık bir tanıma kavuşmamıştır. Bu duruma sebep olarak Braudel; o zamanlarda tartışmaların öncelikle skolâstik düşünceyi savunanlar, ahlakçılar ve hukukçular tarafından, faiz ve tefecilik yolunun açılmasını göstermiştir.¹⁵

Kapitalizmin kökenine dair birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden en yaygını, kapitalizmi bir nevi ticarileştirme modelinin bir devamı olarak gören görüştür. Bu görüş doğrultusunda kapitalizm geçmişi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir ve zaten hep var olmuştur. Çünkü her vakitte insanların takas, mübadele ve değişime doğal eğilimleri olmuştur ve bireyler ölçülü olarak kendi çıkarları doğrultusunda değişim eylemi içinde bulunmuşlardır. Burada bahsedilen eylemler üretim araçlarındaki teknik gelişmeler, gelişen işbölümü ve artan uzmanlık eşliğinde gelişerek süreklilik kazanmıştır. Henri Pirenne bu yaklaşımı kapitalizmi,

¹⁴Maurice Dobb, *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, Mehmet Selik (Çev.), Ankara, 1981, s.2.

¹⁵Braudel, s.203.

ticaretleştirme modelinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte kapitalizmin ilerlemesini, siyasal ve kültürel baskılardan kurtulması ve buna bağlı olarak ticari fırsatların genişletilmesiyle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Burada bahsi geçen kısıtlamalar ise yalnız Batı'da kaldırılmıştır. Bahsedilen yaklaşımda ticarileştirme modelinin, feodalite döneminde kesintiye uğradığı varsayılmaktadır. Henri Pirenne, bu varsayımı şöyle açıklamıştır: "Doğu ile Batı arasındaki Akdeniz ticaret yolu Müslümanların istilası ile kapatılmış ve eski ticari sistemin gelişmesi engellenmiştir. Daha sonra Avrupa'da kentlerin büyümesi ve tüccarların özgürleşmesiyle ticaret yeniden canlanmıştır".¹⁶

Kapitalizmin ilk kez ortaya çıkışının tarihi ile ilgili farklı görüşler olmasına rağmen yazarların çoğu ortaya çıkışını ticaretin canlanmasına ve parasal ilişkilerin yaygınlaşmasına bağlamaktadır. Bu bağlamda Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması adlı eserinde, kapitalizmin kökenini 10. yy'dan itibaren Avrupa'da ticaretin canlanmasına ve kent yapısının oluşmasına bağlamaktadır.

Henri Pirenne'nin, kapitalizmin tarihini 10.yy'da başlatmış olmasına rağmen Braudel 16. Yy'da Akdeniz ticaret ekonomisinin çökmesiyle birlikte ticaretin Atlantik bölgesinde yoğunlaşmasına bağlamaktadır.

Kapitalizmin kökenine dair en dikkat çekici görüşleri öne süren kişi hiç şüphesiz Karl Marx'tır. Karl Marx hayatı boyunca yaptığı araştırmalarla kapitalist sistemi detaylı bir şekilde incelemiştir. Özellikle "Alman İdeolojisi", "Siyasal İktisadın Eleştirisinin Temelleri" ve "Kapital" adlı üç eserinde de kapitalist üretimin ve kapitalist sistemin ilk kez ortaya çıkışını sağlayan tarihsel süreci incelemiştir. Bu bağlamda Marx, *Alman İdeolojisi* isimli eserinde kapitalizmin kökenini 11. Yüzyıla dayandırmış olmasına rağmen *Kapital* isimli eserinde kapitalizmin tarihini 16.yüzyıldan başlatmıştır.¹⁷

Immanuel Wallerstein ise *Tarihsel Kapitalizm* adlı eserinde kapitalist sistemin tarihini on beşinci yüzyılın son evresinde Avrupa'da başlatmıştır.

¹⁶Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul,2011, s.41

¹⁷Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s.128-129

Wallerstein, kapitalist sistemin zaman içinde özellikle de on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru dünya geneline yayılmış olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi* adlı eserinde; İngiltere’de buharlı makinelerin icadının, sanayinin gelişmesini sağladığını, bu doğrultuda kurulan fabrikaların ise nüfus hareketlerini etkilemiş olduğunu ifade etmiştir. Bu sayede kentsel kırsal nüfus dağılımı şekillenmiş, kırsal kesimde işsiz olan tarım işçileri kentlere göç ederek işçi sınıfını oluşturmuştur. Bu dönüşüm endüstriyel kapitalizm olarak adlandırılmaktadır.¹⁹

Daniel Cohen; kapitalizmde yaşanan dönüşümleri, üç evreyle sınıflandırarak analiz etmiştir. Birinci evre sanayi devrimi olarak anılan durum, herkesin bildiği İngiltere’de ortaya çıkan buhar makineleri ve buharlı trenleri ortaya çıkaran devrimdir. İkinci evre, otomobil ve uçak endüstrisinin canlandığı döneme tekabül eder. Üçüncüsü ise, bilişim devrimi olarak anılmaktadır.²⁰

Marx kapitalist üretim tarzının tarihinin bir kategori olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda piyasa ekonomisinin kanunları sadece insanın tabiatıyla ilgili evrensel önermelerden yapılan çıkarsamalar sayesinde ortaya çıkmamıştır. Ancak piyasa ekonomisinin kanunları bazı tarihi diyalektikler çerçevesinde anlam ifade etmektedir. Politik ekonominin görevi, bir üretim biçiminden diğerine geçişi açıklayan tarih kanunlarını bulup ortaya çıkarmaktır. Bu noktadan hareket ettiğimizde kapitalizmin, aşamalı olarak feodal sistemden, feodal sistemin sosyal yapısı olarak tanımlanabilecek özel mülkiyete geçişi sağladığı söylenebilir. Feodal sistemdeki özel mülkiyetin işgücündeki serbestliğe, ticari işlemlere ve fabrika organizasyonundaki büyümenin baskısına dayanamaz hale gelmesiyle kapitalizm ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyet, kapitalizm ile birlikte feodal beylerin tekeline olma özelliğini kaybetmiştir.

Kapitalizmin ilk kez ortaya çıkışının tarihi ile ilgili farklı görüşler olmasına rağmen yazarların çoğu ortaya çıkışını ticaretin canlanmasına ve parasal ilişkilerin

¹⁸Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s.77

¹⁹Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi-Piyasa Sisteminin Eleştirisi*, İstanbul, 2011, Remzi Kitapevi, s.13

²⁰Daniel Cohen, *Dünyanın Zenginliği Ulusların Fakirliği*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, 2009, İletişim Yayınları, s.65

yaygınlaşmasına bağlamaktadır. Bu bağlamda Henri Pirenne, eserlerinde Ortaçağ şehirlerinin kökeni ve ticaretin yeniden canlanması, 10. yüzyılda kapitalizmin kökenlerini anlatmaktadır. Avrupa'daki ticaretin canlanmasını ve yüzyılın başından itibaren şehir yapısının oluşumunu nitelemektedir.²¹

Henri Pirenne'nin, kapitalizmin tarihini 10.yy'da başlatmış olmasına rağmen Braudel 16. Yy'da Akdeniz ticaret ekonomisinin çökmesiyle birlikte ticaretin Atlantik bölgesinde yoğunlaşmasına bağlamaktadır.²²

Mahfi Eğilmez Küresel Finans Krizi adlı eserinde; İngiltere'de buharlı makinelerin icadının, sanayinin gelişmesini sağladığını, bu doğrultuda kurulan fabrikaların ise nüfus hareketlerini etkilemiş olduğunu ifade etmiştir. Bu sayede kentsel kırsal nüfus dağılımı şekillenmiş, kırsal kesimde işsiz olan tarım işçileri kentlere göç ederek işçi sınıfını oluşturmuştur. Bu dönüşüm endüstriyel kapitalizm olarak adlandırılmaktadır.²³

Daniel Cohen; kapitalizmde yaşanan dönüşümleri, üç evreyle sınıflandırarak analiz etmiştir. Birinci evre sanayi devrimi olarak anılan durum, herkesin bildiği İngiltere'de ortaya çıkan buhar makineleri ve buharlı trenleri ortaya çıkaran devrimdir. İkinci evre, otomobil ve uçak endüstrisinin canlandığı döneme tekabül eder. Üçüncüsü ise, bilişim devrimi olarak anılmaktadır.²⁴

Marx kapitalist üretim tarzının tarihinin bir kategori olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bu bağlamda piyasa ekonomisinin kanunları sadece insanın tabiatıyla ilgili evrensel önermelerden yapılan çıkarsamalar sayesinde ortaya çıkmamıştır. Ancak bazı tarihi diyalektikler çerçevesinde anlam ifade etmektedirler. Politik ekonominin görevi, bir üretim biçiminden diğerine geçişi açıklayan tarih kanunlarını bulup ortaya çıkarmaktır. Bu sayede, kapitalizm aşamalı olarak feodal sistemden, feodal sistemin sosyal yapısı olarak tanımlanabilecek özel mülkiyete geçişi sağlamaktadır. Daha sonra işgücündeki serbestliğe, ticari işlemlere ve fabrika organizasyonundaki büyümenin

²¹Pirenne, s.114.

²²Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İstanbul, 1989, s.19.

²³Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi-Piyasa Sisteminin Eleştirisi*, İstanbul, 2011, s.13.

²⁴Daniel Cohen, *Dünyanın Zenginliği Ulusların Fakirliği*, Dilek Hattatoğlu (Çev.), İstanbul, 2009, s.65.

baskısına dayanamaz hale geldiğinde kapitalizm ortaya çıkmış olur.

Kapitalist üretim sisteminin işleyiş yapısı zamanla birlikte üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyet şeklinin kaldırılmasını gerekli kılan maddi koşulları meydana getirmiştir. Kapitalist üretim biçimi, kendi iç yasaları gereği, daha üst düzeyde olan toplumsal üretim biçiminin toplumsal gücünü de ortaya çıkarmaktadır. O toplumsal güç de işçi sınıfından meydana gelmektedir.

Max Weber; *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü* adlı kitabında kapitalizmin kökenine dair ortaya atmış olduğu teziyle çok eleştiri almıştır. Weber bu eserinde, öncelikle modern Avrupa kapitalizminin sosyolojik analizini yapmıştır ve bu doğrultuda kapitalizmin kökenini Protestanlığa bağlamıştır.

Maurice Dobb, Max Weber'in yaklaşımlarını şöyle değerlendirmektedir: Protestan hareketinin Kalvinist sınıflarının en belirgin özelliği, bu mezhebe inananların lüksten ve zevkten uzak bir hayat sürmeleridir. Dolayısıyla böyle bir yaşam tarzı, insanları hızlı sermaye birikimine sevk etmekle birlikte, akılcı davranışa ve iş hayatında başarılı olmaya itmiştir. Kalvinist kişinin yaşam stili bir etik, hatta bir değer olmuştur. Bu değerler, Kalvinist bireyler arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır.

Ayrıntılı olarak incelendiğinde, Weber'in araştırmalarında Protestanlık olgusu, mevcut bir düzende ahlaki desteği sağlayan bir dayanak olarak açıklanmıştır. Esasında dönem incelendiğinde, Weber Almanya ile ilgili bir bölümde, Protestanların Kapitalist değil, kapitalistlerin Protestan olduklarını ifade etmiştir.²⁵

David Landes, Weber'in tezini Kuzey Avrupa'nın ticari başarısını Protestanlık üzerine kurması bakımından eksik olarak değerlendirmiştir. Çünkü David Landes Protestanlığın doğrudan kapitalizme yol açmadığını fakat Protestanlık aracılığıyla Katoliklik kurumunun katı kurallarının ortadan kalktığını savunmuştur. Bu sayede kapitalistleşen toplumlarda yeni değerlerin kendine bir zemin bulması ve yayılması kolay olmuştur. David Landes; bu bağlamda çok çalışarak, tutumlu bir hayat sürerek, birikim yapmanın Protestanlık ahlakı ile hiç bir içsel, teolojik nedeni olmadığını ileri sürerek, bu vurgunun, kapitalist endüstrinin gelişmekte olduğu bir

²⁵Michael Löwy, *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*, çev. Yavuz Alogan, 1999, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s.72-73

toplumda dinin doğal sonucu olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Bu bağlamda Ortaçağda özellikle İtalyan kentlerinde olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinde, dini otoritenin zayıflamasıyla birlikte bu ülkelerde laik bir atmosfer oluşmaya başlamıştır. Bu laik atmosfer sayesinde sermayenin faizle olan kan bağıının gerçekleşmiş ve bu sayede faizin, dünya genelinde bir sermaye temeli kurmasının yolu açılmıştır. Böylece kapitalizmin dinsel hegemonya karşısındaki zaferi gerçekleşmiştir.

Visali Günaydın ise kapitalizmi, üretim araçları üzerinde bir mülkiyet, bir işletme biçimi olarak tanımlamıştır.²⁷

Genel itibariyle yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan kapitalizm; üretim araçları ile üretilmiş malların dağıtımının özel teşebbüste bulunduğu ve bu teşebbüslerin kâr hırslarının ön planda olduğu bir ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. Muhammed Bakır Es Sadr'ın da dediği gibi kapitalizm üç temel unsura dayanmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- a) Özel mülkiyet hakkının sınırsız olması,
- b) Her bireyin kendi mülkünü işletme hakkına sahip olması ve kendisini kalkındırarak imkânlardan faydalanabilmesi hakkının olması,
- c) İşletme ve tüketme özgürlüğüne sahip olunması²⁸

Kapitalizmin temelini oluşturan bu özellikler bir sonraki bölümde daha detaylı incelenmiştir.

2.1.2. Kapitalist Üretim Tarzının Özellikleri

Ekonomide üretimin temel dayanağını oluşturan belli başlı etkenler emek, toprak, sermaye ve girişimcilik olarak sıralanmaktadır. Bu etkenler aynı zamanda kapitalizmin de temelini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra kapitalizmin en önemli dayanağı diyebileceğimiz bir diğer etken de sermayedir. Mal ve hizmetler tüketimi karşılamak ve üretimin devamlılığını sağlamak için bir araya gelerek girişimcilik ruhuyla kapitalizmi meydana getirirler.

²⁶David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, çev. S. E.Gündüz, İstanbul, 1995, İnsan Yayınları, s.13-53

²⁷A.Visali Günaydın, *Sosyalist ve Radikal Sol Doktrinler Komünizm Stratejisi ve Taktikleri*, Ankara,1978, Kadro Yayınları, s.20

²⁸Mehmet Bakır Es Sadr, *İslam Ekonomi Doktrini*, Mehmet Keskin, Saadetin Ergün (Çev.), İstanbul, 1980, s.245-246.

Kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı günden bugüne bu sistemin temel nitelikleri, özellikleri yapısı bakımından birçok kuram ortaya atılmıştır. Bu kuramları ortaya atan kişilerden en dikkat çekenleri arasında Schumpeter, Marx, Weber, Braudel, Sombart, Wallerstein ve Polanyi vb. isimler sayılabilir. Bu düşünürlerden her biri kapitalizmi farklı dönemlerde ve farklı bakış açılarından incelemiş ve açıklamış olmasına rağmen, tüm bu kuramcılarının metinlerinde kapitalizme ilişkin belli özelliklerin benzer olduğu dikkat çekmektedir. Bu özellikler:

- 1.“Yoğun bir sermaye birikimine ihtiyaç duyulması ve bu bağlamda ortaya çıkan sürekli büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu
2. Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu ile birlikte ortaya çıkan pazar arayışı
- 3.Pazar arayışı nedeniyle uluslararası ekonomik ilişkilere girme mecburiyeti ile buna destek verecek güçlü bir devletin varlığı
- 4.Devamlı krizlerin var olduğu belirsiz ve kaygan zemindeki ekonominin ayakta kalma çabası
5. Bu çabanın getirdiği üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede sürekli bir yenilik yaratma gereği
6. Bu gerekliliği yerine getirebilecek niteliklere sahip insan kaynağını oluşturan beşeri sermaye şeklinde sıralanabilir”²⁹

Bu nitelikler güçlü bir sermaye birikimiyle birlikte gelişen büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu temelinde birbiriyle bağlantılı döngüsel bir ilişkiler bütünü meydana getirmektedir. Bu doğrultuda yoğun sermaye birikimiyle ortaya çıkan ekonomik faaliyetlerin sürekliliği için yeni pazar arayışları ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaçta yeni pazarlar için yeni ürünlerin üretilmesini gerekli kılmaktadır. Birbirleriyle bağlantılı olan bu süreçte, genişleyen pazarlarla birlikte uluslararası ekonomik ilişkilere girme ve yenilik üretme zorunluluğu doğmaktadır.

Yukarıda sayılan kapitalizm olgusunun özelliklerine eklenmesi gereken bir diğer olgu da kapitalizmin en temel yapısını oluşturan girişimcilik eylemidir. Başka bir ifadeyle; girişimcilik ruhu olmadan kapitalizm var olamaz.

Girişimcilik; emek, sermaye, mal ya da hizmet bağlamında risk alınarak,

²⁹Aylin Yonca Gençoğlu, “Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C.I, Yıl: 1, Sayı: 1, (2012), s.100

üretim elemanlarının ve üretim işinin düzenlenmesi işidir. Bir nevi riski yüklenme eylemi olarak da tanımlanabilir. Bu sorumluluğu yüklenen kişi girişimcidir. Girişimci bir veya birkaç kişi ya da bir grup olabileceği gibi bazı durumlarda devletin de girişimci kimliğine büründüğünü görülebilmektedir. Kapitalist üretim tarzı bu etkenlerin birleşimi ile ortaya çıkmaktadır. Bu etkenlerden girişimcilik eylemi kapitalizme ayırt edici bir özellik kazandırmaktadır.

2.1.3. Kapitalizmin Öğeleri

2.1.3.1. Özel Mülkiyet

Mülkiyet kavramı kapitalist düzenin dayandığı temel ekonomik kurumlardan birisi olup, bu doğrultuda mülk sahibi olan malike, mülkiyet hakkına sahip olduğu şeyin kullanılması, tasarruf hakkı ve kontrolü hakkını verir. Mülkiyet hakkı sadece kişilerin faydalandığı giyinme, yeme, eşya, ev sahibi olma, binek ve hayvan sahibi olma hakkı ile sınırlı değildir. Aynı zamanda bu hakkı başkasına satmak için muhtelif tüketim mallarını üreten makine ve aletler de bu hak kapsamı içerisindedir.

Karl Marx mülkiyet hakkını şu şekilde tanımlamıştır; “İnsanın mülkiyet hakkı, sahip olduklarını başkalarına bağlı olmaksızın, keyfince kullanması veya elden çıkarması, yani bencillik hakkıdır. Kapitalizme göre mülkiyet, mutlak anlamda tek kişiye özgüdür. Her kişi malı ele geçirdikten sonra, başkasının gölgesini dahi ondan uzak tutmak ister.”³⁰

Kapitalist sistemde mülk sahibi kişiler, sahip oldukları mülkleri kullanarak, bunlardan gelir sağlamak yolunu araştırmaktadırlar. Bu doğrultuda, toplumda yerleşmiş olan örf ve adetler, kanunlar sayesinde kişiye sağlanmış mülkiyet hakkı, kapitalist sistemin temel mekanizması olan üretim oluşumunu işler kılmaktadır. Mülk sahiplerini bu girişime sevk eden faktör ise sahip oldukları iktisadi malları üretimde kullanarak gelir sağlayacaklarına ve kâr elde edeceklerine olan inançlarıdır.

³⁰Karl Marx, *Selected Writings*, Oxford University Press, 1977, s. 53

2.1.3.2. Özgür Piyasa

Kapitalizmin dayandığı bir diğer önemli unsur da özgür piyasadır. Kişinin kendi mülkiyetini, para ya da başka bir mülkiyet elde etmek için veya üretim yapabilmek için kullanmasına özgür piyasa denilmektedir.

Henry Hazlitt özel mülkiyet hakkının ve özgür piyasanın birbiriyle bağıntılı olduğunu dile getirmiştir. Özel mülkiyetin elden çıkarılması, değiş-tokuş yapılabilmesi, üretimi, tüketimi veya değerlendirilmesi gerekliliğinin özgür piyasa sayesinde gerçekleşebileceği yorumunu yapmıştır.³¹ Maurice Dobb bu konuyla ilgili olarak kapitalist düzenin kişinin iradesine bağlı olmadığını ancak toplumda var olan değer yasaları ve nesnel güçler sayesinde şekillendiğini ve yönetildiğini öne sürmüştür.³²

Bu doğrultuda kapitalistler tek bir elden ya da firma olarak istediklerini yapmakta belli sınırlar çerçevesinde özgürdürler. Bu bağlamda sermayelerini de istedikleri yerde ve istedikleri şekilde değerlendirme hakkına sahiptirler. Ancak piyasayı ve sistemi yöneten belirli nesnel güçler bulunmaktadır. Bu özellikleriyle kapitalizm düzenin merkezi bir yönlendirme olmadan işlediği bir sistem olarak tanımlanabilir. Böyle bir sistemde piyasa ve piyasadaki fiyat hareketleri düzenin işlerliğini sağlamaktadır.

2.1.3.3. Rekabet

Kapitalist sistemde mülk sahibi kişiler, sermaye birikim süreçlerinde bir kez adımlarını büyüttükleri takdirde, bu aşamadan sonra ellerine geçen karları biriktirerek gerisin geriye endüstriye yatırılması şartıyla yoluna daha hızlı devam etmektedirler. Bu sayede mülk sahibinin elindeki sermayenin ve yatırımın büyümesiyle birlikte süregelen teknik gelişmeler de aynı oranda büyümektedir.

Kapitalist sistemde meydana gelen bu gelişmeler, rekabet olgusunu meydana getirmektedir. Sermayedeki artış, özgür piyasa ortamı, mülk sahibinin eline geçen

³¹Henry Hazlitt, *Foundations of Morality*, "Chapter 30: The Ethics of Capitalism", Henry Hazlitt Foundation, <http://www.hazlitt.org/e-texts/morality/cch30.html> (27 Mart 2002), s.2-3

³²Dobb, *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, s.19-20

kârın artması ve girişimcilik ruhu gibi her biri birbirini etkileyen unsurlar sayesinde kapitalist düzen oturmuş ve rekabet ortamı gelişim sağlamıştır.³³ Zaman içerisinde kapitalist sistemde rekabet ortamının gittikçe artmasıyla birlikte 19. Yy.'a gelindiğinde kapitalizm rekabete dayanan bir düzen halini almıştır. Kapitalizmin temel dayanaklarından birini rekabet unsuru oluşturmaktadır. Bu bağlamda kapitalist düzende rekabet unsuru, insanlar arası, şirketler arası, ülkeler arası, bloklar arası şeklinde oluşmaktadır. Ancak kapitalist sistemdeki rekabet unsurunun alt edici ve tahrip edici özellikleri mevcuttur. Bu tür rekabet ile çatışma unsuru çok ince bir çizgi ile ayrılmaktadır.

2.1.3.4. İş Bölümü

Kapitalist düzende yapıyı bir arada tutan “iş bölümü ”dür. Sosyoloji alanında iş bölümü kavramı kullanılacağı zaman temel başvuru kaynağı olarak karşımıza çıkan ilk isim Emile Durkheim'dır.

Durkheim, çalışmalarında iş bölümü olgusu üzerinde yoğunlaşmış olmasına rağmen genel olarak toplumun temel bir ögesi olarak kabul edilen sınıf çelişmesini atlamıştır. Bununla beraber toplumun büyük çoğunluğu iş bölümünde ki ayrışmanın toplumsal ve cinsiyet ayrımı bağlamında şekillendiğini düşünmektedir. Ancak Karl Marx'ın sosyolojisinde ki iş bölümü ne cinsiyete ne de sınıfsal yapıya dayanmaktadır. Marx'ın sosyolojisinde ki iş bölümü olgusu; bir üretim sisteminin üretim, emek ya da işin teknik bir çerçeve içerisinde bölümlenmesi veya farklılaşması durumunda ortaya çıkmaktadır.³⁴ Adem Palabıyık, Marx'ın kapitalist sistem kuramındaki iş bölümünü bir atölyede çalışan çeşitli birimlere benzetmektedir. Bu bağlamda kapitalist sistemlerdeki iş bölümü önceden belirlenmiş bir örgütlenme içerisinde olsaydı hiç kuşkusuz tek bir girişimci bütün zenginliği elinde bulundururdu. Marx, tek bir girişimciyle işlerin gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu durumda Marx, işin birden fazla kategoride aynı anda ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

³³Dobb, *Kapitalizm Sosyalizm Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, s.3

³⁴Tom B. Bottomore, Maximilien Rubel, *Marx'ın Sosyolojisi*, çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul 2006, Chivi Yayınevi, s.133

Marx'ın iş bölümünü kategorilere bölme görüşü doğrultusunda; bir işin üretim, emek ve teknik bir çerçeve içerisinde bölünerek, sınıflandırılması gerekmektedir. Bu sınıflandırma bağlamında, bir işin sınıflara bölünerek icra edilmesi; harcanan emeği, zamanı ve teknik aşamaları en önemlisi üretim aşamasını aynı anda kontrol edilebilir kılmaktadır.

Esasında Marx, iş bölümü olgusuna, toplumsal çatışmaya, sınıfsal eşitsizliğe, özel mülkiyete ve yabancılaşmaya sebep olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak daha sonra endüstri toplumlarında iş bölümü ve sınıfın zorunlu bir etken olduğunu, bu durumun kapitalist topluma özgü olmadığını aynı şekilde sosyalist toplumda da devam edeceğini ileri sürmüştür.³⁵

Marx'a göre kapitalist düzende iş bölümünü anlamak için, modern toplumun hareketinin ekonomik yasasını/ilişkisini keşfetmek gerekmektedir. Marx bu ilişkileri İngiltere'de yaşanan olgulara bakarak incelemiştir. Bu bağlamda Marx ekonomik ilişkilerin toplumsal değişmeyi nasıl belirlediğini irdeleyerek, toplumda iş bölümünün çeşitli toplumsal değişimleri beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. Netice itibariyle Marx'ın bu görüşü, toplumsal değişimleri açıklayan bir görüştür.³⁶

2.1.3.5. Yayılım (Küreselleşme)

Küreselleşme olgusu insanlık için yeni bir olgu değildir hatta küreselleşmenin insanoğlunun göçebe yaşam biçimiyle ve yazının icadı temelinde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda küreselleşmenin tarihini insanlık tarihiyle özdeşleştirmek mümkündür. Son yüzyılda ekonomik sistemlerde yaşanan gelişmelerle birlikte küreselleşme kavramı anahtar bir terim haline gelmiştir. Küreselleşme; dar anlamıyla bir değerlin dünya çapında dolaşımı ve yayılmasıdır. Küreselleşme olgusu daha açık bir ifadeyle; dünya ekonomisini meydana getiren sosyal ve ekonomik parçaların birbirleriyle ve dünya piyasalarıyla etkileşim kurarak bütünleşmesi olarak açıklanabilir. Ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesi küreselleşmenin ekonomik boyutunu meydana getirmektedir. Bu

³⁵Adem Palabıyık, "Marx'ın Sosyolojisi'nde Gözden Uzak Kalmış Bir Kavram: "İş Bölümü"", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Journal of the Human and Social Science Researches*, 2012, C.I, Sayı:1, Volume.1, Issue:1, ss.267-268

³⁶Marx, s.450.

bağlamda küreselleşme olgusu, bir sektörde ekonomik verimliliğin sağlanabilmesi için teknoloji transferlerinde, sermaye dolaşımında ve mal ve hizmetlerin ticaretinde karşılaşılan yasal kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Küreselleşme kavramı, sadece girişimci ruh, sermaye, iş gücü, mal ve hizmetler gibi ekonomik değerlerin döngüsünden meydana gelmemektedir. Bu değerlerin yanı sıra düşünce yapıları, yaşam biçimleri, fikirler, bilgiler gibi olgular içinde küreselleşme durumu söz konusu olabilir. Bu sebeple küreselleşme kavramının çerçevesi, sadece ekonomik değerler ve kapitalist hareketler bağlamında kesin çizgilerle belirlenemez. Roland Robertson, küreselleşme kavramını, “tüm dünyanın tek bir mekân olarak billurlaşması”, “küresel insanlık durumunun ortaya çıkması” ve kelimenin tam anlamıyla “dünya bilinci” olarak tanımlamaktadır.³⁷ Bu tanımların yanı sıra küreselleşme olgusunu, siyasal, kültürel ve toplumsal düzenler üzerindeki coğrafi çizgilerin ortadan kalkmış olduğu süreç olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır.

Küreselleşme olgusunun olumsuzluklarına dikkat çekenler de olmuştur. Bu isimlerden biri olan Noam Chomsky küreselleşmenin uluslararası alanda uyum sağlanması anlamına geldiği görüşünü ileri sürerek, öncelikle özel güç birimlerinin çıkarına hizmet ettiğini ve başka herkesin çıkarının önemsiz kabul edildiğini ileri sürmektedir.³⁸

Küreselleşmenin temelini piyasa ekonomisi, bir diğer ifade ile kapitalizm oluşturmaktadır. Bu bağlamda kapitalist sistemde kârlılığın devamının sağlanması için sermaye ve girişimci sınıf her zaman yeni kaynak ve pazar arayışı içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda iç piyasanın yetersiz kaldığı durumlarda küresel ölçekte pazar ve kaynak arayışı ile bağlantılı olarak küreselleşme olgusu ön plana çıkmıştır.³⁹ Bununla birlikte gelişen telekomünikasyon ağı, iletişim ağı, teknolojik gelişmeler, bilgisayar televizyon gibi araçlar sayesinde dünyanın her yerinden haberdar

³⁷Roland Robertson, *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, , 1999, Ankara, Bilim Sanat Yayınları, s.21

³⁸Noam, Chomsky, *11 Eylül ve Sonrası: Dünya Nereye Gidiyor?*, çev. Taylan Doğan-Nuri Ersoy-Mehmet Kara- Ali Kerem, , İstanbul,2002, Aram Yayınları, s.84

³⁹Nergis Melis Durcan, Timuçin Yalçınkaya, “Küresel Kapitalizm Bağlamında Sosyal Bilim Dallarında Öğrenme Sorunsalının Analizi ve Bir Öneri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi III. Aktif Eğitim Kurultayı Poster Bildirileri*, İzmir, (3-4 Haziran 2006), s.2

olunabilmesi, çok uluslu şirketlerin sayılarının artması, dünya sistemine olan etkisi de küreselleşmeyi var eden diğer etkenler olmuştur.

Küreselleşme esnasında; toplumların oluşumu, değerleri ve bu değerlerin anlamları yeterince dikkate alınmamaktadır. Fakat bu dikkatsiz ve hızlı işleyişin beraberinde ciddi sorunlar getirdiğini/getireceğini göz ardı etmek mümkün değildir. Karşıt güç oluşturmanın çeşitli biçimleri vardır; ancak, tehlikeli tepkilerin insanlığı tehdit eder noktaya gelme olasılığı düşündürücüdür. Bu bağlamda, özellikle sosyal bilim dallarında öğretimde ve öğrenimde birtakım yenilenmelere ihtiyaç vardır. Bu yenilenmelere ilişkin bir öneri ileri sürülmeden önce, küreselleşme olgusunun sosyal bilim dallarında ne tür eğilimlere yol açtığına üzerinde durmak gereklidir.

Sosyal bilimlerin alanına “küresel köy” olarak giren küreselleşme kavramı beraberinde farklı unsurlar da meydana getirerek, neredeyse bütün alanlarda yeni tartışmalar yaratmıştır ve bu bağlamda küreselleşme kavramı etkileşime girdiği tüm alanlarla beraber incelenmelidir.

Genel itibariyle kapitalizmin öğelerini incelediğimiz bu bölümde her bir öğenin birbirleriyle bağıntılı olduğu ortaya çıkmıştır. Günümüzün küreselleşen dünyasında, mal ve hizmetlerin sağlanması esnasında öncelikle gelişmiş ülkelerin çıkarlarını gözetten bir eğilim görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin firmaları, yüksek vergili ürünlerini ve teknolojilerini geliştirmekte olan ülkelere satarak karşılığında düşük vergili ürünler satın almaktadırlar. Bu durum, gelişmiş ülkelerin sürdürülebilir büyümesini sağlarken, geliştirmekte olan ülkelerin ise yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Öyle ki; gelişmiş ülkeler, ürünlerini yüksek fiyatlara, geliştirmekte olan ülkeler daha düşük fiyatlara satmaktadırlar.⁴⁰

Küreselleşme sürecine yön veren *devinimsel hareketler* bulunmaktadır. Küreselleşme sürecinin doğru anlaşılması adına bu süreçler önemlidir. Erinç Yeldan küreselleşme sürecine yön veren devinimsel hareketleri genel olarak dört başlık halinde şu şekilde sınıflandırmıştır:

a) Kapitalizmin altın çağı esnasında aşırı üretim sonucunda yaşanan kriz,

⁴⁰Nergis Melis Durcan v.d., “Küresel Kapitalizm Bağlamında Sosyal Bilim Dallarında Öğrenme Sorunsalının Analizi ve Bir Öneri”, (İzmir, 3-4 Haziran 2006), s.3

- b)Yine aynı dönem olan altın çağda sermaye/emek çelişmesine damgasını vuran Fordist-endüstriyel ilişkilerin beslediği kâr sıkışması,
c)Kapitalist alanda uluslar arası rekabetin artması ve
d)Sermaye ve açıktan birikim tercihlerinin sanayi yatırımlarının önüne geçmesi.⁴¹

2.2. Metalaşma Olgusu

Arapça kökenli bir kelime olan “meta”, İngilizce’de commodification kavramının karşılığı olarak kullanılmakta olup, Almanca’da zur ware werden, yani “metaya dönüşme” ifadesinin çevirisi olarak ortaya çıkmıştır. Bugün Almanların kullandığı Kommodifizierung terimi ise, İngilizce’den tekrar Almanca’ya yapılan bir çeviridir.

Karl Marx temel çalışması sayılan *Kapital* adlı eserinde meta kavramını şu şekilde tasvir etmiştir; “İşleyiş/oluş halinde ki kapitalist sermayenin birikim aşaması önceki toplumlardan miras kalan şeyleri, özellikle de toplumsal ilişkileri önce buharlaştırıyor ve ardından kapitalist- modernleşme süreci içinde yeniden katılaştırıyor. Yani bir metaya dönüştürüyor, şeyleştiriyor, nicelleştiriyor, gayri insanileştiriyor”.⁴² Marx bu yorumla kapitalist üretim sürecine giren metanın emek unsurunu kaybettiğini ve gayri insani bir yapıya büründüğünü vurgulamıştır.

Marx, aynı eserinin Almanca ilk baskısına yazdığı *Giriş*’te, emek ürününün meta biçimini, burjuva toplumundaki “ekonomik hücre biçimi” ile benzer kabul etmiştir. Bir varlığın en küçük birimini hücre oluşturuyorsa, aynı şekilde meta olgusu da kapitalist üretim sisteminin en temel birimini oluşturmaktadır.⁴³

Karl Marx’a göre; kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu toplumlarda, toplumların zenginliği metaya dayalıdır ve yine zenginliğini meta birikimi üzerine inşa etmektedir. Bu bağlamda Marx, meta olgusunun insan unsuru dışında geliştiğini

⁴¹Eriç Yeldan, Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, Praksis Dergisi, S.12, (2002), s.20

⁴²Karl Marx, *Kapital*, C.I, çev. Nail Satlıgan ve Mehmet Selik, İstanbul, 2015, Yordam Yayınları, s.158

⁴³Marx, *Kapital*, C.I., s.6

ancak insan ihtiyaçlarını gidermek için var olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

İngiliz ekonomist çevresinde meta olgusu; “yaşam için gerekli, yararlı veya tatmin edici olan herhangi bir şeydir”. Bu durumda meta, insanların ihtiyaç duyduğu bir nesne olarak anlaşılmaktadır. Kelimenin en geniş anlamıyla da meta İngiliz ekonomist çevresinde geçim sağlayacak bir iş olarak tanımlanmıştır.

Bu doğrultuda metanın kullanım değeri olarak varlığı, somut fiziksel varlığının uzantısıdır. Örnek olarak; buğday, pamuğun, camın, elmasın, kâğıdın vs. kullanım değerinden farklılık gösteren ayrı bir kullanım değerine sahiptir. Bu nesnelerin değeri yalnızca kullanıldığı takdirde yani tüketim sürecinde hayata geçmektedir. Bu bağlamda bir nesnenin değeri, kendine has özelliklere sahip bir nesne olarak varoluşuyla sınırlıdır. Bunun yanı sıra, kullanım değeri yalnızca nitel değil nicel olarak da belirlenmektedir. Farklı kullanım değerlerinin, fiziksel niteliklerine bağlı olarak farklı ölçü birimleri bulunmaktadır. Örneğin buğdayın kullanım değeri ölçülürken bir kilo buğday ifadesi kullanılmaktadır. Bir top kâğıt, bir metre keten bezi şeklindeki ifadeler de benzer kullanım değeri tanımlamalarıdır.

Metalaşma kavramı çok geniş anlamlarda, birbirinden farklı bir dizi süreç ve pratiği tanımlamak için kullanıldığından kavram keskinliğini kaybetmiştir. Bu bağlamda metalaşma eylemi de bir hamlede olup biten bir şey olarak kabul edilemez. Metalaşma eylemi kimi alanları kapsarken kimilerini dışarıda bırakmış ve her alanda farklı yoğunluklarda meydana gelerek eşitsiz bir gelişme göstermiştir. Dolayısıyla bazı alanlarda metalaşma derinlemesine yaşanmış, bazı alanlar ise bu süreçten yüzeysel olarak etkilenmiş veya hiç etkilenmemiştir.

Metalaşma kavramı, 1974’te Eugene Lunn tarafından, Brecht ve Lukács bağlamında; aynı yıl Dick Howard tarafından, tırnak içinde olmak kaydıyla, Habermas üzerine bir makalede; şair ve Marksist kültür kuramcısı Hans Magnus Enzensberger tarafından yine 1974’te, Adorno’dan esinlenen *Bilinç Endüstrisi* kitabında kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında “metalaşma” kavramının

⁴⁴Marx, *Kapital*, C.I., s. 45

nispeten geç ortaya çıkmış bir terim olduğu söylenebilir.⁴⁵

Batı Marksizmi olarak tanımlayabileceğimiz kesimler, sanatın metalaşmasıyla ilgili geliştirmiş oldukları kuramlarında, kapitalizmin her şeyi metalaştıran bir toplumsal bütünlük olduğu doktrininden hareketle bu noktayı genelde göz ardı etmişlerdir. Sanatın metalaştığı genel kabul görmüş bir kanı olmasına rağmen bu kabul hiçbir zaman, sanatın ilkede metalaşabileceği sürecin ekonomik analiziyle yeterince sınanmamıştır.

2.2.1. Metanın Tarihsel Gelişimi

Öncelikle metalaşma olgusunu ve metanın tarihsel gelişimini anlayabilmek için bu olguyla doğrudan bağlantılı olan tüketim ve tüketim kültürü kavramlarını anlamak gerekmektedir.

Featherstone; Postmodernizm ve *Tüketim Kültürü* adlı eserinde, “tüketme” kavramının, çoğunlukla tahrip etmek, harcamak, israf etmek, sonlandırmak anlamlarına geldiğini ve tüketim kavramının da benzer anlamları karşıladığını dile getirmiştir.⁴⁶ Robert Bocoock ise tüketim olgusunun, sadece ekonomik anlamda ve faydacılık temelinde açıklanamayacağını söylemiştir. Bocoock tüketim olgusunu; sembol, gösterge ve işaretlerin de içinde olduğu sosyal ve kültürel bir olgu olarak değerlendirmiştir.⁴⁷ Ancak bolluk ve rahatlık içinde yaşayan bir toplumunun oluşumuyla birlikte tüketim olgusu, gerçek çağrışımlarının dışında; sınıf, statü, itibar, farklılık, ayrıcalık, kimlik inşası gibi göstergelerle bağıntılı hale gelmiştir.

Baudrillard’ın söylemiyle, tüketim olgusu, nesnelere birlikte, fikirlerin ve gözlenebilen, duyularla algılanabilen olguların tüketilmesini de içine almaktadır. Tüketim malları, ifade ettiği sembolik anlamlar aracılığıyla kimliğe ilişkin özellikler de taşımaktadır. Bununla beraber kültürel göstergelerde tüketimcilik ögesi baskın bir konumdadır. Bu sebeple tüketim olgusu, artık gerçek ilişkilerin özelliği değil, çoğunlukla gösterge, sembolik temsil ve işaretlerin diline karşılık gelmektedir.

⁴⁵Kapitalist Üretim Tarzında Sanat ve Sanatın Metalaşması Üzerine, <http://www.e-skop.com/skopbulten/kapitalist-uretim-tarzinda-meta-ve-sanatin-metalasmasi-uzerine/4433>, çev.Elçin Gen, Erişim Tarihi: 20.04.2019, s.2

⁴⁶Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, 2013, Ayrıntı Yayınları, s.187

⁴⁷Robert Bocoock, *Tüketim*, çev. İrem Kutluk, Ankara, 1997, Dost Kitabevi, s. 13

Tüketim Toplumu adlı eserinde Baudrillard, kapitalist sistemde tüketim eyleminin çoğunlukla semboller ve göstergelerin tüketimini karşıladığını, modern toplumun en belirgin özelliklerinden birinin tüketimci bir yapıya sahip olması olduğunu ve bu nedenle bu toplumu tüketim toplumu olarak nitelemenin yanlış bir şey olmayacağını ispatlamaya çalışmıştır.⁴⁸

Esasında tüketim toplumunun oluşumu, kapitalist sistemin gelişmesi ve refah toplumunun yükselişiyle doğrudan bağıntılıdır. Piyasa unsurlarının etkili olduğu bu toplumda, tüketim olgusu, yaşamsal faaliyetin zorunluluğu ve gündelik hayatın merkezi haline gelmiştir. Bu sayede toplumsal ilişkiler üzerinde açık bir şekilde nüfuz gücünü oluşturmuştur. Bu bağlamda tüketim toplumunda meydana gelen sınıf ve diğer sosyal hiyerarşilerin oluşması, doğrudan bireylerin tüketim alışkanlıklarıyla ölçülebilmektedir. Aynı şekilde iktisadi ve sosyal hayatta meydana gelen değişimler ve şekillenmeler, genelde tüketim olgusu etrafında temellenmektedir. Tüketim olgusu farklı açılardan insan hayatının tüm alanlarına işleyerek derinden etkilemektedir. Bu durumla birlikte modern toplum, geçmiş toplumlardan kültürel boyut bağlamında ayrılmıştır. Bu sayede tüketim kültürünün öne çıkan ayırıcı özellikleri meydana gelmiştir.

Bauman, tüketim kültürünü, metaların değişim değerinin ortadan kalkması, malların faydacı işlevinin yerine gösterge olarak işlev görmeye başlamasının ön plana çıkması olarak tanımlamıştır. Bauman'a göre, alış-satışı yapılan, arzulanan, tüketilen şeyler, göstergelerdir.⁴⁹

Önder Aytaç'ın aktardığına göre Debord, *Gösteri Toplumu* isimli eserinde, metaları "süslü bir gösterinin aksesuarlarına" benzetmiş ve insan yaşamını tamamıyla işgal ettiklerini öne sürmüştür. Debord'a göre, günümüz dünyası metaların dünyasına dönüşmüştür. Böylesi bir dünyada metalar farklı gösterge unsurlarıyla donatılarak farklı formlara bürünmüştür. Bu bağlamda, tüketim toplumunda en büyük ilgi metalaşan göstergelere yöneliktir.⁵⁰

⁴⁸Ömer Aytaç, "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 11. 1, (2006), s.53 Erişim Tarihi: 23.04.2019

⁴⁹Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, Çev. Vasıf Erenus, İstanbul, 1997, Sarmal Yayınları, s.83

⁵⁰Aytaç, "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman", s.31

Toplumda yeni metaların piyasaya sürülmesiyle beraber var olan metalar gerçek değerlerini kaybetmekle birlikte ikincil bir konuma gerilemektedir. Bu sayede, metalara geniş kültürel çağrışımlar eklenmektedir. Refah toplumunda meydana gelen bu doyumsuz tüketim arzusu sayesinde birçok meta unsuru, romantik eğilim, egzotik arzular, estetik beğeni, doyumsuz duyguların bir ürünü olarak iyi yaşam imgeleriyle bağdaştırılmaktadır.⁵¹

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte metaların tüketimi ve metalara sahip olma arzusunu, yaşamın zorunlu kıldığı bir gereklilik, hayatın tanımlayıcı yüzü, kimlik ve farklı olma politikalarının değişmez unsuru olarak görmek mümkündür.

Baudrillard yaşadığımız çağı, “tüketici kültürü” çağı olarak nitelendirmekte ve tüketici kültürünü tamamıyla post modern kültürün bir uzantısı olarak değerlendirmektedir. Bu kültürle birlikte kalıplaşmış yargılar ortadan kalkarak, yerini çok kültürlülük, popülerite ve farklılık almıştır.⁵²

Tüketim kültürü; aslında, tüketicilerin çoğunlukla faydacı olarak nitelendirilemeyecek statü kazanma, başkalarıyla aralarında fark yaratma ve yenilik arama gibi hedeflerle metaları tutkuyla istedikleri, elde etmek için peşine düştükleri, bir kültüre karşılık gelmektedir.⁵³ Bu kültür, çağımızın egemen kültür biçiminin temelini oluşturmuştur.

Toplumdaki doyumsuz zevk arayışı, metalaşma olgusu, metaları değersiz görme eğilimi, alışveriş bağımlılığı vs. bu kültürün en belirgin özellikleridir. Tüketim kültürünün öne çıktığı bu toplumlarda, tüketimcilik eğilimi, birçok insan için, adeta çalışmanın bir işlevi olarak görülmektedir. Alış-veriş faaliyetleri toplumda bireyler için adeta bir kimlik ve statü yaratma aracı olmuştur. Bu aşamada tüketimci birey, kendisini keyifli ve mutlu olmak zorundaymış gibi koşullandırmaktadır. Bu bağlamda bireyler; toplum içerisindeki varlıklarını, satın aldıkları göstergelerin, marka ve imgelerin sahibi olmanın üzerine inşa etme

⁵¹Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, s.39

⁵²Sarup Madan, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. A.Baki Güçlü, Ankara,1997, Ark Yayınları, s.237

⁵³Russell W Belk, “Third World Consumer Culture”, *Research in Marketing, Supplement Marketing and Development: Toward Broader Dimensions*, ed.E. Kumcu, A. F.Fırat, Greenwich: JAI Press Inc, 1998, s.105

alışkanlığı kazanmışlardır. Bu sayede bu bireyler zevk almak zorunda olduklarına inanmaktadırlar. Bu zevk baskısından kaçmak mümkün değildir. Tüketimci kültürden geri kalmak, bireyleri mutsuzluğa sevk etmektedir. Bu nedenle daha fazla tüketme arzusu ve bu sayede topluma yerleşen tüketimcilik kültürü, günümüzde, yaşamlarımıza yeni bir şekil vermiştir.⁵⁴

Harvey, *Postmodernliğin Durumu* adlı eserinde; tüketim-tüketimcilik kültürünün yayılımının geniş bir yelpazede gerçekleştiğini söylemiştir. Bu geniş yelpaze; modanın sadece seçkin piyasalarda değil artık kitle piyasalarında da etkili oluşu ile ve tüketimin yayılım sahasının sadece giyim kuşam ve dekorasyon üzerine olmaması ile açılmıştır. Bunların yanı sıra hayat tarzları, dinlenme faaliyetleri, hobiler örneğin boş zaman aktiviteleri, pop müzik türleri, video ve çocuk oyunları, sanata duyulan ilgi alanlarını kapsayan daha geniş bir yelpazeden de söz etmek mümkündür.⁵⁵

Çalışmanın bu bölümünde bu kısma kadar tüketim ve tüketim kültürü kavramları açıklanarak, bu alanda araştırma yapmış düşünürlerin görüşleri değerlendirilmiştir. Metanın tarihsel gelişimi hakkında temellendirme yapılmaya çalışılmış olmakla birlikte devamında metanın tarihsel gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır.

Metanın tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Tarihin erken dönem topluluklarında yaşadıkları çevrede bir başka topluluk ile aralarında gerçekleştirdikleri mübadele hareketleri ile birlikte meta olgusu ilk uygarlıklarda da görülmüştür. Karl Marx; tarihin erken çağlarında para unsurunun ortaya çıkmış olduğunu belirtmiş, bu durumu meta ilişkilerinin belirli ölçülerde gelişmiş olmasının bir göstergesi olarak kabul etmiştir. Marx'a göre para unsuru; bir metanın değişim değerini ortaya koyan unsurdur ve bu doğrultuda bütün metaların mübadele değerinin özel bir meta biçiminde ifadesidir.⁵⁶

Paranın gelişimiyle birlikte meta mübadelesi de yaygınlaşarak artmıştır. Bu

⁵⁴Aytaç, "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman", s.31

⁵⁵David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul,1997, Ayrıntı Yayınları, s.318

⁵⁶Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara,1993, Sol Yayınları s.64

bağlamda ülke sınırları içerisinde ya da uluslararası pazarlarda, ekonomik faaliyetlerin kapitalizmin ortaya çıkmasından önceki dönemlerden itibaren oluşmuştuğu yorumu yapılabilir. Ancak, bu dönemde meta ilişkilerinin gelişimi belirli ölçülerde kalmıştır. Bu sınırlı gelişim meta kavramının genel manada gelişmesinin önünde engel teşkil etmiştir.

Meta kavramının ortaya çıkışına dair ilk izler ve ipuçları Antik Yunan döneminde, özellikle Aristoteles’le birlikte karşımıza çıkmaktadır. Antik Roma ve Antik Yunan toplumlarında meta üretiminin ve paranın nispeten yaygın bir kullanımına rastlanmaktadır. Belli ki nesnel gerçeklikteki gelişme, düşüncenin gelişmesinin bir koşulu olmuştur. Aristoteles sahip olduğumuz her nesnenin iki kullanımı olduğunu söylemiştir. Biri ihtiyacı gidermeye yönelik olup diğeri nesneyi paraya yahut başka bir nesneye dönüştürmeye yöneliktir. Aristoteles’e göre ilk kullanım, sahip olduğumuz her nesnenin doğal ve uygun kullanım, nesnenin doğasına uygun kullanımıdır. Mübadele ise nesnenin uygun bir kullanımı değildir, çünkü mübadele nesnenin doğasına ters bir uygulamadır. Aristoteles *Politika* (*Politics*) adlı eserinde bu konuya ayakkabı örneğiyle açıklık getirmiştir.

Bu örnek bağlamında her mülkün iki kullanımı mevcuttur ve her birinin kendine özgü kullanımları bulunmaktadır: Biri nesneye uygundur, öbürü değildir. Örneğin bir ayakkabıyı giymekle ayakkabıyı mübadele etmek ayakkabının kullanım biçimlerini oluşturmaktadır. Örneğin bir ayakkabıya sahip olan kişi, ayakkabı ihtiyacı olan bir başka bir kişiye para ya da yiyecek karşılığında ayakkabı veriyorsa, bu kişi için ayakkabının kullanım değeri mübadele değeri olacaktır. Fakat bu kullanım ayakkabının kendine has işlevinin kullanımını değildir. Çünkü ayakkabı mübadelede kullanılmıştır.⁵⁷

Marx’ın bu konudaki şu cümlesi dikkate değerdir: “Para, metaların mübadele sürecinin içinde ürettikleri mübadele değerinin billurlaşmasıdır”⁵⁸

Nikomakhos’a Etik adlı eserinde Aristoteles, iki emek ürününün yani metaların birbirleriyle “değerce” eşitlendiğini söylemiştir. Bu görüşünü eşitliğin

⁵⁷Aristoteles, *Politics*, Çev. C.D.C. Reeve, Hackett Publishing Company,1998, s.16

⁵⁸Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s.64

ortak bir ölçü ile ölçülebilmekten kaynaklandığını belirterek ortaya atmıştır. Fakat ortaya atılmış olduğu bu yargının devamında bu eşitliği inkâr etmiştir. Çünkü iki farklı nesneyi eşitleyecek olan şey aslında emekten başkası değildir. Bu bağlamda iki farklı emek unsurunun yani ürünün eşitlenebilmesinin koşulu emeklerin genel anlamda insan emeği olarak eşit olmasıdır. Ne var ki köle emeğine dayalı üretim sistemlerinde Aristoteles, böyle bir eşitliğin var olamayacağı görüşünü savunmuştur. Kaynaklar, bu dönemde, meta mübadelesinin gelişimiyle birlikte, emek gücünün de belirli oranda metaya dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Antik Yunan toplumunda emeklerin hiyerarşisinde; eliyle ve bedeniyle iş yapanlar, toplumun alt sınıflarını meydana getirmiştir. Kiralık emekçiler, Homeros'un *thetes* diye adlandırdığı ücretli işçilerdir ve aristokratların hoşlanmadığı bir sınıftır. Odysseus'da Akhilleus ile Odysseus arasında bir konuşmada; "*içi geçmiş, çürümüş ölümlere kral olacağıma, ele kulluk etseydim; bir varlıksız bir topraksız thes olsaydım keşke*" şeklinde bir diyalog geçmektedir. Antik Yunan toplumunda kadınlar da özellikle bebek bakıcılığı, sütannelik, ebelik gibi "kadın işlerinde" çalışmışlardır.

Antik düşünürlerden Xenophon ise Yunan ülkesinde küçük şehirlere nazaran büyük şehirlerde işbölümünün geliştiğini, ekonomik faaliyetlerde bir uzmanlaşma meydana geldiğini bu sayede meta mübadelesinde de gelişim meydana geldiğini vurgulamıştır. Xenophon, *Cyropaedia*'nın son (sekizinci) bölümünde işçi sınıfında meydana gelen gelişmeler sayesinde toplumsal emeğin çeşitli zanaatlara bölünerek icra edildiğine dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda Xenophon, küçük bir kentte bütün iş bölümlerinden aynı kişinin sorumlu olduğunu; ancak büyük kentlerde her bir çeşit ürün için çok sayıda talep bulunmasıyla birlikte, tek bir zanaatın geçinmek için yeterli olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda çeşitli iş kollarında birçok zanaat ustası ürünlerini mübadeleye dâhil ederek hem kazanç sağlayıp hem de ihtiyaçlarını karşılamaktadır.⁵⁹

Tarihin bu bölümüne kadar meta olgusu belirli bir gelişim sağlamış olsa da asıl gelişimi burjuva toplumunda meydana gelmiştir. Bu bağlamda Marx da; meta

⁵⁹Melda Yaman, "Meta", *Sosyal Araştırmalar Vakfı Katkı Dergisi*, (2016 Nisan), S. 2, s.8

çerçevesinde oluşan küçük işçi sınıflarını basit kategoriler olarak değerlendirerek, metanın asıl gelişiminin kapitalist üretim biçimiyle gerçekleşmiş olduğu kanısına varmıştır.⁶⁰ Burjuva toplumunda bu durumun sebebi olarak; bir ürünün meta biçiminin, arızı, kısmi ve sınırlı olmaktan çıkarak, genel ve egemen biçim halini alması gösterilebilir.

Melda Yaman; Burjuva toplumlarında kapitalist üretim koşulları altında ürünlerin doğrudan mübadele edilmek için üretildiğini ileri sürmüştür.⁶¹

Genel itibarıyla meta olgusunun tarihsel gelişiminde zaman içerisinde tüketim kültüründe, mal tüketiminden hizmet tüketimine doğru da bir değişim meydana gelmiştir. Eskiden yalnızca kişisel ve ticari hizmetler, eğitim ve sağlık hizmetleri tüketim olgusunu karşılarken kapitalist sistemle birlikte eğlence, gösteri ve hobiler dünyasında da önemli derecede farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Tüketim toplumunda ortaya çıkan yeni değer ve pratikler, örneğin “anında çözüm” ve “atılabilirlik” temaları etrafında şekillenerek, tüketimin çeşitliliğini ve yayılımını arttırmıştır. Toplumda “kullan at”, “anında çözüm”, “atılabilirlik” kültürünün ortaya çıkışının ilk belirtileri 1960’lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle fast food sektöründe ihtiyaçların anında giderilmesi ve yemeklerin çok hızlı bir biçimde hazırlanması ile birlikte kâğıt bardaklar, tabaklar, plastik çatal-kaşık, ambalaj, peçete vs. gibi atılabilirlik özelliği olan malzemelerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu sayede tüketim alanında “hız” ve “kullan at” kültürü yaygınlaşmıştır.

Alvin Toffler bu değişimin sadece üretilmiş malları atmaktan ibaret olmadığını aynı zamanda değerleri, hayat tarzlarını da değiştirdiğini vurgulamıştır. Toffler toplumda yaşanan bu değişimlerle birlikte tüketim kültürünün, satın alma kültürünün, toplumsal değerlerin her birinin değiştiğini ileri sürmüştür.⁶²

Bauman, toplumun genel yapısında meydana gelen bu değişimlerin planlı bir şekilde gerçekleştirildiği yorumunda bulunmuştur. Tüketici eğilimleri de bizzat

⁶⁰Marx, *Kapital*, Cilt I., s.173

⁶¹Melda Yaman, “Meta”, s.6

⁶²Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s.319

üretilecek, çalışma ahlakından tüketim estetiğine doğru bir odak kayması meydana getirilmiştir. Tüketici toplum kültürüyle ve toplumsal kimliklerin dönüşümüyle birlikte yeniden yapılandırma işlemi de gerçekleşmektedir.⁶³ Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda, bireyin benliği ve kimliği sürekli yer değiştirmektedir, bu sayede tüketim toplumunda bireye mutluluk veren hiçbir nesne kalıcı bir mutluluk sağlamamaktadır.

Her şeyin metalaştığı bu toplum yapısında, önce büyük değerleri karşılayan nesnelere metanın zaman aşımına girmesiyle değer kaybetmektedir. Örneğin büyük bir arzuyla sahip olunan eşyaların değeri bir kez elde edildikten sonra kapitalist sistem tarafından değeri düşürülüp, değersizleştirilmektedir. Bu süreci reklam sektörü etkili bir strateji ile yönetmektedir. Maddi ve ideolojik aygıtlar sayesinde tüketim toplumunda oluşturulan hiçbir şeyin süreklilik arz etmediği ve sonsuz bağlılığa layık olmadığı, hiçbir şeyin sonsuz tatmin sağlamadığı anlayışları toplumun geneline ikame edilmeye çalışılmıştır.

George Ritzer 1998 tarihli *Toplumun McDonaldlaştırılması* adlı eserinde, tüketim kültürünün aldığı yeni çehreye, insan yaşamının girmiş olduğu yeni kalıba dikkat çekmiştir. Ritzer eserinde, tüketim toplumunun arzularının ve ihtiyaç duyduğu şeylerin belirli kalıplara girerek standart bir görünüm kazandığını bu sayede şeylerin dar bir kısıpca hapsedildiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda modern toplumun tüm kurumsal birimleri, söz konusu kalıplaşmadan ve metalaşmadan payına düşeni almaktadır. Akılcılık miti içerisine dâhil edilen hayatlar zenginleşmekten ziyade belirli dar kalıplar içerisine sıkıştırılmaya çalışılmaktadır, bu sayede insanlığın varoluşsal yanı yok edilmektedir. McDonald kurumlarındaki katı kurallar ve uygulamalar insan hayatının neredeyse tamamını dönüştürmektedir bu sayede insan yaşamı bir işletme halini almaktadır. Tüketimcilik kültüründe maddi unsurlarla birlikte manevi sayılabilecek unsurlar da yeni değer örgüleri içine dâhil edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda boş vakit unsuru, tamamıyla tüketimcilik ve metalaşma kısacasına sokularak, tüketim toplumuyla gerekenden fazla ilişkili hale getirilmiştir.⁶⁴

⁶³Zygmunt Bauman, *Çalışma Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem, İstanbul,1999, Sarmal Yayınları, s.39

⁶⁴George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, İstanbul, 1998, Ayrıntı Yayınları, s.41

Bir nesnenin önemi, meta niteliği kazanmasıyla paralel olarak ölçülüyorsa, bu doğrultuda enformasyon da bilgili bireyler ve toplumlar yaratmanın önünde önemli bir engel teşkil edecektir. Bu bağlamda enformasyonun “meta” niteliği kazanması aynı zamanda insanın bilgiye ve dolayısıyla kendisine yabancılaşması sorununu yaratabilecektir.

Bir nesne pahalı bir meta özelliğini taşıyorsa toplumda haliyle bunu alabilen ve alamayanlar olacaktır. Dünya nüfusunun yaklaşık %78’ini geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler meydana getirmektedir. Bülent Yılmaz bu ülkeleri enformasyondan para kazanmayan ancak enformasyon faktörüne para kazandıran kesim olarak değerlendirmiştir.⁶⁵

Kapitalist sistemde bireylere metalar bir ihtiyaçmış gibi sunulduğundan, birey kendisine sunulmuş olan birçok mala gerçekten ihtiyacı olup olmadığını anlamakta güçlük çekmektedir.⁶⁶

Sonuç olarak meta kategorisi daha önceki toplumlarda da kısmen de olsa görülmesine rağmen hiçbir dönemde toplumun geneline günümüzde olduğu kadar yayılmamıştır. Bununla birlikte meta ve para olguları asıl gelişmişlik düzeyine ve kavramsal bütünlüğüne burjuva toplumuyla birlikte ulaşmıştır. Genel itibarıyla bu öğeler; asıl gelişimini, kapitalist üretim sistemiyle birlikte gerçekleştirmiştir.

2.2.2. Metanın Unsurları

a) Sermaye

Kapitalist sistemde üretilen meta sadece meta üretimiyle kalmamakta olup aynı zamanda sermayenin de üretimini ifade etmektedir. Meta üretimi sürecinde sermaye yeniden üretilmektedir. Bir başka deyişle sermayenin üretimi, başka bir sermaye tarafından gerçekleştirilmektedir.

b) Emek

Kapitalist düzende emek-gücü, bir şeyin değerini yaratan en önemli kaynaktır. Bu düşünceden yola çıkarak, emeğin kendi değerinden fazlasını ürüne

⁶⁵Bülent Yılmaz, ““Bilgi Toplumu” Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Hacettepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.XV, Sayı:1, s.151

⁶⁶Ömer Aytaç, “Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman”, s. 34

aktarabilen tek varlık olduğu söylenebilir. Bununla birlikte emek gücü, değişmeyen sermayenin yani hammaddenin, makinelerin değerini ürüne aktaran tek güç olması sebebiyle özgün bir metadır. Kapitalistin nazarında emek gücünün diğer üretim etkenlerinden bir farkı yoktur. Bu sayede emek gücü diğer metalar gibi bir meta unsuru olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

c) Bir Başka Meta

Kapitalist üretim sistemi, bir yanıyla, Sraffa'nın deyimiyle *metaların metalarla üretilmesidir*. Tekil bir kapitalistin üretim koşullarını oluşturmasıyla birlikte doğrudan üretim süreci başlamaktadır. Kapitalist kişi her biri birer meta olan makineleri, hammaddeleri ve emek gücünü bir araya getirerek üretim sistemini faaliyete geçirmektedir. Bu bağlamda kapitalist sistemin etkenlerinin her biri artık sermayenin de birer parçasıdır. Bu bağlamda bir metayı meydana getiren bir başka metadır ya da metaların birleşmesiyle ortaya çıkan sermayedir.

d) Mübadele

Metanın bir diğer unsuru olan mübadelenin değeri ne ile ölçülür bunun incelenmesi gerekmektedir. Öncelikle tarihte gördüğümüz örneklerde mübadele süreci verili mübadele değeri tutarında alışveriş yapıncaya kadar sürdürülebilmektedir. Basit dolaşıma dayanan mübadele sistemlerinde, mübadele değeri, bir an meta bir diğer an para olarak görünmektedir. Aslında mübadele değeriyle özdeş olan bu ikisinin sonsuz devinimidir. Bu sistemdeki meta olgusu sürece devinim kazandıran bir görev üstlenmektedir. Farklı üretim ilişkileri içinde üretilen her meta sonrasında mübadele değerine dönüşmektedir.⁶⁷

Bu doğrultuda meta olgusunun unsuru olarak sayabileceğimiz etkenler sermaye, emek, bir başka meta ve mübadeledir. Aslında bu unsurlar metanın unsurları olmasına rağmen her biri birbirini tamamlayıcı unsurlardır. Örneğin emeğini ortaya koyan kişi, kaslarını, zihnini, enerjisini harcayarak yeni ürünler üretir. Bu ürünler de aslında birer metadır. Ancak üretilen bu metalar, emekçinin ürünü olmasına rağmen emekçinin mülkü değil kapitalist kişinin mülküdür. Bununla birlikte emek sahibi kişinin ürünler üzerinde hiçbir söz hakkı bulunmamaktadır. Bu

⁶⁷Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul,1979, İletişim Yayınları, s.320

bağlamda esasında emekçinin emek gücü nasıl ki kapitaliste ait aynı şekilde ürünler de kapitaliste aittir. Bu doğrultuda onlar da sermayenin birer parçasıdır. Diğer bir deyişle sermayenin kendisidir. Netice itibariyle emek gücü de sermaye gibi metanın bileşenlerindedir.⁶⁸

Bugün dünyanın her yerinde insanların yaşamlarını sürdürebilmelerinin temel koşulu metaları satın alabilecek gelir gücüne sahip olmalarıdır. Bu gelir gücüne sahip olabilmek içinse ücretli bir işte çalışıyor olmak gerekmektedir. Ücretli bir iş ise bir başka meta olan emek gücünün satılması sayesinde var olabilmektedir. Kapitalist üretim biçiminde esasında insanın canı kanı, üretken gücü olan emeği de satılır hale gelmiştir.

Ücretli emekle sermaye ilişkisi incelendiğinde, insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri kendi sorumluluklarında olmakla birlikte bunun yegâne koşulu da sermayedir. Öbür yandan, sermayenin var olabilmesi de ücretli emeğe bağlıdır.

Ücretli işçi sınıfı üzerinde yükselen kapitalist üretim biçiminde kapitalist kişi işçi sınıfının biricik metası olan emeği kiralayarak, diğer metaların üretilmesini sağlamaktadır. İşçinin temel ihtiyaçlarına erişmesini sağladığı ücret olgusu artı değerın üretilme koşullarını da meydana getirmektedir. Yani, emek gücünden meydana gelen meta, kapitalist için artı değerın yaratılmasını sağlamanın yanı sıra kapitalist üretim sisteminde işçinin beslenmesini, barınmasını, çocuklarını yetiştirmesini, yaşamını idame ettirmesini ve neslini sürdürmesini yani işçinin kendini yeniden üretmesini sağlayan bir araçtır. Kapitalist kişi için emek gücü ve mübadelenin önemi artı değer kazanımı iken emekçiler için aynı mübadelenin anlamı yaşamın kendisidir.⁶⁹ Bu bağlamda meta mübadelesinin tarihinin, kapitalizmin tarihinden çok daha eskilere dayandığı kuşkusuzdur. Ancak, önceki toplumlarda üretim kültürü ihtiyaçları gidermeye yönelik bir işlev görürken kapitalist sistemle birlikte işlevi değişmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki insanlık tarihi boyunca üretim faktörü belirli biçimler şeklinde varlığını sürdürmüştür. Üretim faktörü insanın emek harcayarak doğayı ihtiyaçlarını karşılayan nesnelere dönüştürmesidir. Böylece insan kendini ürününde ortaya koymaktadır. Ancak dil olgusunun kendisini

⁶⁸Melda Yaman, "Meta", s.9

⁶⁹Melda Yaman, "Meta", s.10

var etmesi için en azından iki kişiye ihtiyaç duyması gibi, üretim sisteminin var olabilmesi için de toplum olgusunun var olması gerekmektedir. Temel olarak toplum olgusu, insanların yaşamlarını idame ettirebilmek için gereksinim duydukları şeyleri üretmek için örgütlenen yapı birimidir. Üretim faktörü insanı insan yaparken, insan topluluğunu da topluma dönüştürmektedir. Bu düşüncenin kökeni Demokritos'a uzanmaktadır. Demokritos toplum teorisinde toplum olgusunu insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları ortak çalışmaların ürünü olarak değerlendirmektedir.

Benzer bir düşünce İbn Haldun'da da görülmektedir. İbn Haldun, toplumsal yaşantının insanlar için zorunluluk taşıdığına, insanın yaşamını sürdürmesi için başka insanlara ihtiyaç duyduğuna vurgu yapmıştır. Bu bağlamda İbn Haldun toplumsal yaşamı insanın gereksinimleri doğrultusunda koşullanmasıyla birlikte meydana getirmesi olarak tanımlamıştır.

İnsanların birleşmiş üretici faaliyetinin bir sonucu olan toplum olgusu gibi, tekil bir insanın bireysel etkinliği olan üretim faaliyeti de toplumsal üretimin bir parçasıdır.

Marx'ın *Grundrisse* adlı eserinde bu konuya vurgu yapılmaktadır: "Başlangıç noktamız, şüphesiz, toplum içinde üretim yapan bireyler dolayısıyla bireylerin toplumsal olarak belirlenmiş üretimidir."⁷⁰ Marx kapitalist üretim sistemini bu temele dayandırarak incelemesi sebebiyle diğer iktisatçılardan yönetsel olarak ayrılmaktadır.

Marx insan emeğinin toplumsal biçim kazanmasının başlangıcını, insanların herhangi bir şekilde başkaları için de çalışmaya başladığı ana dayandırır.⁷¹ Marx'ın bu yorumu doğrultusunda meta olgusu öncelikle topluma hizmet için vardır. Kendileri için üretirken birbirleri için de üretmiş olurlar ve bu sayede toplum haline gelirler. Genel itibarıyla bir toplumu meydana getiren en önemli unsur içinde örgütlenmiş bir üretim sisteminin var olmasıdır. Toplum olgusu bir nevi kendi ihtiyaçlarını karşılamak, kendine yeni ihtiyaçlar yaratmak ve üretim yolları bulmak için kurulmuş bir iş birliği örgütüdür.

⁷⁰Marx, *Grundrisse*, s.139

⁷¹Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s.82

Artı değer üretiminin sonucu olarak metanın miktarları ve çeşitliliğinde artış olmuştur. Bu metaların çoğalmasa sürecine hız kazandırma da daha önce belirtildiği gibi yeniden üretime ihtiyaç duymaktadır. Yeniden üretim, gerek kar oranlarının düşme eğilimine karşı gerekse de sermayenin sürekli yeni teknolojilerle kendi tüketimini sağlamaı üzerinden yapılmaktadır. Bu durum barındırdığı iç çelişki yüzünden fark yaratarak genişleyen bir yeniden üretimdir. Bu, sermayenin kendi devamlılığını sağlama zorunluluğudur. Fark yaratarak genişleyen yeniden üretim kendini mutlak artı değer ve görece artı değer olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca artık emek ile zorunlu emek arasındaki farkın sonucunda gerçekleşmektedir.

2.2.3. Metanın Değeri ve Bu Değerin Oluşumu

Çalışmanın bu bölümünde metanın değerinin nasıl belirlendiği ve bu değerin nasıl oluştuğu irdelenmiş olup; bu kısımda öncelikle Karl Marx'ın düşüncelerinden yola çıkılmıştır. Metanın değerinin nasıl belirlendiğini anlamak için öncelikle *emek değer teorisini* anlamak gereklidir.

Marx, dolaşım ve bölüşüme dair düşüncelerini ortak bir paydada birleştirmiştir. Marx'ın emek değer teorisi *emek zamanının bölüşümü teorisi* olarak da ele alınabilir. Yani Marx, harcanan insan emeğini değişime konu olan her bir malın değerini belirleyen unsur olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla emek artık üretken bir hale bürünmüş ve değer üreten olmuştur.

Karl Marx, kapitalist üretim sisteminde üretken emeğin değişen sermaye parçasına karşılık değiştirilen ve yalnızca sermayenin bu parçasına değil onun yanı sıra artı değer üreten ücretli emek olduğuna vurgu yapmıştır.⁷²

Yine Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı eserinde, metaların değerlerinin üretim aşamasında kullandıkları emek ile doğru orantılı şekilde ölçüldüğünü ancak kullanılan emeğin üretken güçle ters orantılı şekilde ölçülebilir olduğunu vurgulamıştır.⁷³

Marx'ın teorisinde; kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere iki tip

⁷²Karl Marx, *Artı Değer Teorileri*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, 1998, Sol Yayınları, s.142

⁷³Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Ankara, 1992, Sol Yayınları, s.38

değerden söz edilmekle birlikte bu iki değer arasındaki bağlantı da ele alınmaktadır. Değişim değeri kavramına bakacak olursak piyasanın gerekliliklerine göre oluşan bir değer olduğunu anlayabiliriz. Daha açık ifadeyle ticari malların değişim ilişkileri belirlenirken kullanım değeri kıstas alınmaz. “Kullanım değerleri olarak, ticari mallar her şey bir tarafa farklı niteliktedirler; değişim değeri olarak, sadece miktar olarak farklıdır ve bu yüzden kullanım değerinin hiçbir birimini bünyesinde barındırmaz.”⁷⁴

Bir malın kullanım değerinden bahsedileceği zaman, bu malın değeri tüketilen emek gücüyle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla tüketilen emekle sabitlenen bu durum da piyasadan bağımsız ve dolaşımdan önce gerçekleşen bir yapıdadır. Değerin belirleyicisi konumunda ise, emeğin üretim için harcadığı zaman belirleyici noktasındadır. Sonuç olarak üretilen değerın büyüklüğü üretimden önceki çalışma günü ile belirlenmektedir.

Marx bu sistemde işçinin emek süreci aşamasında kendi yaşamı için zorunlu olan kısmını ürettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Marx, emek gücünün yeniden üretiminin yapıldığı kısma gerekli emek zamanı, harcanan emeğe de gerekli emek adını vermiştir.⁷⁵

Değer teorisinde, zaman kavramı daha da anlamlı bir hal almaktadır. Çalışma gününün uzunluğu ile birlikte sınıfsal farklılıklar, artık zaman ve bölüşüm açısından bakıldığında anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Kapitalizmin temel taşlarından olan sınıf mücadelelerinin sonucu olarak ortaya çıkan emek zamanının uzunluğu ile kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasındaki bölüşüm ilişkilerinin de temelini bu teori oluşturmaktadır. Teori aynı zamanda emek gücünün sömürülme derecesini de belirlemiştir. “Değer teorisinin görevi, bu üretim ilişkilerinin, sömürüye neden ve nasıl yol açtığını açıklamaktır.... Marx için değer teorisinin önemi, mübadelenin arkasındaki sömürüyü görünür kılmasıdır.”⁷⁶

Kapitalist sınıf tarafından işçi sınıfının yarattığı artığa el konulması yolu ile

⁷⁴Rudolf Hilferding, *Karl Marx and Close of His System*, by Eugen Von BöhmBawerk,(1949), Eugen Von Böhm-Bawerk; and *Bawerk's Criticism of Marx*, ed. Rudolf Hilferding, Paul Sweezy, (1966),New York: Kelley, s.10

⁷⁵Marx, *Kapital* C.I (7. b.), s. 215

⁷⁶Meghnad Desai, *Marksist İktisat Teorisi*, İstanbul,1977, Birikim Yayınları, s.39

sömürünün gerçekleştirilmesi, mübadele öncesindeki üretim sırasında gerçekleşir. Otto Rühle, Marx'ın Kapital'ini değerlendirirken, sınıf mücadelesini "artık ürün" için verilen mücadele ile özdeşleştirmiştir. "Artık ürüne" sahip olan; durumun, birçok sistemin, yapının, bilimin ve sanatın da hâkimidir.⁷⁷

Marx artık değer oranını, artık değer ile emek gücü değeri arasındaki orana göre belirlemiştir. Bu oran başka bir deyişle, artık emek zamanı ile gerekli emek zamanının oranına da eşittir. Bu durumdan yola çıkarak Marx'ın tasarımı incelendiğinde emek gücünün tek üretim girdisi olmadığı bilgisine varılmaktadır. Üretim yapabilmek için emek gücünü tüketmenin yanı sıra ham madde ve üretim araç gereçlerine de ihtiyaç vardır. Bu girdilerin tamamında bir değerlendirme söz konusudur ve bu değerlendirme de ham madde ve üretim araçlarını hayata geçirmek için gerekli olan emek miktarı ile belirlenmektedir.

Marx, emek olmadan makine çalışmasının hiçbir değeri olmadığını dile getirmektedir. Ama emek gücü için aynısını söylemek doğru olmaz. Emek gücü yapması gereken işin niteliğinde kendi makinesini üretebilir ve işlemler emek gücü tarafından yapılmış olur. Buna karşın denklemi tersten yorumladığımız zaman makinenin emek gücü olmadan bir değeri olmasının mümkün olmadığı noktasına varabiliriz. Fakat bu görüşe karşı çıkan kapitalistler, yani makinelere sahip olan sermaye sınıfı kar mekanizmasının makineler üzerinden olduğunu savunurlar ve devamlı olarak sermaye artırımına giderler. Bu onların harcamalarını artırırken kârlarını artırmaz çünkü artık değerın kaynağı emektir ve tek kâr sağlama aracıdır.

"Marx cansız emeğin aynı zamanda yeniden üretilmesine gerek olmadığını çünkü değerini zaten teknolojik ilerlemeden dolayı yitirdiğini ve yerine koyma masrafının aslında var olmadığını belirtmiştir."⁷⁸

Cansız haldeki ham madde ve üretim araçları canlı bir emek yoluyla girdiği üretim sürecinde son ürünün değerine kendi değerlerini aktarırlar. Ancak zaman içinde etkisini yitirerek son ürüne aktarılırken yeni bir değer yaratmamaya başlarlar. Sadece nitelik kazandırmaya yönelik bu çalışmalar, değer değişimine sebep olmaz.

⁷⁷Otto Rühle, *Marx'ın Kapitali*, İstanbul, 2004, Tarih Bilinci Yayınları, s.19

⁷⁸Michael Perelman, *Marx, Devalorisation and The Theory of Value*, *Chambridge Journal of Economics*, (1999), S.23/6, s.719-728

Çünkü yaratılan artık değerın kaynağı canlı emektir.

Marx, hammadde, üretim araçlarının, makinelerin değerini karşılayan metanın kendi başına hiçbir gelir meydana getirmedığını yalnızca sermayeyi meydana getirdiğini öne sürmüştür.⁷⁹ Bütün bu unsurlar kendi başlarına bir şey ifade etmemektedir. Bu unsurlar girişimcilik ruhu ile desteklendikleri takdirde asıl ürün ortaya çıkmaktadır.

Bir ürünü değerlerken, ham madde, üretim araçlarının değeri ve canlı emek tüketimi ile harmanlanmış değerinden bahsedilir. Bu şekilde, süreç içerisindeki emek zaman da sisteme eklenerek emek zaman ve değer arasındaki bağıntı sürdürülmektedir. Servetin, maliyet ve artık arasındaki bölüşümü temelinde, zamanın bölüşümü olmaktadır.⁸⁰

Üründe sabit olan, değer ve artık değerın belirlenmesiyle birlikte ürün, kendine özgü biçimde maliyetler ve artık arasında bölünmüştür. Beraberinde sistemin servetini bir bütün olarak, sermayenin geçmişte harcanmış ve bugüne transfer edilmiş emek zamanı biçiminde düşünmek de olasıdır. Toplumun bu serveti, kendi başına tamamen ücretler ve kârlar arasında bölünmektedir. Çünkü nihai üretimin tek maliyeti, çeşitli zaman dilimlerinde harcanmış emekten ibarettir. Marx'ın teorisinde kârın, getirim ve faizin kaynağı çok açık biçimde artı değerdir. Bu düşünce ile ilişkili olarak, Marx, metaların toplam değerlerinin içinde artı-emeğin, yani işçinin ödenmemiş emeğinin bulunduğu bölümüne kâr adını vermiştir. Yine aynı şekilde Marx metanın artı değerinin yani metanın içerdiği ödenmemiş emeğin çeşitli bölümlerine rant, faiz ve sınaî kâr isimlerinin verildiğini belirtmiştir.⁸¹

Emek gücü değeri ve çalışma gününün uzunluğunun bilinmesi, servetin bölüşümünün belirlenmesi için yeterlidir. Sonuçta ortaya çıkan ürün, çalışanların kendilerini idame ettirmeleri ve kapitalistlerin tüketim ve yatırımı için bölüşülmüş olur. Artığın büyüklüğü ve kapitalistlerce el konması, bunu yanında artık ve çalışma gününün uzunluğu ile arasındaki ilişki, Marx'ın teorisinde sömürünün ve sınıf

⁷⁹Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret Fiyat ve Kâr*, s.52

⁸⁰Marx, *Kapital*, c.I, s.216

⁸¹Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret Fiyat ve Kâr*, s.51

çatışmasının ortaya konmasında önemlidir.⁸²

2.3. Sanat

Yaşamın içinden çıkan ve bir insan etkinliği olan sanat olgusu, neredeyse insanlık tarihi ile yaşıttır. Genel anlamda bir işin yapımı aşamasında başvuru bütünü yöntem ve kuralların bütünü sanat olarak tanımlanmaktadır.

Sanatsal etkinlikler, bazı duygu, düşünce ve durumların, belirli deneyimlerden yararlanılarak, beceri ve hayal gücü sayesinde ifade edilmesine ve başkalarına iletilmesine yönelik bir insan etkinliği şeklinde de tanımlanmıştır.⁸³

Eski çağların birçok döneminde sanat ile zanaat olguları özdeş kabul edilmiştir. Ancak zaman içerisinde “güzel sanatlar” kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, yarar amacı güden nesnelere ile hiçbir fayda beklemeksizin yalnızca hoşlanmak ve seyredilmek için nesnelere üretilmeye başlanmış ve iki olgu arasında belirgin bir ayrım ortaya çıkmıştır.⁸⁴

2.3.1. Sanat Kavramı

Arapça kökenli bir kelime olan sanat kelimesi *sana*'a kökünden türemiş olup, “yapmak, üretmek”, anlamlarına gelmektedir. Ancak burada bahsedilen yapma ve üretme eylemi gelişigüzel bir eylem değildir. Sanat kavramının tanımı bakımından Şemseddin Sami'nin tanımı dikkate değerdir. Şemseddin Sami sanatı; “ihtiyacı beşeriyeden birinin imali hususunda, mümarese ile öğrenilen ve icra olunan iş”⁸⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Sanat bir insan ürünü ve eseri olarak insanın kendini ifade etme yollarından biridir. Başka bir deyişle sanat, insanlarda estetik bir heyecan uyandıracak şekilde duygu ve düşüncelere yönelten unsur olarak tanımlanabilir. Bu açıklamalara göre, bir yapının sanat eseri olabilmesi için, insan elinin emeği olması, güzel ve özgün olması gibi şartları sağlaması gerekmektedir. Sanatı sıkıntı aşamalarında olgunlaşan,

⁸²Desai, *Marksist İktisat Teorisi*, s.50

⁸³Nejat Bozkurt, *Sanat ve Estetik Kuramları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.15

⁸⁴Bozkurt, s.18.

⁸⁵Şemseddin Sami; *Kamusu Türkî*, C.II, İstanbul, 1900, s. 834

düşünceyle yoğunlaşan, emekle hazırlanan, en iyi olanı vermeyi amaçlayan faaliyet olarak tanımlamak ta mümkündür. Sanat kelimesi zengin anlamlarıyla birlikte karmaşık çağrışımlar da yapmaktadır. Sanat kelimesini duyduğumuzda; zihnimizde çok geniş bir yelpaze açılmaktadır. Güzel sanatlar kavramı; heykeltçilik, süslemecilik, resim, edebiyat, müzik, mimarlık, dans vb. birçok kavramı karşılamak için kullanılmaktadır.

Sanatçı tarafından meydana getirilen sanat yapıtı özel ve bireysel bir tanım olarak, sanatçının düşüncede ve uygulamada birleşen bütün zihinsel öğrenmelerini, duygularını, kişisel özelliklerini, belleğini ortaya koyarak oluşturduğu, açık ya da kapalı birçok kavramın birleşip tek bir potada eridiği bir sonuçtur. Sanatın kavram olarak geniş arka plandaki belleği ile gerçekleştirdiği imge sanatçı tarafından belirlenir. Görsel sanatlar zihinsel bir kurmaca ve hayal (imge), bellek gibi kaynaklardan beslenen birçok elemanı olan bir bütündür. Betimlemesi düşünülen bütün imgeler bir sağaltma, azaltma, temizleme, ayıklama ve filtre etmeden geçerek estetik değer olarak sanat yapıtını bir bütünlük olarak oluştururlar.⁸⁶

Sanat üzerine yapılan bütün nesnel ve deneysel gözlemler, çözümlenmeler hiçbir zaman sanatın tüm süreç, anlam ve hayatını ortaya koyamaz. Çünkü bir sanat eserini ortaya çıkaran bütün bileşenler saptanabilse dahi sanat yapıtı bunların toplamı değil, bunlar arasındaki devingen etkileşim ve iletişimin bir yapısıdır.

Sanatın niteliği birçok sözle kalıplaştırılmayan özelliklerden oluşmaktadır. Bu sebeple kökenleri keskin çizgilerle saptanamamaktadır. Bu bağlamda sanatın kendine özgü bir mantığı vardır. Bu mantık sözlü mantıktan bütünü ile bambaşka unsurlar çerçevesinde meydana gelmektedir. Bu doğrultuda sanatı kesin kural ve çerçeveler dâhilinde belli düşüncelerle bağdaştırarak tanımlamak isteyenler ve yine bu doğrultuda tek yönlü bir bakış açısı ile değerlendirenler sanatın büyük bir kısmını önemsememiş, dikkate almamış olacaktır. Buna sebep olarak insanın sanat ile ifade ettiği; kuşku, ilgi ve yaşantılar sonsuz sayıda olmakla birlikte her çağda ve her yörede her bir sanatçı için farklı anlamlar taşımış, değişik şekillerde ortaya çıkmıştır. Bilinç ve bilinçaltını harekete geçiren ve ona şekil veren tüm olguları, en genel

⁸⁶Mustafa Cevat Atalay, “Sanatçı İmgesinin Estetik Anlatım Sorunsalı”, 21. *Yüzyılda Türk Sanatı Lisansüstü Eğitim Çalıştayı*, (Antalya 2015), s. 146

kapsamı ile insan çevre ilişkisinin sonucu olarak tanımlamak mümkündür.⁸⁷ Sanat ta bu olgulardan biri, hatta en önemlisidir.

Bir sanat eserinin ortaya çıkış aşamasında etkili olan toplumsal etkenler, kültür, tarih, gelenek- görenek, sosyal yaşantı ve benzeri unsurların yanı sıra ekonomik düzenlerde önemli derece de etkili olmaktadır. Toplumlarda sanat alınıp satılan bir meta düzeyinde değerlendiriliyorsa bu durum da sanatın ortaya çıkma aşamasında büyük etkiye sahiptir.

2.3.2. Temel Sanat Kuramı ve Temel Yaklaşımlar

Sanatın üretilmesi, dağıtılması ve yeniden üretimi sanat üzerine yöneltilecek sosyolojik bir bakışla yorumlanabilir. Sanatın iletişim gücü ve insanları ortak noktada buluşturan birleştirici gücü tüm sosyal bilimler gibi sosyolojinin de ilgi alanı içinde olmuştur.⁸⁸

Sanatsal yaratıcılık kuşkusuz insanın temel özelliklerinden biridir. Dolayısıyla sanatın insanla yaşıt olduğu varsayımından hareketle tarihsel süreç içinde sanatla insan arasındaki ilişkinin kökenini sorgularken belgeleyebildiğimiz kadar en eski devirlere kadar geriye gitmemiz gerekmektedir.⁸⁹ Sanattaki temel yaklaşımlar sanatın ruhunu ve dinamiklerini aynı zamanda toplumsal dönüşümün kodlarını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Sanat sosyolojisinin temel problemi sanat ve sosyal yapı arasındaki ilişki olduğuna göre, sanatı doğanın bir taklidi olarak (insan yaşamının, karakterinin, duygularının, eylemlerinin idealize edilmek suretiyle temsil edilişi) kabul eden ve varlığının anlamını sağladığı, eğitici olduğu, maddi ihtiyaçları tatmin ettiği, etik ve entellektüel kaynakların tam teçhizatı ile hayatı tefriş ettiği, haz verdiği ve boş zamanları değerlendirdiği için yararlı bulan Aristoteles⁹⁰ ile asıllan “idea”nın

⁸⁷ Jale N. Erzen, “Sanat Tanımları ve Sanatın Üzerine”, *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi* Cilt 1, Sayı 2, (Sonbahar 1975), s. 319

⁸⁸ Mümtaz Levent Akkol, *Türkiye’de Müzik Eğitiminin Sosyolojik Çözümlemesi: Gazi Üniversitesi Müzik Öğretmenliği Bölümünde Sosyolojik Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2014, s. 44-45.

⁸⁹ Demet Ulusoy, Sanat sosyolojisinde temel yaklaşımlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, 10.1. s. 247.

⁹⁰ Samuel Henry Butcher,, et al. *Aristotle's theory of poetry and fine art: with a critical text and*

taklidi olarak insanları gerçeklerden uzaklaştırdığından dolayı toplum için zararlı bulan Platon⁹¹ sanatın sosyal sistem içindeki fonksiyonlarını inceleyen (birinci amaçları olmasa da) ilk düşünürlerdir.

18. yüzyıla kadar sanat- sosyal sistem ilişkisini irdeleyen çalışmaların büyük çoğunluğunun felsefi yönünün ağır bastığı söylenebilir. Doğrudan doğruya sanatın sosyal yapı içindeki yerini, kurumlaşması, diğer sosyal kurumlarla olan etkileşimini, fonksiyonlarını vb. sistematik olarak sorgulayan ilk çalışmalara ise ancak sosyolojinin bir bilim dalı olduğu kabul sahasının belirlendiği ve metodolojisinin tesis edildiği 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Çağımızda ise sosyolojinin bir alt disiplini olarak aynı metodolojik bütünlük içinde gelişmesini sürdürmektedir.⁹²

Geniş perspektifte sanat sosyolojisini konu alan çalışmalarda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bir tarafta sanat sosyolojisi için genel bir teori oluşturma bağlamında genellemeler ve açıklamalar (Paradigmalar) arayan, bütünlüğe bir teori geliştirmeye çalışanlar vardır (ki, bunlar genellikle soyut ve analitiktir). Diğer tarafta ise daha az-kapsamlı ve daha az hırslı olan, genellikle sosyalizasyon ve meslek problemleri üzerine odaklanan amacı durum incelemesi olan ampirik çalışmalar vardır (ki, bu tür çalışmalarda sanat ve sanatçı teorik olarak ikincildir)⁹³ Sanatı sosyal açıdan ele alan bu çalışmalarda genellikle üç tip yaklaşım görülmektedir 1) Nedensel (*Causal*) 2) Anlatırcı (*Expressive*) 3) Hikaye Edici (*anecdotal*)⁹⁴

Bu yaklaşımlar sadece konumuza ışık tutacağı düşünülen her bir yaklaşımın önde gelen isimleriyle sınırlandırılarak anlatılmıştır.

1. Nedensel Yaklaşım

Bu bakış açısında sanat eserlerinin içinde buldukları sosyal koşullar tarafından belirlendiği veya onların sonuçları oldukları ileri sürülür. Bu yaklaşımın

translation of the Poetics. With a prefatory essay, Aristotelian literary criticism. Courier Corporation, 1951, s. 116.

⁹¹ Burh M. ve A. Kosing, Bilgi Kuramı. Sanat Kuramı. Bilimsel Düşüncenin İlkeleri. (Çev.Veyssel Ataman), BirimYayımları İstanbul 1974, s.40

⁹² Ulusoy, a.g.e. s. 248.

⁹³ Ulusoy, a.g.e. s. 248.

⁹⁴ Mahmut Tezcan, Sanat Sosyolojisi-Giriş. *Ankara: Anı*, 2011, s. 42.

en ünlü temsilcileri arasında Karl Marx, Arnold Hauser, Hippolyte Taine ve hatta birincil olarak sanatı kendisine problematik haline getirmeyen Max Weber ve Durkheim sayılabilir. Bilindiği gibi, Marx'a göre egemen üretim biçiminin neticesi olan ekonomik koşullar insanın yaşam tarzını belirler. Ona göre sanat entellektüel işlemlerle karakterize olur ve zihinsel (mental) sistemin bir kısmı ve ideolojinin bir yönü olarak düşünülmelidir. Böylelikle de, sanat eserleri maddi nesnelere farklıdır. Ancak buna rağmen, sanat eserleri de maddi nesnelere gibi egemen üretim şekli tarafından belirlenmektedir. Marx'a göre tüm sosyal değişmeyi temellendiren esas kanun üretim biçimindeki değişimler olduğuna göre sanatın da tarihi, toplumsal hareketin ekonomik kanununa bağlı olarak gelişir ve değişir. Aynı zamanda ekonomi, sınıf çatışmasının da anahtarıdır.⁹⁵ Marx, kaçınılmaz sınıf çatışması modeli temelinde sanat tercihlerinin de sınıf pozisyonuna ve o sınıfın dünya görüşüne göre farklılaşacağı inancındadır. Örneğin, İngiliz köylüsü halk şarkılarından zevk alırken, aristokratlar bu tür müziği küçümserler.⁹⁶ Ona göre sanatsal zevkler sanatçılara destek veren tabakanın pazarını oluşturan sanat ürünlerinin alıcısının karakteri ve kompozisyonuna göre değişmektedir.

Marx'ın analizi sosyal kurumlardan biri olan ekonominin sanata olan etkisini ve toplumu alt bileşenlerinin tüm parçaları arasında sürekli dinamik bir iç değişme bulunduğunu vurgulaması bakımından dikkate değerdir. Marxist sosyolojiye ait entellektüel yargıların temsilcileri bu yaklaşımı analizlerinde çıkış noktası olarak kabul etmektedir. Örneğin Arnold Hauser'in 1951 yılında yayınladığı "*Sanatın Toplumsal Tarihi*" adlı eseri en tipik örneklerden biridir. Hauser bu eserinde topladığı geniş sanat tarihi malzemesinin sosyal temellerini bu bağlamda açıklamıştır. Ona göre (1984) her bir sanat eserinin stili ve biçimi bir sınıfın diğer sınıflar ile olan mücadelesinin sonucunda belirlenir. Örneğin; Klasisizm, egemen elit sınıfının kendi sosyal ve ekonomik pozisyonunu sağlamlaştırma çabaları sonucu gelişir. 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa' da yeni vücut bulan orta sınıf sanatı ise bu ulusların içinde oluşan toplumsal değişimler sonucu doğmuştur⁹⁷. Bu yüzyılın ikinci yarısında devrim sayılabilecek bir değişim ile modern bir orta sınıf ortaya çıkmıştır.

⁹⁵ Donald Drew. Egbert, *Social radicalism and the arts: Western Europe: a cultural history from the French Revolution to 1968*. 1971, s. 84

⁹⁶ Ulusoy, a.g.e., s. 249.

⁹⁷ Arnold Hauser, *Sanatın Toplumsal Tarihi*, (çev: Yıldız Gölönü). Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 18.

Bu yeni sınıfın bireyciliğe olan tutkusu ile saray sanatının çökmesine (Barak ve Rokoko) Burjuva sanatının doğmasına kapı aralamıştır. Hauser'e göre orta sınıf Batı Avrupa'da önderliği eline geçirmemiş olsaydı 18. yüzyılın soylu çevreleri eski estetik anlayışlarından vazgeçmeyeceklerdi.⁹⁸

Taine, Weber ve Durkheim'ında sanata ilişkin görüşleri analiz edildiğinde sanatla fiziksel veya sosyal faktörler arasında böyle bir nedensel bağı gördükleri söylenebilir.

Hippolyte Taine 1871 de yayınladığı “*History of English Literature*” adlı çalışmasında bir sanatı aklın genel haliyle onu çevreleyen şartlardan oluşan bir bütün tarafından belirlendiğini iddia eder. Taine'in sanatsal yaratım için gerekli olan “aklın halini” üreten sosyal ortama ya da çevreye özel bir önem verdiği görülmektedir. Farklı ülkelere göre farklılaşan “aklın halini” “ırk - ortam – an” analitik formülü ile açıklamaya çalışır. Taine sanatçının içerisinde bulunduğu toplumla ve akranlarıyla olan ilişkisini ve sanatçının yaratıcı ürününün toplumu nasıl etkilediğini ilk tartışan isimlerden biridir.⁹⁹

Max Weber ve Emile Durkheim ise, sosyal bir kurum olarak sanatın kaynağını diğer bir sosyal kurum olan dine bağlayarak din ve sanat arasında nedensel bir ilişki kurarlar.

Weber'in 1922'de yayınladığı “*The Sociology of Religion*” adlı çalışmasında dinin sanatsal ifadenin motor gücü olduğunu; diğer ifadesiyle dinin sanatsal aktiviteleri harekete geçirdiğini ileri sürer. Böylece sanat, dinin enstrümantal bir alt kurumu görünümündedir. Fakat entellektüel gelişmenin sonucunda bu nedensel bağ kırılır sanat otonomlaşır ve kendini inşa eden değerler dizisini elde etmeye başlar. Artık bunlar dinden elde edilebileceklerden oldukça farklıdır.¹⁰⁰ Bundan hareketle Weber, “din ve sanat” arasında gerilimli ilişkileri tartışarak, organize “kitle dinlerinin sanatla çoğunlukla ekonomik çıkarlardan kaynaklanan ilişkileri” olduğunu açıklar.¹⁰¹

Durkheim'da da benzer bir yaklaşım görülmektedir. Ona göre, ilkel toplumların totemleri için yaptıkları törenler ve seremonilerde, taklit, temsil, kurban,

⁹⁸ Hauser, a.g.e., s. 61.

⁹⁹ Ulusoy, a.g.e., s.251.

¹⁰⁰ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Latif Boyacı), Yarı Yayınları, İstanbul 2016, s. 243.

¹⁰¹ Weber, *Din Sosyolojisi*, s. 388

çile, kefarete (yas) törenlerinde resim, şiir ve musikinin esasları vardır. İlkeller, bedenlerine, barınaklarına, mezarlarına, tapınaklarına kutsal olduğunu düşündükleri totemlerinin resimlerini çizerler. Törenlerinde şarkılar söylerler ve drama oynarlar. Açıkça görülmektedir ki Durkheim'a göre, toplumu temsil eden ilk kurum dindir ve bütün diğer kurumlar gibi sanat da dinden çıkmıştır.¹⁰² Durkheim “*toplumsal hayata getireceğimiz açıklamalar için toplumun kendi doğasını incelememiz*” gerektiğini ifade eder.¹⁰³ Bu anlamda, “*toplumsal insan, zorunlu olarak, kendisinin anlatıma kavuşturduğu ve hizmet ettiği bir toplumun varlığını gerektirir.*”¹⁰⁴ Anlatıma kavuşturulan toplumsal olgular içerisinde sanatta yer almaktadır. Sanat doğası gereği estetik duygulara hitap ettiği için araçsal aklın ötesinde bir yere sahiptir. Toplumların giderek karmaşık bir şekilde organize olduğu günümüzde sanatta salt trasandantal bir alan olmaktan çıkacaktır.¹⁰⁵

Klasik sosyologların temel eserlerinde sanata ve edebiyata dair çok fazla atıfta bulunmadıkları görülmektedir. Sadece yüzeysel olarak ele alınan sanat ve edebiyat sosyolojik açıdan gerçek formunu 19. yy.’da bulmuştur. Bu konuda Çağan¹⁰⁶: “*Klasik sosyolojinin ekonomi, din, aile gibi toplumsal kurumlara ya da toplumsal tabakalaşma ve toplumsal değişme gibi olgulara olan birincil ilgisine benzer bir biçimde, sanatın toplumsal yapıyla olan etkileşimini göz önünde bulunduran bir disiplinin teminini -en azından birincil düzeydeendişe etmediği bilinmektedir. Ama yine de sanat sosyolojisi çalışmalarının zayıf ve dağınık tarihi; farklı disiplinler içinde gelişen tarihi, edebiyat sosyolojisi gibi daha özel başlıklar altında icra edildiği göz önünde bulundurulduğunda, neredeyse modern sosyolojinin tarihi ile yaşıttır.*”

Çağan’a göre sanat sosyolojisi; toplumsal çevre ile sanat çevresinin kesişmesinden meydana gelen ilişkiden doğar. Sanat ile toplum arasındaki ilişkinin tek taraflı olamayacağını ifade eder. İki çevre arasında karşılıklı bir etkileşim söz

¹⁰² Nurettin Şazi Kösemihal, Durkheim Sosyolojisi, Remzi kitabevi, İstanbul 1971, s. 98.

¹⁰³ Durkheim, Emile, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yay., İstanbul, 2004, s. 210.

¹⁰⁴ Lemert, Charles Durkheim’in Hayaletleri, Çeviren: F. Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Yay., 2011, s. 81.

¹⁰⁵ Mahmut Kubilay Akman. İctimai Bir Müessese Olarak Sanatın İşleyişi Sanat Sosyolojisi’nin Fikri Dairesi İçinden Bir Analiz. 2013, s.146. Erişim: <http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/handle/123456789/185>, (25.12.2019).

¹⁰⁶ Kenan Çağan, “Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair”, Bilgi, (13) 2, 2006, s. 12.

konusudur. Diğer bir ifadesiyle toplumun sanat üzerinde sanatın da toplum üzerinde görece bir etkisi vardır.¹⁰⁷

İkili arasındaki bu etkileşim “sanat kurumu”nu ortaya çıkarır. Eğer sanat bir kurum olarak değerlendirilecekse, sanatın toplum ile olan bu karşılıklı etkileşim ile bu etkileşimin unsurları üzerinde durulmalıdır.¹⁰⁸

2. Anlatımcı Yaklaşım

Sanatı sosyal bir kurum olarak değerlendiren diğer bir yaklaşım ise “anlatımcı” olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım sanat eserlerini, içerisinde buldukları sosyal şartların anlatımcıları veya yansımaları olarak görür. Bu yaklaşımın en ünlü temsilcileri arasında Madame de Staël, Ernest Grosse, Pitirim Sorokin ve Frederick Antal sayılabilir.¹⁰⁹

Madame de Staël 1800’de yayınladığı “*De la Litterature consideree dans ses rapports avec les institutions sociales*” adlı çalışmasında bir toplumun edebiyatının, yaratıldığı dönemdeki geçerli olan politik paradigma ile uyum içinde olduğunu söyler. Örneğin; Fransız politikasına hâkim olan cumhuriyetçi düşünce, edebiyatta kentli ve köylü figürlerin komedilerden ziyade daha ciddi eserlerde (trajedilerde) işlenerek yansıtılmıştır. Ona göre edebiyat özellikle adalet ve hürriyet gibi amaçlara yönelik eylemleri gösteren ve sosyal hayat içindeki önemli¹¹⁰ değişikliklerin yansıtıldığı perdedir.

Ernest Grosse ise 1893’de yayınladığı “*The Beginnings of Art*” adlı eserinde erken dönem sanatını incelemiştir. Sanatın bir toplumun ekonomik örgütlenmesinin evrelerini yansıttığını iddia eder. Grosse göre, insanın ve hayvanın canlı mahlûk gibi yapılan tasvirleri, yaşam savaşının zorunlu olarak mükemmelliğe doğru geliştirdiği insanın kendisine ait yeteneklerin estetik sonuçlarının bir yansımasıdır.¹¹¹

Bu alanda en ünlü ve en geniş çalışma Sorokin tarafından “*Social and Cultural Dynamics, Volume I, Fluctuations of Functions of Art*” adlı çalışmadır. Sorokin’e göre her sanat eseri içinde bulunduğu kültürün tipik zihniyetinin bir ürünüdür. Diğer

¹⁰⁷ Çağan, a.g.e., s. 12.

¹⁰⁸ Akman, a.g.e., s. 147.

¹⁰⁹ Ulusoy, a.g.e. s. 253.

¹¹⁰ Ulusoy, a.g.e. s. 253.

¹¹¹ Ernest Grosse, *The beginnings of art*, <https://archive.org/details/beginningsofart00grosuoft/page/78>, s. 622 (Erişim: 01.11.2019).

bir ifadesiyle onun bir yansımasıdır. Sorokin'e göre "Düşünsel", "Duyumcul" ve "Ülkücü" kültür üst - sistemleri kendilerine özgü sanatsal temalarla bütünleştirir ve sanatsal eserlerde ifadelerini bulurlar.¹¹² Bir başka ifadeyle sanat yaratıldığı döneme damgasını vuran kültürel zihniyetin estetik olarak cisimlenmesidir.¹¹³

Frederick Antal da benzer bir yaklaşımda bulunur, sanat eserlerindeki biçim ve içerik farklılaşmasını, sanatı dönemin hâkim sosyal gruplarının taleplerini yansıtmasıyla ifade eder. Antal, 1948'de yayınladığı "*Florentine Painting and its Social Background*" adlı çalışmasında belirli bir dönemde ve aynı ülkede birbirinden oldukça farklı stillerin nasıl meydana geldiğini sorgular. Antal bu dönemde sanatçıların modern anlamda özgür olmadıklarını ve genellikle sanatçıların zanaatkâr olarak düşünüldüğünü ve onların büyük bir bölümünün patronlar (ünlü aileler, soylular v.b.) tarafından himaye edildiklerini belirtir.¹¹⁴ Örneğin, egemenin kendine ait bir müzik biçimi seçmesi ve bu müzik üzerinden kendini meşrulaştırma çabası belli müzik türlerini ortaya çıkartmış ya da mevcut olan türlerden birini öne çıkartmıştır. Müzikle ideolojinin birleştiği müzik türlerinden birisi klasik Batı müziğidir. Özellikle seçkin bir renk barındıran ideolojiler klasik müziği kendileri için ideoloji taşıyıcısı olarak seçmişlerdir.¹¹⁵

Anlatımcı kuram sanatı, duyguların dile getirilmesi olarak yorumlamıştır. Kurama göre asıl önemli olan sanatçının duygularıdır. Bu duygular sanatçının iç dünyasının bütünüdür. Toplumsal olaylar anlatımcı bir bakış ile alınmış ve dönemin gerçekleri aynı şekilde vurgulanmıştır. Bazı anlatımcılara göre; bu yaşantılar aktarılırken belli ahlaksal nitelikleri (Tolstoy) gözetmektedir. Yine bu anlayışa göre, bu ahlaksal nitelikler yanında sanat yapıtı, bir değer ölçütü ile sınırlandırılmıştır. Bu da - Moran'ın da dedindiği gibi - bizi estetik duygudan uzaklatır. Yani sanat yapıtı sanatçının amacından uzaklaşır. Sadece öğretici bir amaç güder.¹¹⁶

Kısacası bu düşünürler sanatın toplumu yansıttığını, sanat ile toplumun

¹¹² Pitirim Sorokin, *Social and cultural dynamics: A study of change in major systems of art, truth, ethics, law and social relationships*. Routledge, 2017, s. 172.

¹¹³ Ulusoy, a.g.e. s. 253.

¹¹⁴ Frederick Antal, *Florentine Painting and Its Social Background: The Bourgeois Republic Before Cosimo De'Medici's Advent to Power, XIV and Early XV Centuries*. Belknap Press, 1948.

¹¹⁵ Akkol, a.g.e., s. 40.

¹¹⁶ Cebrail Ötügen, Sanat yapıtına yaklaşım biçimleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2). 2008, s. 162

birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini ifade ederler. Sanat eserleri kendi döneminin bir aynası ve dışavurumu olarak tanımlanmıştır.

3. Hikâye Edici Yaklaşım

Sanatı sosyolojik bakımdan açıklamaya yönelik diğer bir üçüncü yaklaşım türü ise “hikâye edicidir”. Bu yaklaşımda sanat eserlerini ve sosyal koşulları birarada tutan tek bir ilişki türü ya da boyutu aranmaz. Bu yaklaşım tüm özel sanat eserleri için ilk olarak sosyal ve ekonomik gerçekler ile başlayan ve sonunda bir sanat eserinin ortaya çıkışıyla biten bir hikâye anlatıldığını ifade eder. Böyle bir yaklaşımın bütüncü bir yaklaşım olmaması ve genellemeler yapmaması dolayısıyla özellikle daha az hırslı olan küçük grup çalışmalarına daha uygun düştüğünü söylemek mümkündür.¹¹⁷

Küçük ölçekli çalışmalarda sanatçının sosyal rolü statüsü sosyalizasyonu, her sanat türü özelinde farklılaşan stil veya içeriğin sosyal ortam ile olan etkileşimi gibi konuların ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu yaklaşımı örneklemede iki Amerikan sosyoloğunun çalışmaları üzerinde duruldu.

Ruth Inglis 1938’de yayımladığı “*an Objective Approach to The Relationships Between Fiction and Society*” adlı çalışmasında popüler hikâyelerdeki kahramanların mesleki ve ekonomik modellerini niceliksel tekniklerle analiz etmiştir. Böylelikle edebi etkilere karşı sosyal gerçekliğin görece önceliğini bulmaya çalışmıştır. Inglis 35 yıllık bir dönem içerisinde belli başlı kitle magazinlerindeki pek çok hikâyeyi incelemiştir. Bu kaynaklarda ortaya konulan Amerikalı kadınların vasıfları ile nüfus sayımlarında ortaya konan benzer yaşta aynı vasıflara sahip Amerikalı kadınları karşılaştırmıştır. Araştırmanın neticesinde söz konusu dönem için edebi olarak ortaya konulan vasıfların, gerçek sosyal yaşamdaki vasıflardan yaklaşık on yıl geri kaldığı saptanmıştır. Bu çalışmanın söz konusu kitle edebiyatının, okuyucuları hikâyelerdeki karakterleri taklit etmeye teşvik etmesinden ziyade sosyal değişimleri yansıttığı sonucuna varılmıştır.¹¹⁸

¹¹⁷ Ulusoy, a.g.e. s. 255.

¹¹⁸ Ruth Inglis, A. An objective approach to the relationship between fiction and society. *American Sociological Review*, 1938, 3.4: 526-533.

Robert Wilson “*The American Poet: A Role Investigation*” adlı doktora tezinde başarılı Amerikan şairlerinden 24’üne mülakat ve psikolojik testler uygulamıştır. Bu çalışmada yaratıcı bir sanatçı ve çağdaş Amerikan toplumunun bir üyesi olarak şair rolünün boyutların ve yapısını analiz etmeyi amaçlamıştır. Wilson çalışmalarının sonucunda Amerikan toplumunda şairlerin rolünün kurumlaşmadığı ve şairlerin ihmal edilmeleri nedeniyle acı çektikleri sonucuna varmıştır.¹¹⁹

Hikâye edici yaklaşımdan farklı olarak bütüncül genellemeleri ve nihai kesin hükümleri içermediği görülmektedir.

Bu üç yaklaşımın dışında işlevselci (fonksiyonalist), çatışmacı (conflict) ve yorumsamacı (interpretivist) olmak üzere üç farklı yaklaşım daha bulunmaktadır.

4.İşlevselci (Fonsiyonalist) Yaklaşım

İlk olarak Emile Durkheim’in çalışmalarıyla şekillenmiştir. Toplumun farklı parçalarının, ortaya bir düzen çıkartmak için birlikte çalıştıkları sistemi benimser. Buna göre sosyoloji, parçaların toplumla olan ilişkilerini incelemeyi önerir.¹²⁰

İşlevselliğin tanımına bakıldığı zaman aslında toplumu oluşturan bileşenlerin nasıl geliştiğine dair açıklamalar yapmaz. Fakat işlevsel kuram, toplumu oluşturan parçalar konusunda detaylı açıklamalar yapılmasına katkı sağlar.¹²¹ Sosyologlardan bazıları da işlevsel çözümlene ile sosyolojik çözümlene kavramlarına aynı pencereden bakma noktasına gelmişlerdir. K. Davis’in düşüncelerine göre hem sosyoloji hem de işlevsel çözümlene aynı rollerde bulunmaktadır. Bu görüşe göre bir kurumun davranış biçimi, toplumdaki rolü veya işlevini, diğer toplumsal kurumlarla ilişkisiyle incelenmektedir.¹²²

Toplumsal sistemdeki sorunları gidermek için işlevsel düşünenler üç temel nokta üzerine yoğunlaşmıştır. Birincisi, sistemin parçaları kendi arasında ilişkili ve

¹¹⁹ Robert N. Wilson, *The American poet: A role investigation*. Garland Publishing, 1990.

¹²⁰ Michael, A. Hogg ve Graham, M.Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, Çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez. Ütopya Yayınları, Ankara 2007, s. 435

¹²¹ Wallace, Ruth A. ve Wolf Alison, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayınları, İzmir, 2004, s. 15.

¹²² Wallace ve Wolf, a.g.e., s. 21

dayanıklı olmasını ele alır. İkinci olarak, toplumsal organizma gibi normal, sağlıklı ve dengeli olması. Son olarak da sistemin tüm bileşenlerinin normal haline dönmesi için yeniden organize olabilesidir.¹²³ İşlevselcilerin, sistemlerin dengesizliği nasıl yeniden dengeye dönüştüreceğini ve bunu nasıl idâme ettireceğini açıklarken, işlevselciler merkeze aldıkları temel kavramlar vardır. Toplumda paylaşılmakta olan değerler, kabul edilen standartlar ve normlar, ahengi düzeltme noktasında önemli bir rol oynar. Değerlere önem verme, işlevselciliğin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü işlevselcilik toplumun birliğine ve üyelerinin paylaşmakta oldukları hususlara ağırlık verir.¹²⁴ İşlevselci çözümlemenin bir başka önemli ölçüsü bütünleştirici güçlerdir. Durkheim dini, ortak değerler ve duyguların gelişmesinde, etkin ve çok iyi bir bütünleştirme kaynağı olarak görür.¹²⁵

Bu yaklaşım sanatı, toplumsal bir kurum olarak görmektedir; çünkü sanat toplumun temel gereksinmelerini karşılamak üzere doğmuştur. Toplumun diğer alt kurumları gibi sanat da toplumdaki değerleri, normları ve toplumsal dayanışmayı koruyarak güçlendirir. Özellikle de ortak bilincin oluşumunda, belli ahlaki yaklaşımların ve simgelerin, inançların çeşitli dini formların benimsenmesinde sanatın işlevsel bir payının olduğu kabul edilmektedir.¹²⁶ Sanatı toplumun düzenine hizmet eden bir kurum olarak tanımlamaktadırlar. Sanata edebiyat, din ve sosyopolitik konularda düşünceleri geliştirme işlevi yüklerler. İşlevsel görüş sanat yapıtının ahlaki bir görüşü ya da mesajı iletmedeki başarısı üzerine odaklanırlar.

5,Çatışmacı (Conflict) Yaklaşım

Diğer bir yaklaşım ise çatışmacı (conflict) yaklaşımdır. Çatışma kuramı, sosyolojik analizin merkezini işgal eden bir konu olmakla birlikte, yapısal işlevselciliğin hâkimiyetine karşı çıkan bir yaklaşımdır.¹²⁷ Çatışma kuramcıları,

¹²³ Wallace ve Wolf, a.g.e., s. 29.

¹²⁴ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 500.

¹²⁵ Avni Lala, *Dini-Sosyal Hareketlerin Sosyolojik Tahlilinde İşlevselci Yaklaşım* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 26.

¹²⁶ Cansu Karagül, *Bourdieu'cu Sanat Sosyolojisi Bağlamında 2000'li Yıllarda İstanbul'da Alternatif Tiyatrolar* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014

¹²⁷ Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınbay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.111.

toplumdaki parçaları öne çıkarırken güç, eşitsizlik ve mücadele konuları üzerine odaklanırlar. Buna göre toplumun her grubu, kendi çıkarı peşine gidip bu uğurda mücadele eder.¹²⁸

Çatışma yaklaşımı, toplumsal davranış ve etkileşimin asıl nedeninin güç elde etme ve mücadele sonunda ortaya çıkan gerginlik ve anlaşmazlık olduğunu iddia eder. Bir başka ifade ile çatışma, bireylerin birbiriyle giriştiği rekabet halleridir. Rekabet meydana geldikçe, bireyler ve gruplar arasında gerginlik, çatışma ve mücadele meydana gelir. Çatışma şu üç kabülden oluşur: İlki çıkarlardır. Bireyler veya gruplar diğerleriyle etkileşime girdiği andan itibaren kendi çıkarlarını dikkate alır. İkincisi, toplumsal ilişkileri belirleyen ve düzenleyen asıl faktör güçtür. Grubun diğer grubu sömürmesi için daha güçlü olması gerekir. Üçüncü olarak gruplar kendi amaçlarını gerçekleştirmek için değerler, ideoloji ve meşruluk kavramlarını birer araç olarak kullanırlar.¹²⁹

Genellikle çatışma denince, ilk akla gelen Marx'tır. Karl Marx'a göre, toplumu değiştiren asıl güç, gruplar arasındaki mücadeledir. Genellikle bu mücadele, burjuva ve proleterya sınıfların arasında vuku bulur. Marx mülkiyet temelinde baskı yapanlar ve bu baskıya maruz kalanlar şeklinde iki sınıflı bir toplum modeli çizer.¹³⁰ Marx'a göre çıkar ve çatışma insanın doğasında vardır. O şöyle der: *"İnsanlar çıkarlarına göre hareket etmedikleri takdirde; bunun, başkalarının lehine işleyen bir toplumsal sistem tarafından kendi gerçek çıkarlarının ne olduğu hakkında aldatılmış oldukları anlamına geleceğini iddia ederler"*.¹³¹

Marx, çatışmanın bir gün sona ereceğine ve insanların gerçek mutluluğa erişeceklerine inanır. Bunun için Marx komünizmin manifestosundan bahsetmiş ve komünizmi, dünyada eşitliği sağlayan tek gerçek kurtarıcı olarak görmüştür. Eşitlik, ancak sınıf kategorilerin kaldırılmasıyla mümkün olacaktır.¹³² Buna karşılıklı Weber çatışmanın hiçbir zaman son bulmayacağını ve insanlar yaşadıkça devam edeceğini

¹²⁸ Anthony Giddens, *Sosyoloji*. Yayına Hazırlayan, Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57.

¹²⁹ Wallace ve Wolf, a.g.e., s. 82

¹³⁰ Wallace ve Wolf, a.g.e., s. 94.

¹³¹ Wallace ve Wolf, a.g.e., s. 85.

¹³² Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Din Üzerine*, Çev. Kaya Güvenç, Sol Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2002, s. 81.

söyler. Yine Marx'a karşı olarak, fikir ve değerlerin bağımsız bir şekilde tarih üzerinde önemli etkileri olduğunu iddia eder.

Bu bakımdan çatışmacı yaklaşım sanatı bu yönüyle ele alır. Sanatın hegemonik gücü üzerinde durur ve sanatta hegemonyanın rolünü tartışır. Sanatın ideolojik tartışmalardan bağımsız olmadığını öne sürerken onu hegemonyanın bir parçası olarak görür. Bundan dolayı çatışmacı yaklaşım, sanatın sınıfsal ilişkilerin yeniden üretilmesinde ve de dönüştürülmesinde oynadığı role odaklanır. Sanat ürünlerine ilişkin görüşleri, değerleri, kuralları tartışır ve sanatın değer yüksüz olmadığını iddia eder.¹³³

Çatışmacı kuramının üzerinde yükselidği Marksist eleştiri de genellikle toplumsal eleştiri gibi bir sanat olayının nedenlerini araştırmaktadır. Aralarındaki fark ise şudur: Toplumsal eleştiri bu nedenlerin çeşitli olabileceğini iddia ederken, Marksist eleştiri ekonomik koşulları ve sınıf çatışmalarını temel alarak olayları bu iki nedene dayandırır. Yine toplumsal eleştiriden ayrıldıkları bir nokta da, sanat yapıtının oluşumunda rol oynayan toplumsal nedenleri yargılamasıdır. Bu anlayışa göre hiçbir yapıt, politik açıdan tarafsız değildir. Yazarın dünya görüşü, yapıtına koyduğu dinsel, ahlaksal ve politik öğreti Marksist eleştirinin değerlendirilmede ölçü aldığı unsurlardandır.¹³⁴

Marksist eleştiri sanatın kökeninde "iş" in yattığını iddia eder. Buna göre sanatın "iş" sonucu ilkel toplumların yaşamak için giriştikleri faaliyetlerden doğduğunu, romanın orta sınıfın güç kazanmak sonucu ortaya çıktığını, "sanat için sanat" öğretisinin kapitalist düzende sanatçının toplumdaki konumunu koparak kendini yabancı görmesiyle bağladığını ve sanatçının burjuva tutumuna karşı bu tavrı geliştirdiğini savunur. Marksist eleştiri "sanat için sanat" söyleminin çıkış nedenini "her şeyin satın alınabilir bir meta haline geldiği bu dünyada sanatçının meta üretmeme kararından" doğduğunu gösterir. Marksist eleştiri sanatın, sanat türlerinin, akımlarının ve biçimlerinin ekonomik alt yapı ve sınıf çatışmalarıyla olan ilişkilerini

¹³³ Tezcan, a.g.e., s. 49.

¹³⁴ Ötügen, a.g.e., s. 147.

belirterek bunların nedenlerini ortaya koyar.¹³⁵

6.Yorumsamacı (Interpretivist) Yaklaşım

Diğer bir yaklaşımda yorumsamacı yaklaşımdır. Yorumsamacı yaklaşım göre insan kendi varlığını, etrafını kuşatan bir anlamlar ağı içerisinde bulmaktadır. Anlamlar, insanın yalnızca zihinde olmayıp aynı zamanda eylemlerde de yer alır. Bunun yanı sıra sözkonusu anlam, kişilee özgü olmayıp aynı zamanda öznelarası (intersubjektif) bir nitelik de taşımaktadır. Bundan dolayı insanların birbiri ile olan tüm etkileşimlerini, anlam yüklü eylemler olarak da tanımlamak mümkündür. Anlam, insanın kendisinden bağımsız, somut, nesnel olarak belirlenmesi mümkün görülmemekte, Hem öznelin hem de nesnelin de altında bir anlamın var olduğu kabul edilmektedir. Yorumsamacı yaklaşım, değer ile olgunun, bağlam ile ayrıtının, gözlemlerle kuramın ayrılamayacağını vurgular, nicelleştirmeyi, kontrollü deneyi önemsememekte; öyküsel açıklamayı, nitel betimlemeyi öncelermektedir.¹³⁶

Yorumsamacı yaklaşım sosyal dünyayı, doğal gerçekliği içinde ele almaz. Çünkü toplum, belirli bir yaşam biçimlerine, aöz konusu yaşam biçimleri de belirli kültürel sisteme dayanmaktadır. İnsan yaşamı, doğal olaylardan farklı olarak insan ilişkilerinde kültürel/toplumsal olarak inşa edilmiştir. Bu yaşam biçimini düzenleyen ilkeler, yasalar ve kurallar da evrensel nitelikte olmayıp belirli bir sembolik ve kültürel sisteme özgü bir durumdur. Bundan dolayı sosyal bilimlerde nedensel bir açıklamaya ile değil; yorumsamacı, anlamaya dayalı bir açıklama yöntemini benimsemesi gerektiği fikri hâkimdir.¹³⁷ İnsan, hem özne (araştırma sürecini gerçekleştiren) hem de nesne (araştırmaya konu olan) konumundadır.

Sosyal eylemin anlamlı kültürel sembollerin oluşturulmasıyla kontrol edilebileceğini kabul eder, sosyal bağlılığın önemi üzerinde durur, fiziksel ve sosyal dünyanın tanımlanmasında paylaşılan ortak anlayışın yaratılmasının önemini vurgular. Söz konusu ortak anlayış, paylaşılan ortak bilgiye dayalı görülüp bu durum

¹³⁵ Ötgün, a.g.e., s. 147.

¹³⁶ Erol Göka ve diğerleri. Önce Söz Vardı.-Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme-. Vadi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24-25.

¹³⁷ İlkay Sunar. *Düşün ve Toplum*. Birey ve Toplum Yay. Ankara, 1986, s. 15-16.

da düzen ve istikrarın kaynağı olarak kabul edilir.¹³⁸

Geertz, anlamlar ağı olarak gördüğü kültürün anlaşılması için sadece anlama odaklanmamızın yetersiz olacağını bunun yanı sıra anlamlar arasındaki ilişkilerin de üzerinde durulması gerektiğini ifade eder. Ancak bu şekilde kültürün anlaşılmasının mümkün olabileceğini savunur. Üzerinde durulan kültürün anlaşılması için yapılacak en iyi şey ise, deneyimin kendisine odaklanmaktır. Geertz'a göre, kültürü anlamak/anlamlandırmak için sadece bireyin eylemlerini gözlemlemek yetersiz kalacaktır bunun için bireyin eylemlerine odaklanılması gerektiği savunur.¹³⁹

Bu yaklaşıma göre sosyal yapılar, gruplar, aileler, topluluklar, bireyler ve sistemler arasında karşılıklı bağlar bulunmaktadır. Bu yaklaşım sanatı; sosyal ilişkiler, koleksiyonerler, sanatçılar, akademisyenler, eleştirmenler, küratörler, sanat severler gibi birçok farklı aktörün bir araya gelmesini ve karşılıklı etkileşim sonucu oluşan bir sosyal sistem olarak görür. Bu yaklaşım aynı zamanda sanat yapıtını semboller, kodlar, işaretler taşıyan büyük bir yapı semiyoloji (işaret bilimi) olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁰ Sanat kişilerin duygularından bağımsız değildir. Her sanatçı kendi toplumunun gerçeklerinden hareket eder. Sanat toplumsal olayları, sorunları çeşitli semboller ve kodlar ile ifade etme aracıdır. Sanatçıyı ve sanat yapıtını anlamak dönemin toplumsal işleyişini anlamakla eş değerdir. Sanat yapıtları din, hukuk, aile, birey ve ideoloji gibi birçok alt bileşenin etkileşimde meydana gelmektedir.

2.3.3. Sanatsal Formların Oluşumu

Sanatsal ifadeler ve sanat yapıtları temel olarak kombine haldeki bir bilinç ile doğa ile insan arasındaki belirli bir döngünün bireyin bakış açısındaki şekil almış halidir. Sanatçı toplu bilincin ve bu döngünün bir zeminde şekil aldığı oluşumu sağlayan kişi olarak nitelendirilebilir. Bu değerlendirmeye göre, sanatta özgünlük yalnız bu bilinci ifadelendiren kanalın ona verdiği sınırlama ve biçim sayesinde mümkün olmaktadır. Esasında bugün, estetik ve sanat üzerine yapılan çok sayıda

¹³⁸ Douglass E Mitchell. "Action Theories and Issues Clarification" in Burdick Joel (ed.), *School Leadership A Contemporary Reader*, Sage Publications, Inc. Nevvburg Park, 1989, s. 240.

¹³⁹ Gözde Aynur Mirza. Hermeneutic anthropology and Clifford Geertz Yorumlamacı antropoloji ve Clifford Geertz. *Journal of Human Sciences* 13.2 (2016): 3483.

¹⁴⁰ Tezcan, a.g.e., s. 50.

yorumdan ve yaratıcılık ruhbilimi üzerine yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır ki, doğanın aynası olabilmek “taklitçilik” şeklinde yorumlanacak kadar basit bir özellik değildir. Bu kanının aksine “taklitçi” olarak nitelendirilen kişi gerçek özgünlüğün kaynağıdır. Burada, her sanatçı için kıstas, gerçek ya da doğa tanımının ne olduğudur. Neticede, sanatçının sanatı üzerinde öne sürmüş olduğu düşünceler ve estetik değerleri bu tanıma ve temel amaçlarına bağlı kalmak zorundadır.¹⁴¹

Esasında bir sanat eserinin biçimlendirme sürecine dâhil olması, sanatçının görsel dünyayı algılaması ile mümkün olabilmektedir. Bu durum özel bir çaba gerektirmekte ve bu eylemle sanatçı zihinsel imgesini var olan imgelerle karşılaştırmaktadır. Eğer ortak bir zeminde bunları buluşturursa sanat yapıtı oluşmaya başlamaktadır. Bu bağlamda sanatçının algılama süreci ve kendi zihin süzgecinden geçirerek, yorumlayarak icra etmiş olduğu yapım sürecinin neticesinde nesnelleşmiş bir sanat eseri meydana gelmektedir. Bu doğrultuda sanatçı bir sanat eseri meydana getirirken, sosyal, psikolojik, zekâ, bilinç düzeyi özelliklerini ve en önemlisi de duyular ve duyum aracılığıyla zihinsel süreçlerden geçerek oluşturduğu algılarını çeşitli ve karmaşık kaynaklardan beslemektedir.¹⁴²

Algılama süreci; optik kurallar içerisinde, evren, zekâ, inanç, mantık, bellek, duygu, duyum ve düşüncenin etkileşimi, iletişimi ve birlikteliğinde yol izleyen bir süreçtir. Bu etkileşimler sayesinde ortaya çıkan sanat yapıtı, dünyayı daha yaşanabilir, algılanabilir, anlaşılabilir kılmaktadır. Bu süreç içerisindeki en büyük etkeni algılayıcının psikolojisi oluşturmaktadır. Bir sanatın yapım aşaması belirli bir enerji sayesinde meydana gelmektedir. Bu süreçte algılamanın nesnel bir özellik kazanmasıyla birlikte psikolojik bir bütünlük oluşturulmaktadır. Sanatın en önemli unsuru olan “ortaya çıkarma süreci” bir yapma ve oluş sürecidir.

Görsel dünyanın algılanmasıyla birlikte oluşan imgeler, bir sanat eserinin ilk malzemelerini ihtiva etmektedir. Bununla birlikte bir imgenin fiziki olarak yapıldığı aşama yapıtın oluşum evresinin sadece bir bölümüne karşılık gelmektedir. Sanatçının kendine özgü materyalleri, araçları kullanmasıyla birlikte imgeler ortaya çıkmaktadır. Ancak bu faaliyetler bir yapıtı son aşamasına taşımak için yeterli

¹⁴¹Erzen, “Sanat Tanımları ve Sanatım Üzerine”, s. 319

¹⁴²Atalay, “Sanatçı İmgesinin Estetik Anlatım Sorunsalı”, s. 156

değildir.

Bir sanat eseri oluşturulurken imgenin yaratıldığı esnada, kişinin sinir sistemi büyük öneme sahiptir. Sanatçı duygu ve düşünceleriyle oluşturduğu imgeyi sinir sistemi vasıtasıyla yüzeye aktarabilmektedir. Her imgenin kendine ait bir gelişimi ve hikâyesi bulunmaktadır. Netice itibariyle ortaya çıkan imgeler sanatçının görmek istediği şeylerdir ve sanatçının duygusal ihtiyaçlarına göre şekil almaktadır.

İnsan düşüncesinin kendisine ifade bularak muhafaza edildiği tek alan sanattır. Sadece sanat yoluyla kişi; kendi duygu, düşünce ve isteklerini ortaya koyarak bir esere dönüştürerek hem şimdiyi hem ileriye etkiler. Bir sanat eserinin oluşum aşamasında sanatçının hareketinin gücünü, hızını ve yönünü görmemek imkansızdır. Sanatçının sanat eserini yapma coşkusu da onun psikolojik sanat yoğunluğuna geçer. İnşaat sürecinde kullanılan her aletin hareketi, mukavemeti ve direnci, görünür enerji ile yüzeyin yapısında ve dokusunda hissedilebilir. Kararsız bir çizgi roman sanatçısının yapım aşamasındaki psikolojisini, bir resmin yüzeyine yerleştirileceği düşünülen bir çizgi ile hiç bir kelime içermeyen, rastgele bir şekilde yansıtır.

Örneğin bir zemine konumlandırılan tüm objelerin kendilerine özgü anlamları bulunmaktadır. Devabil Kara bu durumu açıklarken taş, ağaç ve balık örneklerini vermiştir. Bu örneğe göre, taşın ağırlığı dikey hareketiyle bağlantılıdır. Bir ağaç ise istediği yöne doğru gelişim sağlayabilir ancak yer değiştiremez, bir balık ise istediği pozisyonu alabilir ve istediği yöne hareket edebilir. Aynı şekilde bir resim düzlemi üzerindeki her nesnenin kendine ait bir gelişimi vardır.¹⁴³

Bir sanat yapıtının sanatsal formunu alma aşamasında sanatçıyı etkileyen coğrafik ve sosyolojik konumu da önemli bir etkiye sahiptir. Toplumların tarihi incelendiğinde teknolojik gelişmeler gibi ileriye doğru olmayan bir “sanat gelişimi” vardır. Tarihsel farklılıklar ile sanat yapıtlarının estetik niteliğinin tartışılması ve karşılaştırılması, genellik yargılarının dışında tutulmalıdır. Bu nedenle sanatçıların yapıtları ve tarihsel kronoloji belli bir çerçeveye hapsedilemez. Çünkü sanatçıların,

¹⁴³ Devabil Kara, “Sanat Yapıtının Oluşum Süreci”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, (Kasım 2011), s.3

estetik nesne ve çevresi arasında sıkı bir bağı bulunmaktadır. İnsan doğal şekiller ve nesnelere içinde yeni kurgular gerçekleştirmektedir. Ortaya konan yapıt aynı zamanda insanın coğrafik, psikolojik ve sosyolojik konumunu da göstermektedir. Görsel sanatlar alanında ortaya konulan yapıtların üzerine gerçekleştirilen teoriler etrafında da şekillenen tartışmalar sanat yapıtını daha iyi çözümlemek, analiz etmek üzerine kurgulanmıştır. Bu analizlerde “sanatçı, yapıt, izleyici”, gibi ana başlıklar bulunmaktadır. Uzman, eleştirmen, sanatçılar da farklı birçok etkenin sanatçının bir eser ortaya çıkarması durumunu belirleyip etkilediğini ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁴

Bu bağlamda her sanat eserinin belirli bir forma dönüşmesi öncelikle sanatçısının yorumuna, iç dünyasına, psikolojik durumuna, daha sonra çevresel ve toplumsal etkenlere bağlı olmaktadır.

Sonuç olarak çalışmanın bu bölümünde kapitalizm kavramı kapitalist sistemin ortaya çıkış aşamaları, kapitalist sistemi var eden unsurlar meta ve metalaşma olguları, sanat kavramı ve bir sanat eserinin ortaya çıkışı ayrıntılı bir şekilde incelenerek bu sayede çalışmaya alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde sanat eserinin metalaşması ve bu durumun kapitalist sistemle olan ilişkisi incelenmiştir.

3. METALAŞAN SANATIN KAPİTALİZMLE İLİŞKİSİ

3.1. Metanın Kapitalist Üretimi

Marx metayı çözümlerken anaparanın büründüğü yeni kullanım şekli olarak tanımlamaktadır. Metanın bu duruma dönüşmesinin kavranabilmesi için ilk olarak anaparanın iyi anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Marksist bir okuma yapıldığında anapara, “kendini değerlendiren değer” veya “değer üreten değer” olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Anapara değer üretimini, ifadesini, birikim, yine birikim ve hep birikimde bulmaktadır.” Kapitalist üretimin olduğu yerde birikime imkân sağlayan nesne,

¹⁴⁴Atalay, “Sanatçı İmgesinin Estetik Anlatım Sorunsalı”, s. 146

metanın kapitalist üretimidir. Mevcut kısımda metanın kapitalist üretimi anlatılmaktadır. İlk olarak “ilişki” ve “süreç” olarak anapardan, ikinci olarak anaparanın değişen özelliklerinden, üçüncü olarak artık değerın kaynağından ve son olarak ise metanın kapitalist üretim ve ayrıca bu üretimin ilerleyen değişimlerinden bahsedilmiştir.¹⁴⁵

3.1.1. Hem bir İlişki hem de Süreç Olarak Sermaye

Marx’ın temel aldığı modern endüstriyel sermaye, kapitalist meta üretiminde esas olan sermayedir. Endüstriyel sermaye hakkında bilinen ‘sadece ağır sanayilerde görülen işletmelere has sermaye’ şeklindeki tanım doğru değildir. Endüstriyel anapara yani sermayeyi, aslında artık değerın üretilmesine fırsat veren sermaye olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Buna paralel, medya endüstrisi tanımı bahsedilen anaparanın artık değer üretmeye olanak veren özellik şeklinde tanımlanabilir.¹⁴⁶ Marx’ın değindiği biçimiyle anapara, hem bir “ilişki” hem de “süreç” olma özelliklerine sahiptir. Sınıflar arası toplumsal ilişkinin, aynı zamanda uğraşın önemli bir parçası olmasından dolayı sermaye kollektif bir yapıya sahiptir. Bu durum mevcut kapitalist üretim sürecinde “biriktirilmiş değer sahipleriyle sahip olmayanların” yüzleştiği toplumsal iş bölümünün mahsulü olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁷

Anaparanın süreç olması ise, aldığı tikel şeklin bir neticesidir. Anapara, kapitalist üretimde değerın üretimi üzerinden aralıksız çoğalma istikametinde meylederken, bu çoğalış anaparanın bilinen süreçlerden, bir başka deyişle para, meta, üretim yine meta ve sonunda yine paradan geçerek reelleşebilmesidir. Bu özelliğıyle anapara “hareket halindeki değer” olarak belirlenebilmektedir.

3.1.2. Emek Gücü Metası

Üretim sürecini organize etmek için, kapitalistler üretim için gerekli

¹⁴⁵ Zafer Kıyan, “Kültürel Ürünlerin Metalaşma Sürecinde İkili Üretim Yapısı”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 52.

¹⁴⁶ Marx Karl, *Kapital Ekonomi Politiğın Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*, Mehmet Selik, Nail Satlıgan (Çev.), İstanbul, 2013, s.172.

¹⁴⁷ Ernest Mandel, *Marx’ın Kapitali*, İstanbul, 2008, s.78.

gördükleri piyasadan girdiler satın alırlar. Söz konusu üretimi gerçekte başlatmak için, bu insanlar emek gücüne ayrı ayrı ihtiyaç duyarlar. Bu açıdan, emtia için emek gücü dışındaki üretim araçlarının mevcut maliyetlerinin ötesinde değer katamayacaklarını öğrenmek önemlidir. Marx, bu durumda, kapitalistler için savundu " sadece içerdikleri değeri metaya aktarabileceklerini düşünüyorlar." Bir miktar üretim aracı, biçimi değiştirerek bunu değiştirebilir, örneğin; bu deri ayakkabı üretimi olarak gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, bu değişimin mevcut haliyle bir sonucu olarak, fazlalık meydana gelmez. Bu noktada, Marx'ın şekil değiştiren maddeler olarak tanımladığı şeyin genellikle hammadde olarak kullanılan araçlar olduğunu belirtmek gerekir. Kültürel mallar için hammadde misyonunu gören "içerik", üretim sürecinde şekil değiştirmeyerek genellikle farklı bir formasyona dönüşür. Kültürel malların üretim sürecini tartışırken, bu konu tekrar tartışılacaktır.¹⁴⁸

Makinelerin ağırlıklı olarak üretimde yer aldığı trajik bir durum var. Kapitalist düzenin emek gücü farklı çalışır. Kendi değerinden çok değer üretme kapasitesine ve yaratıcılığa sahip olan ve hatta dolaylı olmayan yollarla metaya aktaran tek emtia. Marx bu durumu "değişmez sermaye" ve "değiştirilebilir sermaye" olarak ikiye böldü. Sermaye, üretim durumunda ürünün değerini aşmayan araçların toplamına karşılık gelen esastır. Değişen sermaye, emek gücünün satın alınmasına karşılık gelen esastır.¹⁴⁹

Kullanım değerini üretmek için kullanılan işgücü fizyolojik bir özelliktir ve baş, kol ve diğer ekstremitelerde bulunabilir. Buna dayanarak, iş gücü, insan vücudundaki tüm becerileri kapsar. Bir sonraki sayfalarda belirtildiği gibi, bazı iletişim analistleri, izleyicinin televizyon izlerken emek gücünü harcadığını ve paralel olarak izleyebilme yeteneğinin emek gücünün tüketildiği anlamına geldiğini ileri sürmektedir.¹⁵⁰

Emek gücünün meta olduğunu söylemek ve emeğin kendisinin emtia olduğunu söylemek arasında bir fark vardır. Bu fark, değer nasıl oluştuğunu

¹⁴⁸ Kıyan, s.59.

¹⁴⁹ Marx, s.210.

¹⁵⁰ Kıyan, s.60.

anlamak açısından artık çok önemlidir. Emek gücü insandaki gizli potansiyel olsa da, emek güç kullanımı ile ortaya çıkan şeydir. Marx'ın yaptığı benzetme konuyu daha anlaşılır hale getirir: sindirim sindirim gücünün kullanılmasıdır ve emek emek gücünün kullanılmasıdır.¹⁵¹ Özetle, biri insana özgü bir fizyolojik özelliktir, diğeri ise insana özgü bir özelliktir. Bu, kapitalistin bir süre kiraladığı veya sahip olduğu emeğin gücüdür ve piyasadaki fiyatı öder. Kapitalist böylece emek gücünün belirli bir süre için çalışmasını sağlar. Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli detay, zaman sınırının kendisidir. Bunun nedeni, toptan ve dönem dışı satın alma emek gücünün sahibi meta değil, onu bir köle haline getirmesidir.¹⁵²

Bununla birlikte, kapitalistin emek gücünü piyasada hazır bulması için iki temel gerek vardır. İlk olarak, emek bir mal olarak satışa sunulmalıdır. Bunun gerçekleşmesi için, işgücünün sahibi mevcut emtia üzerinde koşulsuz tasarruf hakkına sahip olmalıdır. İkincisi, iş gücü olan herkes için hiçbir üretim aracı olmamalıdır. Başka bir deyişle, kendi emek gücüne sahip olduğu malların satılması sırasında değil, var olan gücün bir mal olarak vücuduna ait olduğunu iddia etmesi durumunda olmamalıdır. Elbette, bu koşullar her zamanki gibi gerçekleşmedi. Marx koy” gibi ... doğa, insanları bir yandan para ve mal sahibi olarak ve diğer yandan emek gücünden başka bir şey yapanlar olarak yaratmaz."Özgür" çalışma tarihi de Marx tarafından İngiltere'ye dayalı olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, sadece İngiltere ile sınırın çizilmemesi gerektiğini, diğer farklı şehirlerde ve ülkelerde var olduğunu ve bugün hala devam ettiğini, diğer yandan her birinin ortak bir temeli olmadığını, diğer yandan hepsinin orijinal taraflarına sahip olduğunu belirtmek yararlıdır.¹⁵³

Emek gücü bir meta şeklinde meydana geldiği için, bu durumun hem kullanım hem de mübadele değeri lazım gelmektedir. Fakat, Foley'in (2010: 56) belirttiği gibi;¹⁵⁴

“Toplumsal açıdan bakıldığında, işgücü gücü kesinlikle başka mallarla değil. Çok farklı üretim ilişkilerinde üretilmektedir. Örneğin, normalde emek üretim

¹⁵¹Marx, s.175.

¹⁵²Desai Meghnad, *Marksist İktisat Teorisi*, İstanbul, 1977, s. 21.

¹⁵³Marx, s.680-730.

¹⁵⁴Duncay K. Foley, *Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi*, Ankara, 2010, s.56.

sürecinde, değer artık herkes tarafından el konmaz. Toplumsal anlamda, emek gücünün üretimi, insanların ve yeteneklerinin, kapasitelerinin ve bilincinin yeniden üretilmesidir; emtia üretiminden bile çok daha karmaşık ve takdire şayan bir olgudur.”

3.1.3. Metanın Kapitalist Mübadele Süreci

Sermaye (anapara) dolaşım sürecinden bahsederken, Marx'ın özellikle Kapital çalışmasının ilk hacminde yoğunlaştığı ve üretim aşamasının giderek daha fazla ön plana çıktığı formla değişim fazına fazla odaklanılmamaktadır. Üretim aşaması artık değerın ortaya çıkması için çok önemli olmasına rağmen, değişim alanı da artık değerın ortaya çıkması çerçevesinden benzer bir öneme sahiptir. Ana sahipler, üretim sürecinde artık değer tabakasının tüm risk ve endişelerini emtialara taşırlar. Ancak, mevcut mallar değiş tokuş edilmedikçe, tüm bunlar boşa harcanır. Bununla birlikte, Sermaye aynı zamanda en temel özelliği olan sermaye olma kalitesini de kaybeder. Marx ilgili, " [s]ermaye, yeniden üretim sürecini başlatmak için, ancak dolaşım aşamaları, o dolaşır ölçüde bir sermaye olarak dönüşümün çeşitli uğrak... sermaye tamamlanmış ürün [yani meta] şeklinde aktif olmadığı sürece, sermaye sermaye olarak etkili olamaz, yadsınamaz bir sermayedir.”¹⁵⁵

Dolaşımın tamamı üzerinde rastgele ortaya çıkabilecek herhangi bir aksi durumun *kapitalizmin kendisi ve tekil kapitalistler* için hatırı sayılır şekilde hasarlı neticeleri vardır. “Sermaye ilk para meta fazında durursa, para-sermaye gömülü biçimde donar; üretim aşamasında durursa, üretim araçları bir yandan işlevsiz kalırken, işgücü diğer yandan işsiz kalır; son meta para fazında durursa, satılmamış emtia stokları dolaşım akışını tıkar”.¹⁵⁶ Bu açıdan; “[s]ermayenin dolaşımı, herhangi bir değer kaybı olmaksızın sürekli dönüşümlerin bir aşamadan diğerine gerçekleşmesini gerektirir.”¹⁵⁷

¹⁵⁵Marx Karl, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri*, Ankara, 2003, s.37.

¹⁵⁶Marx Karl, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*, Mehmet Selik, Nail Satlıgan (Çev.), İstanbul, 2013, s.57-58.

¹⁵⁷David Harvey, *Sermayenin Sınırları*, Ankara, 2008, s.146,149.

Dolaşım sürecinin hassas işleyişi, kapitalistleri, her aşamada meydana getirecek mümkün sorunlar ile uğraştırmak mecburiyetinde bırakmaktadır.¹⁵⁸ Bu durum anaparanın dolaşımının devir daimini başarıyla bitirmesi bakımından zorunlu bir süreçtir. Başka bir deyişle, Müdürün her aşamayı başarıyla bitirmesi mümkündür. Bu bağlamda, kapitalistler, paralarının önemini kaybetmeden hem uygun maliyetle hem de piyasada üretim, hammadde ve emek gücü araçlarını bularak “para meta” evresini sona erdirmelidir. “Daha sonra hem genel sosyal ortalamayı yakalamak hem de canlı emekten kalıntı değeri çekebilmek için gerekli olan üretim ritmini ve yoğunluğunu ayarlayarak üretim meta fazına geçmelidirler. Meta para aşamasını piyasa değişim sürecine mal koyarak sona erdirmelidirler. Kapitalistler için önemli olan dolaşımın tamamlanması olmasına rağmen, bunun ne kadar tamamlanacağı da çok önemlidir. Burada da yine sosyal ortalama yakalanmalıdır. Dolaşım ne kadar kısa olursa, sermayenin geri dönüş oranı o kadar yüksek olur, artık değer in gerçekleşme süresi o kadar kısa olur.”¹⁵⁹

Bu kısımda, iletişim teknolojilerinin dolaşımının zamanı eksiltmedeki rolünü düşünmek oldukça sansasyoneldir. Marx ve Engels’in eserlerinde iletişimin nerede durduğunu açıklamak amacıyla olan Yves de la Haye çalışmasında, iletişim araçlarının anaparanın gereksinimleri doğrultusunda şekil aldığını yazmıştır. Haye ayrıca, mevcut araçların üretim ilişkilerini şekillendirmedeki rolüne ek olarak anapara üretim döngüsünde *yağlama* işlevini de başarıyla uyguladıklarından bahsetmektedir. Yazar, yağ makinedeki herhangi bir işlevi uyguluyorsa iletişim araçları da anapara için benzer misyonu görmesi gerektiğini savunmaktadır: onun içinde gezer, fazla ısınmayı hudutlandırır, çatlama yok etmek için sürtünme noktalarını kaplar. İletişim araçları ve aynı zamanda bu araçların yardımıyla oluşan kültürel araçlar, hem maddi altyapıyı gerçekleştirir hem de ideolojik yardımla Müdürün üretimini bitirme açısından yararlı görevleri yerine getirir.¹⁶⁰

Hem dolaşımın tamamlanması hem de bunun kısa bir süre içinde, az ya da çok maliyet için uygulanan her türlü prosedürün ana sahipleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi söz konusudur. Başka bir deyişle, hissedarların üretim veya işgücü

¹⁵⁸Harvey, s.148-152.

¹⁵⁹ Kıyan, s.72-71.

¹⁶⁰ Akt. Kıyan, s.73.

araçları için bir miktar ücret ödemesi, üretim sürecini organize etmek için teknolojiye yatırım yapması, çeşitli malların sonuçlarını değişim için nihai varış noktalarına taşımak veya meta için reklam için hisse tahsis etmek bir maliyet unsurudur.¹⁶¹ Bunlar, değerin gerçekleştirilmesi açısından üretken veya üretken olmayan süreçler olarak ayrılır.

3.2. Sanatsal Üretim Kapitalist Forma Doğru Dönüşümü

Sanatsal aktiviteler her üretimde olduğu gibi belirli bir sürecin içerisinde evrilerken boyut kazanırlar. Kapitalist devrim ve süreç ile birlikte sanatsal aktiviteler kendi üretim süreçleri içerisinde estetik kaygı ve endişeleri bir kenara itip kapitalist mübadele süreçlerine entegre oldukları görülmektedir. Sanatta gelinen bu nokta kapitalizmin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Aşağıda bu konuya ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

3.2.1. Kapitalist Dönemde Sanatsal Üretim

Kapitalizm tüm üretim ve mübadele süreçlerini derinden etkileyerek onlara yeni formlar kazandırmıştır. Kapitalizmin karşı koyulamaz bu gücü ve etkisi zamanla sanatsal üretimi de etkilemiş ve ortaya sanatsal değerlerden uzak ticari kaygılarla işlenmiş ve üretilmiş eserleri ortaya çıkarmıştır.

Kapitalizm sanatsal gerçeklikten kopuk bir pozisyon almaktadır. Sanatçının ürettiği en önemli şey olan eser, fert için oldukça kolay bir tüketim nesnesi şeklini almıştır. Sanatçı, eserinin piyasada yarattığı maddi zenginlik ölçüsünce değerlidir. Kapitalist düzende eser, sanatçının emeğini hiçe saymakta, meta olarak parasal değeriyle var olmak zorunda bırakılmaktadır. Bir sanat eserinin piyasada maddi karşılığı yoksa ne kadar emek olursa olsun o eser “yok hükmündedir”. Zaten bu yüzden ‘getirisi olmayan’ tiyatrolar kapanmaz mı? Ya da ‘gündem olmayan’ müzisyenlerin eserleri satış yerlerinde yerini almaz? Özellikle günümüzde tek özelliği sosyal medyada ‘ünlü’ olmuş olan kişilerin kitaplarının her yerde yerini alması da bu yozlaşmış düzenin getirdiklerinden değil midir? Tam tersine içinde

¹⁶¹Harvey, s.148-152.

yılların emeği olan ancak para etmediği için değersiz görülen eserler tanıtılmaz. Bu durumun getirisi de ne yazık ki kültürün yerine niteliksiz popüler kültürün alması olarak değerlendirilebilir. İşte bu düzen, hükmettiği işçi sınıfının sadece eğitim değil, sanatsal ve kültürel alanda da cahil bırakıldıklarının canlı bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶²

Kültürel ve sanatsal mallar, yaratıcılarının imzası ve adıyla anılır. Ryan işaret etmeye çalışırken “her kitabın bir yazarı olmalı, her bölümün bir bestecisi olmalı, her filmin bir senarist, yönetmen ve başrol oyuncusu olmalıdır. Diğer tüm malların, borsanın değerlerini gösteren bir etiket ile piyasada işlem görmesi ve para nedeniyle, malların hangi koşullar altında pazara geldiği gerçeğini gizlediği gibi, kültürel malların sahip olduğu bu pullar benzer bir durum yaratır ve sübjektif ve bireysel çaba ile üretildikleri algısını yaratır.”¹⁶³ Tam bu nokta da sanat eserleri meta tartışmalarının içine çekilmektedir. Çünkü sanat eserlerini salt etiketler üzerinde konuşmak ve tartışmak sanat eserlerini kapitalizmin bir parçası haline getirmekte ve onlara maddi atıflarda bulunulmasına sebebiyet vermektedir.

3.2.2. Frankfurt Okulu Kültür Endüstrisi ve Sanat

Sanat insanoğlu ile yaşıt bir olgudur. Birbirleriyle paralel bir gelişim ve değişim gösteren sanat ve insanlık tarih boyunca çeşitli değişimleri de beraberinde getirmiştir. İlkçağlarda ortaya çıkan her etkinlik aslında toplumların sanat anlayışlarını oluşturmalarına zemin hazırlar. İleriki zamanlarda ortaya çıkan üretici ve tüketici toplum kavramları işbölümü, ekonomi, kapitalizm gibi ifadelerin hayatımıza girmesinde başlıca role sahiptir.

Bu durumun sanata yansıması önceleri sanatsal etkinliklerde takasa dayalı bir ekonomik sistemin benimsenmesi ,ekonomiyle birlikte de yerini ticarete dayalı bir sisteme devretmesiyle başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte popüler kültür, kitle kültürü gibi farklı ifadeler ortaya çıkmıştır.

¹⁶²Eren Koçer, Sanat ve kapitalizm üzerine, 2019, <https://zirhlitren.org/sanat-ve-kapitalizm-uzerine/> (10 Nisan 2019).

¹⁶³ Bill Ryan, *Making Capital from Culture: The Corporate Form of Capitalist Production*, New York, 1992, s. 45.

Frankfurt Okulu yani eleştirel teori aslında temelde ele aldığı görüşle bireyi insani sayılmayan kurallara boyun eğdiren Aydınlanma geleneğine karşı olma görüşüyle literatürdeki yerini almıştır. Bu durum yabancılaşmaya sebebiyet vermiş ve tabiki her alanda olduğu gibi sanat ve toplum alanında da etkileri görülmüştür.

Eleştirel teori kendini en çok kültür kavramında gösterir. Kapitalizm ile birlikte hayatımıza giren kültür endüstrisi bu durumu daha da tartışılır hale getirmiştir. Adorno'ya göre; kültür endüstrisinin kökeninde yatan kâr güdüsü, ideolojinin nesnesi haline gelmiş ve her şartta yerine getirilmesi gereken, kültürel mülklerin satılması gerekliliğinden dahi bağımsızlaşmıştır: “Kültür endüstrisi birer birer şirketlerden ya da satılabilir nesnelere bağımsız olarak halkla ilişkilere, kendi başına ‘itibar’ üretimine yönelmiştir.”¹⁶⁴

Adorno, ‘Endüstri’ kelimesinin ilk olarak birinci anlamında kullanılmasının yanlış olduğunu belirtmiş, bu terimin sadece üretim sürecini değil, kültürel malın standartlaşmasını aktarmak sebebiyle kullanıldığını belirtmiştir. Kültür sanayisindeki teknik kavramının, sanat eserlerindeki yöntem ile yalnızca isim bakımından benzeştiklerini söyler Adorno; sanat eserlerindeki teknik, bizzat nesnenin iç teşkilatlanması, orijinal içsel mantığıyla teşkilatlanması ile ilgili iken; kültür sanayisindeki teknik ise aksine, en baştan itibaren dağıtım ve mekanik yeniden üretim ile alakalıdır ve bundan sebepler zaman nesnesine dışsal kalmaktadır:

“Kültür endüstrisi, ürünlerine dahil edilen tekniklerin kendisini potansiyellerinden özenle koruduğu ölçüde ideolojik destek bulabilir. Bir parazit gibi malların maddi üretiminde uygulanan aşırı sanatsal teknikten yararlanarak yaşıyor ve bunu yaparken estetik özerkliğin gerektirdiği resmi yasaları göz ardı ederek işlevselliğiyle ima edilen iç sanatsal bütüne olan yükümlülüğünü ihmal ediyor. Kültür endüstrisinin fizyonomisi, bir yandan verimlilik artırıcı, fotoğrafik sertlik ve kesinlik karışımı, diğer yandan bireysel kalıntılar ve tekrar rasyonalize ve uyumlaştırılmış romantizmden oluşur.”¹⁶⁵

Burada tüm sanatsal kuralların yok sayılması sanat üretiminde kapitalist ve

¹⁶⁴Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*, Bülent O.Doğan (Çev.), Ankara, 2003, s.76.

¹⁶⁵Adorno, s.79.

metalaştırıcı bir başkalaşımın varlığına işaret eder. Sırtını ideolojik ve maddi gerçeklere yaslayarak ilerleyen sanat zamanla kendini tüketir hale gelecektir.

Kültür Endüstrisi tarafından sunulan “düşük sanat” eserlerinde bir çocuk zihnine hitap eder bir içerik ve sıklık vardır.” Bir Hollywood film yapımcısının, “biz filmlerimizi on bir yaşındaki bir çocuğun beğenebileceği biçimde çekiyoruz” demesinde aslında, “halkı on bir yaş bilinç düzeyinde tutmayı hedefliyoruz” anlamı yatmaktadır.” Kültür Endüstrisinin bu sığ üretimi müzikte de kendini göstermektedir. “Kültür Endüstrisi ile ortaya çıkan hafif müzikle insan bir karmaşaya düşmekte ve ritmik sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar da anında basit bir temponun zaferi ile çözümlenmektedir.”¹⁶⁶

Sanatın metalaştırılmasını belirleyen kapitalist ekonomik ve politik düzen, sanat piyasasının devamlı dinç olması sağlamakta ve sanata ait kaideleri tanımlayarak yapay bir değer yaratmaktadır. Müzayede firmaları ve koleksiyoncular, kimi sanatçıları aynı zamanda sanat yaklaşımlarını suni yolla destekleyerek piyasayı yönlendirebilmektedir. Örneğin, Damien Hirst, sanat piyasasının bahsettiğimiz biçimde piyasaya sunduğu sanatçılardan sadece biridir. Onun, “For the Love of God” (Şekil 3.1.) isimli tahminen 20 milyon dolar olduğu düşünülen eserin; 30 Ağustos 2007’de 100 milyon dolara, adının söylenmesini istemeyen yatırımcı gruba satılması, sanat piyasasının yapay değer oluşturmada oldukça başarılı olduğunun güzel bir örneğidir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Adorno, 2003’ ten akt: Akyol, a.g.e., s. 32.

¹⁶⁷ Ayşe Değirmencioğlu, “Modernizm Sonrası İktidar Formlarına Direnişte Sanatın ve Sanatçının Rolü”, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, *Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü*, İstanbul, 2013, s. 119

Şekil 3.1: Damien Hirst, ort he Love of God, 2007, Platin, elmas, gerçek insan dişi, 17,1 x 12,7 x 19,1 cm

Kaynak: <http://alexasigno.co.uk/rijksmuseum-amsterdam-damien-hirsts-for-the-love-of-god/>

Bu kapitalist sistemde her alanda olduğu gibi sanat alanı da doğal olarak küresel firmaların sahip olduğu iktidar ve baskıcı bir yönetime maruz kalmaktadır. Ancak bu maruz kalma, ekonomideki gibi direkt değildir. Sanat eleştirmeni Julian Stallabrass *Sanat A.Ş.* adlı kitabında; “sanatın nispeten küresel neoliberal ekonominin katı araçsallık alanının dışında durabilmesini, kendine özgü ekonomisine borçlu olduğunu ve bu ekonominin benzersiz ya da nadir nesnelere imalatına dayalı, mekanik röprodüksiyonu reddeden bir ekonomi”¹⁶⁸ olduğunu söyler. Stallabrass, serbest ticaret ve özgür sanatın birbirlerine görüldüğü kadar ters olmadığını da ilave eder: “Sanat ekonomisi finans kapital ekonomisini çok yakından takip eder, finans kapital ekonomisindeki gelişmelerin etkileri çok kısa sürede sanat ekonomisinde de hissedilir”¹⁶⁹ Ancak, tamamen kozmopolit bir düzende ticari sayılara bakıp kültürel kontrolün işaretlerini çıkarmak güçtür. Öyle durumlar olur ki, “ABD’de yaşayan

¹⁶⁸Julian Stallabrass, *Sebest Bölge mi?, Sanat. A.Ş.- Çağdaş Sanat ve Bienaller*, Esin Soğancılar (Çev.), İstanbul, 2010, s.13.

¹⁶⁹Stallabrass, s.14.

Çinli bir sanatçının işini Britanyalı bir sanat taciri aracılığıyla satın alan bir Alman koleksiyoncuya rastlayabiliriz.”¹⁷⁰ Yine de Stallabrass’a göre, ülke genelinde ticaret hacmine ait bir fikir edinmemiz olasıdır. Ayrıca sanat piyasasındaki beynelmil ticaret hacminin yüksek seviyesi düşünülürse, bu bizlere evrensel hegemonyaya ait bir tahmin aracı olabilir. O’na göre, bu mevcut durum finansal gücün dağılımı ve kültürel egemenliğin bölüşümü arasında dikkat çekici benzerlikleri tespit edebileceğimiz noktadır:

“Küresel sanat satışlarının yarısının hemen altında yer alan ABD'nin bir kültür yargıcı olması sürpriz değil. Öte yandan Avrupa, kalan satış hacminin büyük kısmını ele alıyor ve bunların yaklaşık yarısı İngiltere'nin elinde. Fransa sanat kaçakçılığı alanında önemli bir kaynaktır ve İtalya ve Almanya bu alanda önemli pazarlara sahiptir. Sanat eserinin fiyatları ve satış hacmi borsa ile yükselir ve dünyanın en önemli finans merkezlerinin de en önemli sanat satış merkezleri olması tesadüf değildir. Bu paralelliği tespit ettiğimizde sanatın yalnızca amaçsız bir serbest oyun alanı olmadığını biliyoruz; sanat piyasası aynı zamanda sanat çeşitli amaçlar için yatırım, vergiden kaçınma ve kara para aklama için kullanıldığı ikincil bir spekülasyon piyasasıdır.”¹⁷¹

Kültürün Özelleştirilmesi 1980'ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi isimli kitabın yazarı olan araştırmacı, yazar ve sanat tarihçisi Chin-tao Wu, kitabında, çağdaş kültürün ve özellikle güncel sanatın, özelleştirme sürecinden ne ölçüde etkilendiğini araştırmıştır. Wu’ya göre; özellikle 1970’li senelerden beri kültür ve sanata müdahale eden işletmeler, bu tarihten önce sınırlı bir biçimde müdahale etmekteydi.

Wu Chin Tao bu durumu şu şekilde açıklar:

1980'lerden itibaren, Atlantik'in her iki tarafındaki şirketler sanat koleksiyoncu faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başladı. Kendi küratörleri ve sanat bölümleri ile donanmış olan bugünün şirketleri, ekonomik güçlerini kullanarak, yurtiçinde ve yurtdışında yarattıkları koleksiyonları sergilemeye başladılar, böylece kamu müzeleri ve galerileri ile imtiyaz ve otorite açısından yoğun bir rekabete girdiler. Aynı

¹⁷⁰Stallabrass, s.14.

¹⁷¹Stallabrass, s.15.

zamanda, sanat müzelerini ve galerilerini bir tanıtım aracına dönüştürdüler: kültür kurumlarının toplumumuzda sahip olduğu işlevi devraldılar ve bu kurumların sosyal statüsünden yararlandılar.”¹⁷²

Wu, şirketlerde özellikle sanat galerilerinin oluşturulması gerektiğini, kamu müzelerinin şubelerini açmalarının elzem olduğunu ya da firma bünyesinde veya ülkenin çeşitli alanlarında gezici sanat sergileri düzenlemelerinin; bu alandaki hırslarının boyutunu gösterdiğini söyler. Firmalar, sanatı sanki gündelik iş alanlarında vazgeçilmez bir oluşmuş gibi gösterme gayretindedirler. Wu’ya göre, iş dünyasının tesiri şu anda aktüel sanatın her düzeyinde iyice adım atmış vaziyettedir: “Üretiminden yayılmasına, alımlanmasına kadar”¹⁷³ şeklinde özetlemektedir.

Günümüzde aktüel sanatın teşkilatlandığı ortamlarda sanat idaresinin bir hayli yükseldiğini görmekteyiz. Sanat yönetimi, sanat etkinliklerinin yönetenin ötesinde sanatın büyük ölçekli şirketlerin dokusuna eklemesini sağlamaktadır. Küresel neoliberalizmle birlikte şekillenen küresel sanat piyasası, kapitalist ekonominin formlarıyla şekillenmektedir. Dağıtım, pazarlama ve finansmana öncelik veren bu müesseseleşme sonunda kendi medyasını meydana getirmeye başlamıştır. Özel müze ve fuarlarda sanat, pazarlama teknikleri ile alınıp satılır hale dönüştürülmüştür. Özelleştirme artık küresel anlamda iktidarını ilan etmiştir.¹⁷⁴

1990' lar bienallerin bütün dünyada artarda devreye girdiği, çağdaş sanat müzelerinin sayısının arttığı yıllar olmuştur. Bahsedilen müzelerde firmaların çalışma modelleri ile uygulanmaya geçilmiş ve faaliyetler ticarileşmiştir. Müzeler iş dünyası ile işbirliğine girmeye başlamıştır. Bienallerin fihristlerin destekleyici ve katkıda bulunan listelerinde görülen karışım, rastgele bir bienalin oluşturduğu ittifak ağları hakkında oldukça bilgilendiricidir: “Markalarının daha iyi tanınması için çabalayan büyük-küçük özel sektör kuruluşları, kültür ürünlerini öne çıkarmak isteyen ülkeler, kentsel dönüşüm umudu besleyen bölgesel kurumlar ve araştırma

¹⁷² Wu Chin-Tao, *Kültürün Özelleştirilmesi- 1980' ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi*, Esin Soğancılar (Çev.), İstanbul, 2005, s.16.

¹⁷³ Wu, s.19.

¹⁷⁴ Değirmencioğlu, s.117.

alanındaki prestijlerini yükseltmek isteyen üniversiteler.”¹⁷⁵

Yenidünya sistemi, sanatçıyı yarış ve beynelmilel kariyer kıskacına almaya ve sanatı da tenkidi olmayan, gösteriş ve eğlence dünyasına hapsetmeye eğilimlidir. Lakin aktüel sanatın bütünüyle azamet ve cümbüşten oluştuğunu, teorik tabandan uzak ve siyasal projelere açık olmadığını ileri sürmek doğru bir tutum olmayacaktır. Aktüel sanatın algısal, deneysel, eleştirel, katılımcı yönünü de görmek gerekmektedir. Günümüzde iletişim insani ilişkileri, kontrol mekanizmalarının derinliklerine sürüklerken; “sanatsal eylem, alçakgönüllü dallar yaratmaya, birtakım tıkanmış geçitleri açmaya, birbirinden uzak tutulan gerçeklik katmanlarını birbiriyle temasa geçirmeye”¹⁷⁶ çalışmaktadır. Sanat özgün tecrübelerle paralel bağlı öznelik ortaya çıkarabilir ve “çağdaş yapıtın formu, maddi formundan öteye uzanır: Birleştirici bir öge, dinamik bir bitişkenlik ilkesidir o.”¹⁷⁷ Sanat günümüz dünyasında hem estetik kaygıları hem de maddi kaygıların birlikte yorumlanarak ele alındığı bir aktivite olarak geçerliliğini sürdürmektedir.

4. SONUÇ

Sanat, insanlığın yarattığı eserlerde güzellik idealinin ifadesi olarak tanımlanır. Bu açıdan, sanat üretimini bir dize değiştirme işlemi olarak karakterize etmek mümkündür. Diğer ifadesiyle sanatsal yaratma, gerçekliğin yeniden üretilmesidir. Sanat ve sanat eserleri evrensel niteliktedir. Çünkü insanlık tarihi boyunca var olmuştur. O insanlık ile yaşıttır. Hayattan çıkan bir insan faaliyetidir. Ancak bunlar yaştan yaşa ve toplumdan topluma farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

Sanatı Platon ve Aristoteles'ten beri gelen mimesis (yansıma) teorisiyle açıklamanın daha ötesinde bir noktaya taşımak mümkündür. Çünkü sanatın artık sosyal gerçekliği anlatmayacağı, yansıtmaya çalışmayacağı, aksine toplumun gerçekliği için bir örnek oluşturacağı ve ona rehberlik edeceği varsayımında bulunmaktadır. Aynı zamanda gerçek ve düzenli bir toplum gerçekliğinin güvencesidir. Doğduğu topluma yönelir ve yanlış gerçekliğe karşı muhalefetini ifade

¹⁷⁵Stallabrass, s.40.

¹⁷⁶Nicolas Bourriaud, *İlişkisel Estetik*, Saadet Özen (Çev.), İstanbul, 2005, s.11.

¹⁷⁷Bourriaud, s.38.

eder. Çünkü bulunduğu topluma karşıdır. Bu pozisyonu kazanmasının tek şartı özerk olabilmesidir. Sanatın özerkliği, kapitalizmin gelişimi ve sanat eserlerinin piyasa koşullarında diğer emtia olarak tanıtılmasıyla gündeme gelir.

Modern üretim güzellik idealinin sanat için bir gereklilik olmadığını, Çağdaş Sanat düşüncesinin evreninde yer almadığı önermesini savunmaktadır. Bir sanat eseri mutlaka bir güzellik etkisi yaratmak zorunda değildir. Bugün çağdaş sanatın yaratılmasında yer alan temel noktalar maddi gerçeklikler ile açıklanmaktadır. Maddi gerçeklik arayışı sanatın yaratıcılığını ve özgünlüğünü zamanla törpülemiştir.

Maddi kaygılar ve ticarileşen sanat anlayışı sahte sanatı doğurmuştur. Hiç şüphesiz kültür endüstrisinin bunda yadsınamaz bir payı bulunmaktadır. Sanayi toplumunun kurallarının geçerli olduğu bir toplumda ve sosyal düzende sanatta tıpkı insan gibi meta-nesne haline dönüşür. Adorno bu durumu Marx'ın meta-fetişizm analiziyle açıklamaya çalışır. Adorno'ya göre, kültür endüstrisi tarafından üretilen yaygın sanat eserleri değil, başlangıçta pazar için üretilen metalardır. Endüstri, standartlaşma ve yaygınlaştırılma tekniklerinin rasyonelleştirilmesine gönderme yapmaktadır. Horkheimer ve Adorno'ya göre kültür endüstrisi ile makine endüstrisi arasında nitelik açısından hiçbir fark yoktur. Kültür endüstrisi bir makinanın dişlileri gibi tüm sanatsal yaratıcılığı çarkları arasında ezmektedir.

Kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumlarda, sanatsal eserlerin değeri, insanların istek ve ihtiyaçlarının karşılanması üzerine kuruludur. Üretim, tüketim ve yönetim gibi gerekler değiştikçe, başka bir deyişle kapitalizm dönüşüm geçirdikçe, emeğin gücünden yararlanma yöntemi ve biçimleri de değişmiştir. Kapitalist üretim tarzının ele geçiremediği tek ve son kale olduğuna inanılan sanatın artık bakir olmadığı söylenebilir. Kapitalizmle yaygınlaşan “metalaşma” ve “nesneleşme” sürecin günümüzdeki sanat eserlerinde de görmek artık mümkündür.

Bu bakımdan kapitalizm meta üretimi ve paranın dönüşümünü temsil eden liberal düşüncesinin ideolojik alt yapısını oluşturan temel bir dayanaktır. Kapitalizm ile birlikte hayatımıza giren kültür endüstrisi bu durumu daha da tartışılır hale getirmiştir. Kapitalizm her şeyi birer meta olarak görmekte ve nesnelere salt

değerlerini aşağıya çekmektedir. Bu bakımdan kapitalizm kökeninde yatan kâr güdüsü ve sahip olduğu ideoloji nesnelere metalaşma sürecine zorlamaktadır. Kapitalizmin değişime ve zorladığı alanlardan biri de sanattır. Sanatsal üretim kapitalist üretimin bu etkileri karşısında oldukça etkilenmiş ve kendini ontolojik bir tartışmaya açmıştır. Güzel olana yürürlükteki meta ideolojisinin karar verdiği bir satın alma sürecinde; meta estetiğin insan duyarlığına nasıl biçim verdiğini, ekonomik olarak insana nasıl egemen olduğunu, meta estetik, tüketim kültürü ve medya arasındaki üçgen ortaya çıkmaktadır. Bu üçgeni oluşturan kavramlar; tüketici olarak mal ve hizmetleri satın alırken bunların, ekonomik, teknolojik, işlevsel yararlarından ziyade taşıdıkları sembolik anlamlara yönelmektedir. Kolaycı, taklitçi, gösterişçi, yapay bir dünyada insanın tükettiği ölçüde insan sayıldığı, imajların, göstergelerin, hayallerin dalgalandığı, değişimin sürekli olduğu bir dünyada, bir tüketici olarak seçim yapmamız da çok kolay olmayacaktır.

Söz konusu sanatsal üretimde emek ve estetik kaygılardan hızla uzaklaşarak kapitalist üretim ilkeleri esas alınarak yapılan sanatsal aktiviteler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu perspektifte, emek gücü haricindeki üretim taşıtlarının mevcut bedellerinin ilerisinde olan değeri metaya ekleyemedikleri düşünülmektedir. Tartışmaların sanatın salt değerleri üzerinden değil de maddi gerçekler üzerine yapılması ve dikkatlerin bu yöne doğru çevrilmesi sanatta itibar tartışmalarına neden olmaktadır. Bu durum değerlerin nasıl meydana geldiğini kavramak ve de anlamak açısından oldukça önemlidir.

Sanatçının ürettiği en önemli şey olan eser, fert ve toplum için oldukça kolay bir tüketim nesnesi şeklini almıştır. Sanatsal açıdan herhangi bir anlam ifade etmeyen eser, bir kapitalist düzen içerisinde önemli bir değer olabilmektedir. Sanatçı, eserini maddi gerçekler şeklinde okumakta ve bunu karşı tarafa kabul ettirdiği ölçüde değerlidir. Kapitalist düzende eser, sanatçının emeğini hiçe saymakta, meta olarak parasal değeriyle var olmak zorunda bırakılmaktadır. Bu durum sanat ve sanatçıların tüm estetik kaygılarını kenara itmelerine zorlamaktadır.

Sanatçı var olan entelektüel kimliğiyle metalaşma sürecine dahil olarak endüstri işleme mantığı olan standartlaşma ve seri üretim sanatını şekillendiren yapıya bürünmüştür. Hal böyle olunca sanatta standartlaşma ve seri üretimin bir

parçası konumuna gelmiştir. Endüstrideki tekelleşen bu kavramı cellatlık olarak tanımlayan Adorno'ya göre sanat maddi üretimin bir parçası haline gelerek kendi varlığını riske atmıştır. Bu şekilde sanat belli kalıplar halinde halka sunulmuştur. Sanat yapıtları olan sinema, müzik gibi birçok tür bu standartlaşma sürecinin içinde olduğundan dolayı endüstri ürünleri önceden hesaplamıştır. Standart kalıplar halinde üretilen sanat eserlerinden müzik film gibi yapıtlar böyle olunca belli kalıplar içerisinde varlığını sürdürmek zorunda kalmıştır. Çünkü her şeyi önceden hesaplanan sanat yapıtları artık endüstriyel bir ürün haline bürünmüştür.

Endüstri için sanat üretilmeye başlanmasıyla birlikte toplumda sanat bilinci yanlış olarak sadece bilimsel olarak şekillenmiştir. Bundan ötürü film, basılı yayın organları, süslü radyo programları, popüler televizyon programları hatta roman gibi sanat yapıtları bile kapitalist düzenin onlara daha önceden tanımladığı rollere göre dizayn edilmiştir. Popüler kültürün getirisi ile birlikte sanat ve endüstri kavramı artık sadece para kazanmak ve kar elde edilebilecek bir ürün ortaya koymak olarak nitelenecek hale gelmiştir. Tüm bu durumlar sanatın estetik özelliklerine göre değil de sonunda bırakacağı kara göre değerlendirilen bir metaya dönüşmüştür. Artık tamamen pazarın gereksinimlerine göre üretilmeye çalışılan sanat eserleri topluma ışık tutan, yol gösteren kavramlarından uzaklaşarak ticari bir anlayış doğrultusunda modern sanatın içinde bir meta parçası haline gelmiştir. Bu yorumlara dayanarak Adorno üretilen yapıtları herhangi bir ideolojinin parçası olarak değil de ne kadar para kazandırabileceği göre şekillendiğini savunmuştur. Hal böyle olunca sanatçı sanatı, toplum gözünde fayda üreten değil de para kazanabileceği bir ürünün hayalini tüketici de sadece tüketim metası olarak görmeye başlamıştır.

Sanatın icra edildiği bu süreçler içerisinde iki farklı kavram karşımıza çıkmıştır. Bunlardan ilki sadece sanatı meta olarak gören ve çıktısında elde edeceği kara bakan sanatçı iken, diğer tarafta ise eser ile sanatçının özdeşleştiği sanat kavramıdır. Özellikle son yüzyılda bu iki kavram üzerine yoğunlaşan sanat, daha önceleri toplum için hatta ve hatta sanat sanat içindir kavramından son derece uzaklaşarak tamamen bir meta haline gelmiştir. Popüler kültürün etkilerini inceleyecek olursak da, örneğin bir sinema filmi ele alındığı zaman; gişe durumlarında sanatsal filmlerin ve meta algısıyla çekilen filmlerin arasından ciddi bir

uçurum olduğunu gözlemleyebiliriz. Hal böyle olunca sanatın artık ikilik içinde olmadığı ya da olmayacağı dolayısıyla sanatın icra edilmesiyle ortaya çıkan eserin ne kadar büyük bir ticari hacme sahip olduğu sanat endüstrisinde daha kabul edilen bir kavram olduğu gerçeğiyle bizi yüzleştirmiştir.

Sanatın metalaştırılmasını belirleyen kapitalist ekonomik ve politik düzen sanat piyasasının devamlı dinç olmasını sağlamakta sanata ait kaideleri tanımlayarak yapay bir değer yaratmaktadır. Bu durum sanatsal ifadeyi bir yapboz oyununa dönüştürmektedir. Bütünselliğin olmadığı her şeyin sürekli yeniden yaratılma fikrine dayanarak gerçekleşen yeni bir üretim modelini ortaya çıkarmıştır. Örneğin; müzayede firmaları ve koleksiyoncular, kimi sanatçıları aynı zamanda sanat yaklaşımlarını suni yolla destekleyerek piyasayı yönlendirebilmekte ve sürekliliği sağlamaya çalışmaktadırlar.

Endüstrileşmenin sanata etkisi sadece onu metalaştırması olmamıştır. Aynı zamanda sanatın estetik değerleri endüstrinin üretmiş olduğu metaların estetikleştirilerek kültürel anlam taşıyan unsurlar haline getirilmesi için de kullanılmıştır. Diğer bir ifade sanatın metalaşması metanın sanatlaşması ile tamamlanmıştır. Sanatsal faaliyetlerin doğasında yer alan estetik ve mükemmeliyetçilik duygusu paradigmasal olarak bir kopuş ve parçalanma sürecine girmiş bulunmaktadır. Sanatta artık tek gerçeklik maddi ve ölçülebilir kriterler üzerinden yeniden yorumlanmaktadır. Popülizm ve tüketim bu durumun daha da hızlanmasına öncülük ederken maalesef ki sanat da bu durumdan nasibini almaktadır.

5. KAYNAKLAR

Akkol, Mümtaz Levent; “Müzik Sosyolojisinde TW Adorno’nun Yeri”, *Alternatif Politika*, Cilt 10, Sayı (1), (2018), s.111-130.

Akkol, Mümtaz Levent; “Kitle Endüstrisi ve Kitle Kültürü Kavramlarının Frankfurt Okulu Düşüncesi Üzerinden Analizi”, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, Cilt (2), Sayı (3), (2019), s.49-64.

Akkol Mümtaz Levent; *Türkiye’de Müzik Eğitiminin Sosyolojik Çözümlemesi: Gazi Üniversitesi Müzik Öğretmenliği Bölümünde Sosyolojik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2014.

Alexasigno; <http://alexasigno.co.uk/rijksmuseum-amsterdam-damien-hirsts-for-the-love-of-god/> (15 Haziran 2019).

Akman, Mahmut Kubilay; İçtimai Bir Müessese Olarak Sanatın İşleyişi Sanat Sosyolojisi’nin Fikri Dairesi İçinden Bir Analiz. (2013). Erişim: <http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/handle/123456789/185>, (25.12.2019).

Antal, Frederick; *Florentine Painting and Its Social Background: The Bourgeois Republic Before Cosimo De'Medici's Advent to Power, XIV and Early XV Centuries*. Belknap Press 1948.

Aristoteles, *Politics*, C.D.C. Reeve (Çev.), Cambridge 1998.

Aytaç, Ömer; “Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt (11), Sayı (1), (Kocaeli 2006), s. 27-53.

Bauman, Zygmunt; *Çalışma Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*, Ümit Öktem (Çev.), İstanbul 1999.

Bauman, Zygmunt; *Özgürlük*, Vasıf Erenus (Çev.), İstanbul 1997.

Bocock, Robert; *Tüketim*, İrem Kutluk (Çev.), Ankara 1997.

Bottomore, T. B.; Rubel, Maximilien; *Marx'ın Sosyolojisi*. Çev. Zuhâl Bilgin, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul 2006.

Bourriaud, Nicolas; *İlişkisel Estetik*, Saadet Özen (Çev.), İstanbul 2005.

Bozkurt, Nejat; *Sanat ve Estetik Kurumları*, İstanbul 1995.

Braudel, Fernand; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İstanbul 1989.

Braudel, Fernand; *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Mustafa Özel (Çev.), İstanbul 1991.

Burh M.; A. Kosing; *Bilgi Kuramı. Sanat Kuramı. Bilimsel Düşüncenin İlkeleri*. (Çev. Veysel Ataman), Birim Yayını, İstanbul 1974.

Butcher, Samuel Henry, et al.; *Aristotle's theory of poetry and fine art: with a critical text and translation of the Poetics. With a prefatory essay, Aristotelian literary criticism*. Courier Corporation, 1951.

Cevat, Atalay Mustafa; “Sanatçı İmgesinin Estetik Anlatım Sorunsalı”, *21. Yüzyılda Türk Sanatı Lisansüstü Eğitim Çalıştayı*, Antalya 2015, s. 146-155.

Charles, Lemert; *Durkheim'in Hayaletleri*, Çeviren: F. Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Yay. 2011.

Chomsky, Noam; Doğan, Taylan. *11 Eylül ve sonrası dünya nereye gidiyor*. Aram Yayıncılık, 2002.

Cohen, Daniel; *Dünyanın Zenginliği Ulusların Fakirliği*, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul 2009.

Çağan, Kenan; “Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair”, *Bilgi*, (13) 2, 2006, 11-31

Değirmencioğlu, Ayşe; “Modernizm Sonrası İktidar Formlarına Direnişte Sanatın ve

Sanatçının Rolü”, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2013.

Dellaloğlu, Besim; *Frankfurt Okulu’nda Sanat ve Toplum*, Ankara 1995.

Desai, Meghnad; *Marksist İktisat Teorisi*, İstanbul 1977.

Dobb, Maurice; *Kapitalizm sosyalizm az gelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma*. Çev. Selik, Mehmet Çeviren Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1981.

Dobb, Maurice; *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Geçiş Tartışmaları*, İstanbul 2007.

Egbert, Donald Drew; *Social Radicalism and the Arts: Western Europe: a cultural history from the French Revolution to 1968*. 1971.

Durcan, Nergis Melis; Timuçin Yalçınkaya, “Küresel Kapitalizm Bağlamında Sosyal Bilim Dallarında Öğrenme Sorunsalının Analizi ve Bir Öneri”, Dokuz Eylül Üniversitesi III. Aktif Eğitim Kurultayı *Poster Bildirileri*, İzmir 2006.

Durkheim, Emile; *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (Cenk Saraçoğlu.) Bordo Siyah Klasik Yayınlar 2004.

Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.

Eğilmez, Mahfi; *Küresel Finans Krizi-Piyasa Sisteminin Eleştirisi*, İstanbul 2011.

Eren, Ahmet Arif; James Steuart: Kapitalist Üretim Tarzının Eleştirel Tahliline Giriş, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2014, s. 138-164.

Erinç, Yeldan; “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis Dergisi*, Sayı (12), (2002), s.19-34.

Erzen, Jale N.; “Sanat Tanımları ve Sanatım Üzerine”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt (1), Sayı (2), (Ankara 1975), s. 319-327.

Es Sadr, Mehmet Bakır; *İslam Ekonomi Doktrini*, Mehmet Keskin, Saadettin Ergün (Çev.), İstanbul 1980.

Feathherstone, Mike; *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Mehmet Küçük (Çev.), İstanbul 2013.

Foley, Duncay K.; *Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi*, Ankara 2010.

Friedman, Milton; *Kapitalizm ve Özgürlük*, İstanbul 1988.

Fülberth, George; *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Sadık Usta (Çev.), İstanbul 2011.

Gençoğlu, Aylin Yonca; “Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt (1), Sayı (1), (Ankara 2012), s.98-116

Gen, Elçin; “Kapitalist Üretim Tarzında Sanat ve Sanatın Metalaşması Üzerine”, , (20 Nisan 2019).

Giddens, Anthony; *Sosyoloji*. Yayına Hazırlayan, Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

Göka, Erol, Abdullah Topçuoğlu ve Yasin Aktay; *Önce söz vardı: Yorumsamacılık üzerine bir deneme*. Vadi Yayınları, 1999.

Grosse, Ernest; *The beginnings of art*, <https://archive.org/details/beginningsofart00grosuoft/page/78>, (Erişim: 01.11.2019).

Günaydın A.Visali; *Sosyalist ve Radikal Sol Doktrinler Komünizm Stratejisi ve Taktikleri*, Ankara 1978.

Güriz, Adnan; *Kapitalist İdeoloji*, Ankara 2010.

Harvey, David; *Postmodernliğin Durumu*, Sungur Savran (Çev.), İstanbul 1997.

Harvey, David; *Sermayenin Sınırları*, Ankara 2008.

Hauser, Arnold; *Sanatın Toplumsal Tarihi*, (çev: Yıldız Gölönü). Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

Hazlitt, Henry; Hazlitt, Henry; *The foundations of morality*. Nash Pub., 1972.

Hilferding, Rudolf; “Karl Marx and Close of His System”, Rudolf Hilferding, Paul Sweezy (Ed), *Eugen Von Böhm-Bawerk; and Bawerk's Criticism of Marx Into*, New York 1966.

Inglis, Ruth; A. An objective approach to the relationship between fiction and society. *American Sociological Review*, 1938, 3.4: 526-533.

Sunar, İlkey; *Düşün ve toplum*. Kültür Bakanlığı yayınları, 1986.

Karagül, Cansu; Bourdieucü Sanat Sosyolojisi Bağlamında 2000’li Yıllarda İstanbul’da Alternatif Tiyatrolar (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kara, Devabil; “Sanat Yapıtının Oluşum Süreci”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, (Isparta 2011), s.1-5.

Koçer, Eren; Sanat ve kapitalizm üzerine, 2019, <https://zirhlitren.org/sanat-ve-kapitalizm-uzerine/> (10 Nisan 2019).

Kösemihal, Nurettin Şazi; *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi kitabevi, İstanbul 1971.

Landes, David S.; *Kapitalizmin Doğuşu*, S. E. Gündüz (Çev.), İstanbul 1995.

Lala, Avni; Dini-Sosyal Hareketlerin Sosyolojik Tahlilinde İşlevselci Yaklaşım (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Löwy, Michael; *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*, Yavuz Alogan (Çev.), İstanbul 1999.

Mannan, Muhammad Abdul; *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*, Bahri Zengin (Çev.), İstanbul 1973.

Mandel, Ernest; *Marx'ın Kapitali*, İstanbul 2008.

Marshall, Gordon; *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınbay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Marx, Karl; *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri*, Ankara 2003.

- Marx, Karl; *Artı Değer Teorileri*, Yurdakul Fincancı (Çev.), Ankara 1998.
- Marx, Karl; *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sevim Belli (Çev.), Ankara 1993.
- Marx, Karl; *Grundrisse*, Sevan Nişanyan (Çev.), İstanbul 1979.
- Marx, Karl; *Kapital Ekonomi Politiğin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*, Yordam Yayınları, 2011.
- Marx, Karl; *Kapital*, Mehmet Selik, Nail Satlıgan (Çev.), İstanbul 2015.
- Marx, Karl; *Selected Writings*, Oxford, 1977.
- Marx, Karl; *Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret Fiyat ve Kâr*, Sevim Belli (Çev.), Ankara 1992.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Din Üzerine*, Çev. Kaya Güvenç, Sol Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2002.
- Michael, A. Hogg ve Graham, M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, Çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez. Ütopya Yayınları, Ankara 2007.
- Mirza, Gözde Aynur; Hermeneutic anthropology and Clifford Geertz Yorumlamacı antropoloji ve Clifford Geertz. *Journal of Human Sciences* 13.2 (2016): 3482-3491.
- Mitchell, Douglass E. "Action Theories and Issues Clarification" in Burdick Joel (ed.), *School Leadership A Contemporary Reader*, Sage Publications, Inc. Newburg Park, 1989, p. 227-258.
- Otto, Rühle; *Marx'ın Kapitali*, İstanbul 2004.
- Ötügen, Cebail; "Sanat yapıtına yaklaşım biçimleri." *Sanat ve Tasarım Dergisi* 1.2 (2008).
- Palabıyık, Adem; "Marx'ın Sosyolojisi'nde Gözden Uzak Kalmış Bir Kavram: İş Bölümü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt (1), Sayı (1), (Ankara 2012), s.267-268.

Perelman, Michael; “Marx, Devalorisation and The Theory of Value”, *Chambridge Journal of Economics*, Vol. (23), No. (6), Chambridge 1999.

Pirenne, Henri; Karadeniz, Şadan; *Ortaçağ kentleri: kökenleri ve ticaretin canlanması*, İletişim Yayınları, 1994.

Rand, Ayn; *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, Necdet Kandemir (Çev.), İstanbul 2004.

Robertson, Roland; *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Ümit Hüsrev Yolsal (Çev.), Ankara 1999.

Russell, W. Belk; “Third World Consumer Culture”, E. Kumcu ve A. F. Fırat (Ed), *Research in Marketing, Supplement Marketing and Development: Toward Broader Dimensions İçinde*, Greenwich, 1998.

Ryan, Bill; *Making Capital from Culture: The Corporate Form of Capitalist Production*, New York 1992.

Sarup, Madan; *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, A.Baki Güçlü (Çev.), Ankara 1997.

Sami, Şemseddin; *Kamusu Türkî*, İstanbul 1900.

Schumpeter, Joseph A.; *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Hasan İlhan (Çev.), Ankara, 2007.

Sorokin, Pitirim; *Social and cultural dynamics: A study of change in major systems of art, truth, ethics, law and social relationships*. Routledge 2017.

Stallabrass, Julian; *Sebest Bölge mi?*, *Sanat. A.Ş.- Çağdaş Sanat ve Bienaller*, Esin Soğancılar (Çev.), İstanbul 2010.

Ritzer, George; *Toplumun McDonaldlaştırılması*, İstanbul 1998.

Tezcan, Mahmut; *Sanat Sosyolojisi-Giriş, Anı*, Ankara 2011.

Theodor W., Adorno; *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*, Bülent O. Doğan (Çev.), Ankara 2003.

Uyanık, Yücel; “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 209-224.

- Walker, David Gray, Daniel; *Historical Dictionary of Marxism*, Toronto 2007.
- Wallerstein, İmmanuel; *Tarihsel Kapitalizm*, Necmiye Alpay (Çev.), İstanbul 2003.
- Wallace, Ruth A. ve Wolf Alison, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayınları, İzmir, 2004
- Weber, Max; *Din Sosyolojisi*, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2016.
- Wilson, Robert N.; *The American poet: A role investigation*. Garland Publishing, 1990.
- Wu Chin-Tao; *Kültürün Özelleştirilmesi- 1980'ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi*, Esin Soğancılar (Çev.), İstanbul 2005.
- Yaman, Melda; "Meta", *Sosyal Araştırmalar Vakfı Katkı Dergisi*, Sayı (2), (2016), s. 5-13.
- Yılmaz, Bülent; "Bilgi Toplumu Eleştirel Bir Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt (15), Sayı (1), (Ankara 1998), s.147-158.

6. ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :Tuğçe Nilay KURHAN

Doğum Yeri :Yerköy

Mesleği :Büro Personeli

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Anadolu Üniversitesi - İktisat

Yüksek Lisans Öğrenimi :Yozgat Bozok Üniversitesi – Sosyoloji(Devam Ediyor)

Bildiği Yabancı Diller :İngilizce

Bilimsel Faaliyetler :

İş Deneyimi

Stajlar :Yozgat Ziraat Bankası

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :Yozgat Şeker Bankası 2013-2015

Yozgat Bozok Üniversitesi Araştırma Hastanesi
2016-...

İletişim

E-Posta :t_nilaykilicaslan@hotmail.com